ISSN No 2347-7075
Impact Factor- 7.328
Volume-3 Issue-9

INTERNATIONAL JOURNAL of ADVANCE and APPLIED RESEARCH

Rayat Shikshan Sanstha's
Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli),
Tal.- Palus Dist.- Sangli (Maharashtra)
(Reaccredited by NAAC at 'A' Grade with a CGPA of 3.02)
(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)

A One Day National Seminar
On

"PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES"

Organized by
Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar, (Burli)

Publisher: P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association
Kolhapur(M.S), India

Young Researcher Association

Inaugural Speech by Prin. Dr. R. S. More

Presidential Speech by Prin. Dr. L. D. Kadam

Felicitation of Prin. Dr. R. S. More

Felicitation of Prof. Dr. Rohit Phalgaonkar

Resource Person Prof. Dr. Nalini Waghmare

Felicitation of Prof. Dr. Nandkumar Sawant

Presidential Speech by Dr. Mrs. C. S. Bodhale

Resource Person Prof. Dr. Nandkumar Sawant

Introduction Speech by Dr. R. R. Sonawale

Vote of Thanks by Dr. A.S. Khade

Discussion of a Session

Participants of the National Seminar

International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly
ISSN – 2347-7075
Impact Factor –7.328
Vol.3 Issue-9 Nov-Dec- 2022

International journal of advance and applied research (IJAAR)

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

Volume-3 ***Issue-9***

Chief Editor
P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association, Kolhapur(M.S), India

Executive Editor
Dr. Laxman D. Kadam
Principal,
Dr.Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar

Editor
Dr. R. R. Sonawale
Assistant Professor,
Head Department of History

Co-Editor
Dr. A.S. Khade
Ms. A. B. Madavi

Editorial & Advisory Board

Dr. S. D. Shinde	Dr. M. B. Potdar	Dr. P. K. Pandey
Dr. L. R. Rathod	Mr. V. P. Dhulap	Dr. A. G. Koppad
Dr. S. B. Abhang	Dr. S. P. Mali	Dr. G. B. Kalyanshetti
Dr. M. H. Lohgaonkar	Dr. R. D. Bodare	Dr. D. T. Bornare

Published by: Young Researcher Association, Kolhapur, Maharashtra, India

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

Padmabhushan
Dr. Karmaveer Bhaurao Patil
Founder of Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Our Patrons
Hon. Shri. Sharadchandraji Pawar Saheb
President,
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Message

I am happy to know that your college has organized One Day National Seminar in History and Geography on that theme of **"PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES"**on18 May 2022

I am sure that the deliberations during the event will mark their contribution on the theme of the seminar to great extent. The deliberations and discourse in the seminar will surly contribute to develop research quest among the budding scholars in the area.

I wish you every success in the event.

Hon. Dr. Vishwajeet Kadam
Member, Managing Council, Rayat Shikshan Sanstha, Satara & MinisterGovt.of Maharashtra

Message

It gives me great pleasure to know that the Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli) has jointly organized One Day National Seminar on the theme **“PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES”** on18 May 2022.

I congratulate the principal Dr. L.D.Kadam and all his colleagues for organizing the seminar on the very important topic. I do hope that large number of participants will actively take part and the seminar will serve as a platform for young researchers, facultymembers and resource person for exchange of information in the theme subject.

Hon. Dr. Anil Patil
Chairman
Rayat Shikshan Sanstha, Satara.

Chief Organizer and Publisher

It gives me an immense pleasure to preside over this function which has been organized by the department of History and Geography, on an innovative theme of **"PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES"** on18 May 2022. Keeping this view department of geography and history organizes two days seminar. The tourism is a major industry. Today, it can be seen everywhere that some countries have confidence in this tourism industry and this topic has been firmly established in the economic, cultural and foreign policy of almost every country.

The economy of many countries from the world is dependent on this tourism industry. The development of the tourism industry in our country is comforting and pleasant. People want to get out after two years of covid lockdown. The graph of the expansion of the Indian tourism industry has been progressing for some years now. However, all-level measures are needed to maintain this front. With that strength, this industry can take off. The country's tourism industry market was worth 75 billion dollars in 2020 and will reach 125 billion dollars by 2027; the employment opportunities will also reach from 3.5 crore to 5.5 crore.

According to 2019 statistics, this industry, which contributes nine percent to the country's Gross National Income (GDP), contributes eight percent to employment generation. Tourism has more job creation potential than banking, manufacturing and auto sector. That is why it should be looked at with more awareness and planning. Comprehensive policies and actions should encourage it. In two-three decades, the Central and various state governments have taken many steps regarding tourism, which has brought momentum. Hence traditional spiritual, religious, historical and mythological heritage sites as well as adventure, medical, jungle safari, cruise, picturesque places is also increasing. 'Incredible India' proved fruitful in attracting tourists from abroad. In Maharashtra too, provision of funds for development of Konkan and religious places, development of infrastructure was emphasized.

Although the tourism industry is booming, there are also many challenges. Corona brought this industry to a standstill. Many ancillary industries are boosted by tourism; they form their own ecosystem. Government should take strategic steps to strengthen it. Government should take strategic steps to strengthen it. Comprehensive, effective transport system, quality, quality, international standard accommodation system is required. Modernization and digitization can boost this industry. The policies of the central and state governments are independent. To bring uniformity in it, the Centre should take the initiative and provide a comprehensive policy framework for tourism. Foreign tourists have a big share in the tourism growth of the country. Steps should be taken to increase it. All kinds of diversity, natural multiplicity of India are factors that attract tourists. Preservation of these diverse traditions is also the responsibility of all of us. It should also be remembered that the rule of law promotes prosperity and tourism.

Prin. Dr. L.D. Kadam
Principal
Dr. Ptangrao Kadam Mahavidyalaya Ramanandnagar (Burli)

CONVENER

It gives me great pleasure that department of History and Geography has jointly organized One Day National Seminar on **“PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES”** on18 May 2022.

The National seminar is organized to enrich, inspire and motivate the researchers, teachers and students throughout the country. We have received 17 Research Papers with excellent findings. I am very thankful to head of the institute for granting permission and provide financial assistance to the one day National Seminar. I am also thankful to all resource persons who came to our college. All the way to deliver the excellent knowledge to participants in the national seminar. I express my sincerely thanks to our Hon. Prin. Dr. L. D. Kadam for his valuable support and motivation for organizing such wonderful seminar. I am also thankful to our faculty members and non-teaching staff of the college for their kind help.

Convener
Dr. R. R. Sonawale
Assistant Professor,
Head Department of History

Co-coordinator

It is a great pleasure for me to welcome you all on the occasion of the national seminar on **"PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES"** on18 May 2022 by the department of History and Geography.

This seminar provides a wide platform to the participants, students and researchers. I would like thank all the participants for their contribution for the great success of the National Seminar.

Co-coordinator
Dr. A. S. Khade
Associate Professor,
Head Department of Geography

Rayat Shikshan Sanstha's

Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya,

Ramanandnagar (Burli)

(Reaccredited by NAAC at 'A' Grade with a CGPA of 3.02)

(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)

A One Day National Seminar

On

"PRESERVATION AND CONSERVATION OF HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TOURISM SITES"

Table Programme

Date: 18th May 2022 *PLACE: Audio-visual Hall*

Inaugural Ceremony (9:30 am to 10:55 am)		
9:30 to 9:40 am	**Karmaveer Pratima Pujan**	**To all dignitaries**
9:45 to 9:55 am	**Introductory and Welcome Speech**	**Prof. Dr. A. S. Khade** **Head, Department of Geography.**
9:55 to 10:00 am	**Felicitation of Guests** 1. **Hon. Prin. Dr. R. S. More** 2. **Prof. Dr. Nandkumar Sawant** 3. **Prof. Dr. Rohit Phalgaonkar** 4. **Prof. Dr. Nalini Waghmare**	With the auspicious hands of **Hon. Prin. Dr. L. D. Kadam** **Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli) Dist: Sangli**
10:00 to10.30 am	**Inaugural Speech and Key Note Address**	**Hon. Prin. Dr. R. S. More** **Balvant College, Vita.**
10:30 to10.45 am	**Presidential Remarks**	**Prin. Dr. L. D. Kadam** **Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli) Dist: Sangli**
10:45 to 10:55am	**Vote of Thanks**	**Prof. Dr. R. R. Sonawale** **Head, Department of History.**
Anchoring: Prof. Dr. Ashawini Taatugade		

Session I		
11: 00 to 11: 05 pm	**Introduction and Welcome**	**Prof. Dr. R. R. Sonawale** **Head, Department of History**
11: 05 to 12: 00 pm	**Resource Person**	**Prof. Dr. Rohit Phalgaonkar** **Sant Sohirobanath Ambiye Government College of Arts and Commerce Pernem, Goa.**
12: 00 to 12 : 10 pm	**Discussion**	
12: 10 to 12: 20 pm	**Presidential Speech**	**Prof. Anil Kokate** **Balvant College ,Vita.**
12: 20 to 12: 25 pm	**Vote of Thanks**	**Prof. Shrikant Kurne**
Anchoring: Prof. S.A. Maske		

Session II		
12 : 30 to 12 : 35 pm	Introduction and Welcome	Prof. Mrs. A. B. Madavi Department of Geography
12 : 35 to 1 : 25 pm	Resource Person	Prof. Dr. Nandkumar Sawant Parvatibai Chowgule College of Arts and Science (Autonomous), Margoa-Goa.
1: 25 to 1 : 35 pm	Discussion	
1 : 35 to 1: 45 pm	Presidential Speech	Dr. Sajjan Kamble ACS College, Palus
1 : 45 to 1 : 50 pm	Vote of Thanks	Prof. S. A. Maske
01.50 to 2 : 20 pm	Lunch	Venue: Dining Hall
Anchoring: Prof. Shrikant Kurne		

Session III		
2: 30 to 2 : 35 pm	Introduction and Welcome	Prof. Dr. R. R. Sonawale Head, Department of History
2 : 35 to 3 : 25 pm	Resource Person	Prof. Dr. Nalini Waghmare HoD and Assistant Professor, Department of History. Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Pune.
3: 25 to 3 : 35 pm	Discussion	
3: 35 to 3: 45 pm	Presidential Speech	Prof. Dr. Mrs. C. S. Bodhale Mohanrao Patangrao Patil Mahavidyalaya,Boargaon.
3 : 45 to 3 : 50 pm	Vote of Thanks	Prof. Shrikant Kurne
Session IV		
3 : 50 to 4: 15 pm	Paper Reading	Chairperson: Dr.V.P.Pawar Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli) Dist: Sangli.
Anchoring: Prof. Mrs. A. B. Madavi		

Valedictory Function (4:15 to 5:00 pm)		
4:15 to 4:20 pm	Introductory and Welcome Speech	Prof. Dr. A. S. Khade Head, Department of Geography.
4:20 to 4:25 pm	Felicitation	With the auspicious hands of Prin. Dr. L. D. Kadam Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli) Dist: Sangli
4:25 to 4:45	Guest speech	Dr. V.R.Mane Krantiagrani G.D.Bapu Lad Mhavidyalaya,Kundal.
4:45 to 4.55 pm	Presidential Speech	Hon. Prin. Dr. L. D. Kadam Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli) Dist: Sangli
4:55 to 5:00 pm	Vote of Thanks	Prof. Dr. R. R. Sonawale Head, Department of History

ISSN – 2347-7075
Impact Factor –7.328
Vol.3 Issue-9 Nov-Dec- 2022

Chief Patrons

Hon. Shri. Sharad Pawar,
President, Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon. Dr. Anil Patil,
Chairman, Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon. Sarojtai N. Patil (Mai),
Member, Managing Council
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon. Dr. Vishwajeet Kadam,
Member, Managing Council, Rayat Shikshan Sanstha, Satara & Minister Maharashtra Government

Hon. Shri. Arun Lad
Member, Managing Council, Rayat Shikshan Sanstha, Satara & Member of Legislative Assembly, Maharashtra Government

Organizing Chairman
Dr. Laxman D. Kadam
Principal, Dr.Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar (Burli)

Convener
Dr. R. R. Sonawale
Assistant Professor,
Head Department of History

Co-coordinator
Dr. A.S. Khade
Associate Professor,
Head Department of Geography

Organizing Secretary
Ms. A. B. Madavi
Assistant Professor,
Department of Geography

National Advisory Committee

Dr. Shivajirao Kadam
Chancellor,
Bharati Vidyapeeth, Pune

Dr. Digambar Shirke
Vice Chancellor,
Shivaji University, Kolhapur

Dr. Pramod Patil
Pro Vice Chancellor,
Shivaji University, Kolhapur

Dr. Vitthal Shivankar
Secretary,
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Dr. Nalini Waghmare
Tilak Maharashtra Vedyapeeth,Pune

Dr.Ravindra Jaybhaye
Savitribai Phule Pune University,Pune

Dr. Avanish Patil
Head Dept. History
Shivaji University,Kolhapur.

Dr.Sambhaji Shinde
Head Dept. Geography
Shivaji University,Kolhapur.

Local Advisory Committee

Hon. Dr. Vishwajeet Kadam
Managing Council Member, Rayat Shikshan Sanstha Satara. Minister Maharashtra Government

Hon. Shri. Mahendra (Appa) Lad
CDC Member, Dr.Patangrao Kadam Mahavidyalaya,Ramanandnagar (Burli)

Hon. Shri. J.K. (Bapu) Jadhav
CDC Member, Dr.Patangrao Kadam Mahavidyalaya,Ramanandnagar (Burli)

Organizing committee

Dr. T.S. Bhosale	Dr. K. B. Bhosale	Prof. Dr. P. B. Piste
Mr.. U. S. Shelke	Dr. V. P. Pawar	Ms. A. B. Madavi
Mr. S. A. Maske	Mr. S. S. Kurne	Mr. D. M. Kone
Dr. U. V. Patil	Mrs. P. D. Pudale	Mr. S. S. Dounde
Mr. S. R. Kundle	Dr. S. S. Chavan	

International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly

ISSN – 2347-7075
Impact Factor –7.328
Vol.3 Issue-9 Nov-Dec-2022

CONTENTS

Sr No	Paper Title	Page No.
1	बहुजन उध्दारक छ.शाहू महाराज **प्रा.डॉ.चंद्रकांत कुरणे**	1-3
2	मलकापूर शहराचे समाज जीवन **प्रा. डॉ. सोनावले राजेंद्र रघुनाथ**	4-7
3	पर्यटनस्थळांचे संवर्धन काळाची गरज **डॉ. विवेकानंद राजाराम माने**	8-9
4	किल्ले प्रतापगड **प्रा.डॉ.विश्वनाथ पवार**	10-13
5	वर्धनगड - एक ऐतिहासिक पर्यटन स्थळ **डॉ. खंडेराव शिंदे**	14-16
6	भारतातील काही ऐतिहासिक वास्तूंचे महत्व व त्यांच्या संवर्धनाचे उपाय **श्री. पाटील किरण सुर्यकांत**	17-19
7	वाळवा तालुक्यातील ऐतिहासिक पर्यटन स्थळाची स्थिती **श्रीकांत सिद्धाप्पा कुरणे**	20-22
8	कृतीशिल सत्यशोधक- कै. सटुप्पा वाघमारे **प्रा. आप्पासाहेब धोंडिराम कांबळे**	23-27
9	महागाई आर्थिक विकास आणि नियोजन **प्रा.एल. के. पवार**	28-31
10	इतिहासाच्या क्षेत्रात पर्यटनाचे महत्व **प्रा. डॉ. चंपाताई श्रीरंग बोधले**	32-34
11	भारतीय हेरिटेज पर्यटन संस्कृती परंपरा आणि पर्यटकांची उत्सुकता **डॉ. दीपक वसंत चव्हाण**	35-38
12	A Holy Place Chafal its Problem and Prospects: A Geographical Review **Dr. A. S. Khade**	39-43
13	Heritage Preservation and Conservation for Sustainable Development: A Study in Tourism Geography **Dr. Tilekar Sharad Balasaheb**	44-46
14	Shadowy Tourism Destinations In India: A Geographical Review **Dr.Rajaram A.Jadhav , Mr. Swapnil P. Dhatrak**	47-51
15	Need of conservation of Historical and Geographical Tourism Sites **Hake Ajinkya Sambhaji**	52-54
16	Tourism and Agricultural Development **Ms. Asha Budharam Madavi**	55-58
17	Local History and Tourism **Dr. Nalini Avinash Waghmare**	59-62

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

बहुजन उध्दारक छ.शाहू महाराज

प्रा.डॉ.चंद्रकांत कुरणे
इतिहास विभाग प्रमुख गोपाळ कृष्ण गोखले महाविद्यालय, कोल्हापूर
Corresponding Author- प्रा.डॉ.चंद्रकांत कुरणे
E-mail - chandrakat7166 @gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500366

सामान्य जनतेस सामाजिक न्याय मिळावा आणि न्यायासनासमोर प्रत्येक व्यक्ती समान ठरावी म्हणून त्यांनी क्रांतीकारक व पुरोगामी निर्बंध करून वरिष्ठ वर्ग, कनिष्ठ वर्ग यांच्यातील भेदभाव नष्ट केला त्यांनी दलित वर्गाची उन्नती करणे म्हणजेच देशोध्दार करणे होय असे निर्भयपणे आणि नेटाने सांगितले. छ.शाहू महाराजांनी आपल्या संस्थानात सक्तीचे मोफत शिक्षण सुरु करुन मागास व दलित वर्गाची मानसिक व सामाजिक गुलामगिरीतून मुक्तता करण्याचा कसून प्रयत्न केला. राजर्षि शाहू हाच एक असा राजा होऊन गेला की जो दलितांच्या पंगतीस प्रेमाने, निर्भपणे व उघडपणे जेवला.

शाहू महाराजांचे राज्यारोहन :

२ एप्रिल १८९४ रोजी खास दरबार भरवला जाऊन गर्व्हनर लॉर्ड हॅरिस यांच्या उपस्थितीत शाहू महारांचे राज्यारोहन झाले. त्यांनी आपल्या पहिल्याच जाहिरनाम्यात स्पष्ट केले की “आपणाला मिळालेला राज्याधिकार हा राजवैभव व राजविलास यांचा उपभोग घेण्यासाठी नसून तो आपल्या रंजल्या-गांजल्या प्रजाजनांच्या विशेषत: गरीब व अज्ञानी जनतेच्या उध्दारासाठी आहे. अशी राजाच्या उपभोगशून्य स्वामित्वाची जाण शाहू महाराजांच्या ठिकाणी राज्यारोहनाच्या क्षणापासून उत्पन्न झाल्याचे दिसून येते.[१]“

आरक्षण जाहिरनामा :

शाहू महाराजांनी आपल्या संस्थानातील नोक-यांमध्ये मागासलेल्या जाती जमातींच्या लोकांसाठी ५०: राखीव जागा ठेवण्याचा महत्वाचा निर्णय २६ जुलै १९०२ रोजी घेऊन तो प्रत्यक्ष राबविण्यास सुरुवात केली. आजच्या राज्यकर्त्यांना मंडल आयोग अंमलात आणत असताना किती कडवा विरोध सहन करावा लागतो आहे हे पाहिल्यावर राखीव जागा जाहिरनामा काढून त्याची अंमलबजावणी करणारा हा राजा किती दुरदृष्टीचा होता हे लक्षात येते. ब्राम्हण, प्रभू, शेणवी, पारशी या जातींना फक्त आरक्षण नव्हते इतर सर्व जातींना राखीव जागा देण्यात आल्या होत्या.

शिक्षण प्रसाराचे प्रयत्न :

शाहू महाराजांनी आपल्या संस्थानातील सर्वच मागासलेल्या जातींचा उध्दार शिक्षणाच्या माध्यमातून करण्याचे धोरण स्विकारले होते. स.१९०८ मध्ये त्यांनी भास्करराव जाधव, महादेव डोंगरे, बागल, शिंदे इ. आपल्या निकटवर्ती मंडळीना पुढे करुन कोल्हापूरमध्ये त्यांनी दलितांचे एक हॉस्टेल काढले. त्यासाठी दलित मानलेल्या जातीत ‘विद्याप्रसारक मंडळी‘ नावाची संस्था स्थापन केली. भास्करराव जाधव त्याचे प्रमूख होते. राज्यारोहणाच्या प्रसंगी संस्थानात दलितांच्या ५ शाळा होत्या. त्यामधील विद्यार्थी संख्या १६८ होती. १९०७-०८ साली शाळांची संख्या १६ व विद्यार्थी संख्या ४१६ झाली. १९१२ साली शाळांची संख्या २७ व विद्यार्थी संख्या ६३६ साली संस्थान काळात उत्तरोत्तर शाळांची संख्या आणि विद्यार्थी संख्या वाढलेली दिसून येते.

छ.शाहू महाराजांच्या १९०६ च्या निवडक आदेश सांगतो की, त्यावेळी कोल्हापूरात चांभार, महार इ.मंडळीसाठी एक ‘रात्रीची शाळा‘ होती. २८ नोव्हेंबर १९०६ च्या आदेशान्वये ती कायम केली. ४ ऑक्टोंबर १९०७ च्या एका आदेशामध्ये कोल्हापूरातील चांभार व ढोर समाजातील मुलींच्या शाळेसाठी मंजूरी देण्यात आली. तसेच त्या शाळेसाठी दरसाल रुपये ९६ खर्चाची तरतुद ही संस्थानाचया स्त्री शिक्षणाच्या अंदाजपत्रात करण्यात आली.[४]

तसेच वडगाव येथे महार, मांग शाळा सुरु केली होती. त्याचबरोबर रात्रीच्या ढोर शाळेची मुदत ही वाढविण्यात आली होती.[५]

दलितांना मोफत शिक्षण :

संस्थानातील सर्व दलित समाजातील लोकांना सर्व प्रकारचे शिक्षण २४ नोव्हेंबर १९११ च्या आदेशान्वये मोफत करण्यात आले. दरबारातील हुशार विद्यार्थ्यांना वेळोवेळी खास शिष्यवृत्या दिल्या जात होत्या. ७ एप्रिल १९१९ च्या एका आदेशान्वये "दलित लोकांची दैनावस्था ध्यानी" आणून त्यांच्या शिक्षणास उत्तेजन द्यावे या हेतूने महाराजांनी त्यांना पुस्तके, पाटया, पेन्सिली मोफत देण्यासाठी अडीच हजार रुपये मंजूर केले. त्याचबरोबर महाराजांनी सुरु केलेल्या तलाठी वर्गातील दलित विद्यार्थ्यांसाठी दरमहा आठ रुपये प्रमाणे खास शिष्यवृत्या जाहिर केल्या.[६]

मिस क्लार्क हॉस्टेल :

मागासलेल्या समाजात उच्च शिक्षणाविषयी आस्था निर्माण करण्याची एक महत्वाची उपाय योजना होती. गरीब विद्यार्थ्यांसाठी त्यांच्या राहण्याजेवणाच्या सोयीसाठी वस्तीगृहे निर्माण करणे आणि या विचारातूनच त्यांनी १४ फेब्रुवारी १९०८ रोजी मिस क्लार्क हॉस्टेलची स्थापना केली. छ. शाहूंच्या निधन समयी २२ विद्यार्थी या वस्तीगृहाचा फायदा घेत होते. ह्या वस्तीगृहातील एक विद्यार्थी दतोबा संतराम पोवार हे कोल्हापूर नगरपालिकेच्या स्थायी समितीचे चेअरमन होते.[७]

छ.शाहू आणि डॉ.आंबेडकर संबंध :

दतोबा पोवार हे शाहू महाराजांचे निष्ठावंत सेवक होते. त्यांनी स.१९१७ सालीच बाबासाहेबांशी आपला परिचय करुन घेतला होता. याच दतोबांनी डॉ. आंबेडकरांविषयीची माहिती महाराजांना सांगितली होती. तेव्हा दलित समाजातील एक तरुण मुलगा शिक्षण घेऊन तयार झाला आहे हे ऐकून महाराजांना आनंद झाला होता. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा परिचय व त्यांची ओळख करुन घेण्याची इच्छा महाराजांनी तेव्हा व्यक्त केली होती आणि दोघांच्या भेटीचा योग १९१९ मध्येच आला.

मूकनायकास आर्थिक मदत :

दलितांची बाजू जनतेसमोर आणि भारत दौ-यावर आलेल्या साऊथबरो समितीसमोर मांडण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना वर्तमानपत्राची गरज भासू लागली. बाबासाहेबांच्या प्रेरणेने त्यांचे सहकारी छ.शाहू महारांना मुंबई येथे भेटले आणि वर्तमानपत्राची योजना त्यांच्यासमोर ठेवली. महाराजांना ही योजना पसंत पडली आणि त्यांनी तात्काळ वर्तमानपत्र काढण्यासाठी अडीच हजारांचा चेक दिला महाराजांनी दिलेल्या या पैशातूनच ३१ जानेवारी १९२० रोजी "'मूकनायक' पाक्षिक काढले.[८]

सनदी वकील :

वकीलीच्या क्षेत्रात उच्च वर्णियांची असलेली मक्तेदारी मोडून काढण्यासाठी व अशी क्षेत्रे सामान्य जनतेसाठी खुली करण्यासाठी शाहू महाराजांनी खास प्रयत्न केले होते. त्यांनी ११ मार्च १९२० रोजी एका हुकुमान्वये खालील लोकांना करवीर इलाख्यातील सर्व कोर्टात वकीली करण्याच्या सनदा दिल्या त्यामध्ये रामचंद्र शिवराम कांबळे, रामचंद्र सखाराम कांबळे, दत्तात्रय संतराम पोवार, तुकाराम अप्पाजी गणेशाचार्य, कृष्णराव भाऊसाहेब शिंदे, विश्वनाथ नारायण कुंभार, घोंडखे रामचंद्र व्हटकर आणि कलेश यशवंत ढाले इ.ना करवीर कोर्टात वकीली करण्याची सनद दिली होती.[९]

माणगांव परिषद :

छ.शाहू महाराज आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर या दोघांच्या रुपाने दलित चळवळीला दोन खंबीर वैचारिक आधारस्तंभ लाभले होते. दत्तोबा पोवार, गंगाराम कांबळे, तुकाराम गणेशाचार्य, शिवराम कांबळे, रामचंद्र कांबळे, निंगाप्पा ऐदाळे या सर्वांनी चर्चा करुन माणगांव परिषदेची तारीख घेण्यासाठी निंगाप्पा ऐदाळे डॉ.आंबेडकरांना भेटलेल्या भेटीत २१/२२ मार्च १९२० ही तारीख निश्चित करण्यात आली. याच ऐतिहासिक परिषदेमध्ये "तुम्ही तुमचा पुढारी शोधून काढलात ह्याबद्दल मी तुमचे अंतःकरणपूर्वक अभिनंदन करतो. माझी खात्री आहे की, आंबेडकर तुमचा उध्दार केल्याशिवाय रहाणार नाहीत, इतकेच नव्हे तर अशी एकवेळ येईल की, ते हिंदुस्थानचे पुढारी होतील." यानंतर डॉ.आंबेडकरानी अध्यक्षीय भाषण केले. ते आपल्या भाषणाच्या प्रारंभीच शाहू महाराजांच्या कार्याबद्दल प्रशंसोदवार काढले.

सभा संपल्यानंतर राजर्षि शाहू कोल्हापूरला जावयास निघाले आप्पासाहेब दादगोंडा पाटील यांनी बाबासाहेबांना बरोबर घेतले व मराठी शाळेत आणले तिथे त्यांना फराळ दिला फराळ वाटपासाठी महार

समाजातील मुलं पुढे होती. यातूनच छ.शाहू महाराजांनी जातीभेद निर्मुलनाचा संदेश दिलेला दिसून येतो.[१०]

छ.शाहू महाराज आणि डॉ.आंबेडकर यांच्या पत्रव्यवहारातून उभयतांचे दृढ संबंध :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अखिल भारतीय बहिष्कृत समाजाची पहिली परिषद दि.३०/३१ मे १९२० रोजी नागपूर येथे भरवली होती. या परिषदेचे अध्यक्षस्थान शाहू महाराजांनी स्विकारावे यासाठी बाबासाहेबांनी शाहू महाराजांना ११ मे १९२० रोजी स्वतःच्या हस्ताक्षरात पत्र लिहिले आहे. या पत्रातून डॉ. आंबेडकरांच्या राजर्षि शाहू बद्दल भावना कशा होत्या, उभयतांचे संबंध कसे जिव्हाळयाचे होते, तसेच राजर्षि शाहूंच्या कार्याचे महत्व बाबासाहेबांना किती मोठ्या प्रमाणात होते हे स्पष्ट होते. पत्रात डॉ.आंबेडकर म्हणतात ‘‘‘नागपूरच्या परिषदेस हुजूरचे येणे झाले नाही तर आमचा सर्वनाश होईल, आमचा व्यूह ढासळणार, ही आणीबाणीची वेळ आहे. याप्रसंगी जर आपला आधार व टेकू मिळाला नाही तर काय उपयोग. आक्कासाहेबांप्रमाणे आम्ही आपले लेकरे नव्हते काय? आपल्याशिवाय आमचा कोणी वाली आहे काय? आणि आम्ही किती काळ पर्यंत आजारी आहोत हे आपल्यास सांगावयास नको .... आपल्या लडीवाळ अस्पृश्य लेकरास वर येण्यास हात द्यावा‘‘[११]

छ.शाहूंना हे पत्र मिळाल्यानंतर लगेच त्यांनी १३ मे १९२० रोजी त्या पत्राला उत्तर पाठविले. शाहू महाराजांनी लिहिलेले पत्र म्हणजे राजर्षिना बहिष्कृत समाजाबद्दल किती आत्मीयता वाटत होती याचे उत्तम उदाहरण आहे. या पत्रात शाहू म्हणतात

रा.आंबडेकर यांस,

सप्रेम लोभाची वृध्दी असावी ही विनंती विशेष आपले दि.११ मे १९२० चे पत्र पोहचले मी गव्हर्नमेंटची परवानगी विचारली आहे. परवानगी येताच आपल्यास कळवितो माझी मुलगी आजारी असली तरी मी आपले काम हाती घेतले असल्याने कोणतीही अडचण असली तरी ती बाजूस ठेवून मी येण्याचे करीतो.[१२]

कळावे, लोभ असावा ही विनंती

शाहू छत्रपती

या पत्राप्रमाणे शाहू महाराज नागपूरला परिषदेसाठी गेले तेथे त्यांचे मोठया प्रमाणात स्वागत करण्यात आले आणि ही परिषद यशस्वी झाली.

छ.शाहू महाराजांचा दृष्टीकोन किती पुरोगामी होता आणि ते किती द्रष्टे विचारवंत होते हे त्यांनी सामाजिक क्षेत्रात केलेल्या कामगिरीमुळे दिसून येते. सामाजिक क्रांतीचे त्यांचे विचार एखाद्या दिपस्तंभाप्रमाणे आजच्या माणसाला मार्गदर्शक ठरतील असा हा लोकराजा होता.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१) करवीर सरकारचे गॅझेट : सोमवार २ एप्रिल १८९४ भाग-१पृष्ठ क्र.२

२) कीर धनंजय : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्रकाशक- पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई दहावी आवृत्ती १९९३ पृष्ठ क्र.४५

३) Report on the General Administration of the Kolhapur State 1906-07 Page No.72-73

४) धाटावकर भास्कर (संपा) : राजर्षि शाहू छत्रपतींचे निवडक आदेश भाग-१ मुंबई १९८८ पृष्ठ क्र.४१,४५

५) कोल्हापूर रेकॉर्ड ऑफिस हुजूर ठराव बुक नं. : ४०,६८

६) डॉ.पवार जयसिंगराव (संपा) : राजर्षि शाहू स्मारक ग्रंथ प्रकाशक - महाराष्ट्र इतिहास प्रबोधिनी कोल्हापूर द्वितीय आवृत्ती २६ जून २००७ पृष्ठ क्र.७४

७) Report on the General Administration of the Kolhapur State 1907-08 Page No.70-71

८) कीर धनंजय : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्रकाशक-पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई दहावी आवृत्ती १९९३ पृष्ठ क्र.४५

९) करवीर सरकारचे गॅझेट भाग - १ : २० मार्च १९२० पृष्ठ क्र.४०

१०) मून वसंत (संपा) : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे बहिष्कृत भारत आणि मुकनायक प्रकाशक - शिक्षण विभाग महाराष्ट्र राज्य मुंबई प्रथमावृत्ती नोव्हें -१९९० पृष्ठ ३७६ ते ३८०

११) दैनिक पुढारी : गुरुवार दि.१४ एप्रिल २०११ पृष्ठ १,९

१२) दैनिक सम्राट : रविवार दि.१४ एप्रिल २०११ पृष्ठ क्र.२

प्रा.डॉ.चंद्रकांत कुरणे

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 **Impact Factor – 7.328**
Peer Reviewed **Bi-Monthly**
Vol.3 No. 9 **Nov – Dec 2022**

मलकापूर शहराचे समाज जीवन

प्रा. डॉ. सोनावले राजेंद्र रघुनाथ
इतिहास विभाग प्रमुख ,डॉ. पतंगराव कदम महाविद्यालय,रामानंदनगर (बुर्ली) ता. पलूस जि. सांगली.
Corresponding Author- **प्रा. डॉ. सोनावले राजेंद्र रघुनाथ**
Email- raendasonawale26@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500377

प्रस्तावना :-

मलकापूर शहराला ऐतिहासिक, धार्मिक आणि राजकीय वारसाही लाभलेला आहे. शिलाहार, यादव, बहामनी, मोघल, मराठे, इंग्रज अशा अनेक घराण्यांनी व राजसत्तांनी येथे राज्य केले. या सर्व सत्तांचा अमंल या भागावर प्रस्थापित झाला होता. या सर्वांची सत्ता उलटवून टाकण्यात मराठयांना सहाय्य करण्यात परशुराम त्रिंबक प्रतिनिधी आणि त्यांच्या वंशजांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली. १९ व्या शतकात कोल्हापूर जिल्हयाची समाजरचना ही तत्कालीन महाराष्ट्रातील समाजरचेनेला धरूनच होती. मलकापूर शहराच्या समाज जीवनाचा आढावा घेत असता येथे अनेक जातीजमातीचे लोक पूर्वीपासून एकत्र राहताना दिसतात. ब्राह्मण, मराठा, सोनार, कुंभार, सुतार, बुरूड, गवंडी, कासार, शिंपी, न्हावी, तांबोळी, भंडारी, भोई, परीट, धनगर, वाणी, महार, मांग, चांभार आणि ढोर इत्यादी व्यावसायिकदृष्टया विविध जाती आहेत. याशिवाय येथे मुस्लिम आणि बौद्ध धर्मीय लोकांचाही समावेश आहे.१

१) जाती प्रवर्ग व त्यांची कामे :-

ब्राह्मण म्हणजे ज्याला परंपरेने व धर्मशास्त्रीय आधाराने पूजा-अर्चा करण्याचा अधिकार होता. ब्राह्मण समाजात धार्मिक विधी करणारे, पुरोहितपणा करणारे, अध्ययन-अध्यापन करणारे, भजन-पूजन आणि होम करणारे, वेदशास्त्रात पारंगत असणारे ब्राह्मण होते. ब्राह्मण समाजातही कोकणस्थ आणि देशस्थ या जाती आढळून येतात. देशमुख, देशपांडे, कुलकर्णी आणि आजरेकर अशी त्यांची आडनावे होती. मलकापूरमध्ये मराठा समाजही वास्तव्यास आहे. कोल्हापूर राज्यातील मराठे हे सूर्यवंशी, चंद्रवंशी, शेषवंश व ब्रह्मवंश या चार वंशाचे होते. ९६ कुळी मराठयांची आडनावे भोसले, घाटगे, घोरपडे, चव्हाण, गावडे, नलगे, सरनाईक, सरनोबत, नलावडे, फडतरे, मोहिते, पवार आणि शिंदे इत्यादी असतात. मलकापूरात सणगर समाजही वास्तव्यास आहे. सणगर समाज हा घोंगडे तयार करणे आणि विकणे हा व्यवसाय करत असताना दिसून येतो. धनगर समाजही या ठिकाणी आहे. धनगर म्हणजे गुरेढोरे व मेंढया पाळणारा होय. ते प्रामुख्याने डोंगराळ भागात राहतात. गोपालन, मेंढीपालन, घोंगडया विकणे आणि शेती इत्यादी व्यवसाय या समाजाचा आहे. धनगर काटक, कष्टाळू, मितव्ययी व आतिथ्यशील असतात.२

गावगाडयातील चांभार जातीचा एक स्वतंत्र पारंपरिक धंदा होता. शेतक-यांच्या शेती व्यवसायाला उपयुक्त असणा-या कातडी वस्तू तयार करीत. परीट समाजाचे लोक हे कपडे धुण्याचे काम करीत. विशेषतः श्रीमंत घरचे कपडे धुण्याचे काम करीत. याशिवाय गु-हाळाच्या दिवसात गूळ भरण्याकरिता परीट पासोडया देत. कोल्हापूर राज्यात सोनार समाज होता. यांनाच पोतदार असेही म्हणत, सोन्या-चांदीचे दागिने बनविणे हे सोनारांचे मुख्य काम होते. कोल्हापूर जिल्हयातील शहरात व खेडयात न्हावी समाज आढळतो. न्हाव्यामध्ये मराठे न्हावी व लिंगायत न्हावी अशा दोन जाती होत्या. न्हावी या जातीचा केस कापणे हा मुख्य धंदा होता. या पैशातूनच मुलांचे शिक्षण आणि घरखर्च चालविला जातो. महार हा गावचा संरक्षण करणारा अत्यंत महत्त्वाचा बलुतेदार होता. ते गावाबाहेर राहत असल्याने त्यांना वेसकर म्हणत. गाव स्वच्छ ठेवणे, रात्रीच्यावेळी गस्त घालणे, दवंडी देणे, गावातील गुन्हे शोधून काढणे यासारखी कामे त्यांना करावी लागत होती. मांग हा बलुतेदार घायपातापासून वाख तयार करणे, त्यापासून दोरखंड, नाडे, च-हाटे तयार करणे, शिंदीच्या झाडाच्या फांद्यापासून झाडू तयार करणे, अशी कामे त्यांना करावी लागत होती. मलकापूर मध्ये मुस्लिम धर्मिय लोकांचे वास्तव्य आहे. कोल्हापूर जिल्हयातील मुसलमान हे सय्यद, पठाण व शेख कुळातील आहेत.

व्यवसायानुसार मुसलमानामध्ये अत्तार, मणियार, बागवान, नालबंध इत्यादी पोटजाती मोडतात. पूर्वी शहरात राहणारे पठाण शिपाई, पोलिस, जासुद इत्यादी कामे करीत असत व खेडयातील पठाण शेती करीत असत. मलकापूरमध्ये अशा रितीने वेगवेगळया जाती आपला व्यवसाय करत असताना दिसून येतात.३

२) वेशभूषा व अलंकार :-

कोल्हापूर भागातील लोकांची वेशभूषा आणि अलंकार हे आजच्यापेक्षा पूर्वी वेगवेगळे असलेले दिसून येतात. सर्वसाधारणपणे त्यावेळी पुरूष पोषाखामध्ये अंगरखा, पागोटे घालत त्याचबरोबर धोतर किंवा तुमान अगर चोळणा वापरत असत. डोक्याला पागोटयाऐवजी रूमाल किंवा पटका बांधत असत. स्त्रिया पोषाखामध्ये लुगडी व चोळीचा वापर करीत असत. डोक्यावर पदर घेत आणि कासोटा घालत. स्त्रिया कपाळावर कुंकू लावत आणि हनुवटी व हाताच्या पोटरीवर गोंदण काढत असत. मराठा स्त्री व पुरूष सण आणि लग्न समारंभाच्यावेळी चांगली कपडे व दागिने घालत. विवाहित स्त्रियांच्या गळयातील मंगळसूत्र हे सौभाग्याचे लेणं मानलं जात असे. पूर्वी मंगळसूत्राच्या वाटया साध्या काचेच्या मण्यामध्ये असत. स्त्रिया समारंभ प्रसंगी गळयात चंद्रहार, जोंधळी, पोत, सरी, तांदुळी पोत, पोहेहार, बकुळीहार, बोरमाळ, मोहनमाळ, एकदाणी व वज्रटीका, पुतळयाची माळ आणि कोल्हापूरी साज इत्यादी अलंकाराचा वापर करीत असत. तन्मणी, पोत व पोंडे हे रत्न-मोत्याचे अलंकार श्रीमंत स्त्रिया घालत. स्त्रिया हातात बांगडया, पाटल्या आणि गोठ घालत. स्त्रियांच्या नाकात मुरणी, चमकी, कुली आणि मुगवटा हे अलंकार वापरत. बिंदल्या, मनगटया, कडीतोळे, वाळे, तोरडया, चाळ, साखळया इत्यादी अलंकार हे लहान मुलांसाठी वापरत असत. सुवासिनीचा कुंकू हा सौभाग्याचा अलंकार होता आणि हळद व काजळ ही सौंदर्य प्रसाधने वापरली जात होती.४

३) आहार :-

मलकापूर येथील लोक दैनंदिन जेवणात तांदळाची, ज्वारीची आणि नाचण्याची भाकरी आणि डाळीची आमटी, भात, पालेभाज्या, दही, दूध, तूप, ताक इत्यादीचा आहारात वापर करत. सण-समारंभावेळी पुरणपोळी खास करून तेल्याच्या पोळया या भागाचे वैशिष्टये आहे. श्रीखंड, जिलेबी, लाडू या गोड पदार्थाचाही जेवणात वापर करत. मांसाहारामध्ये कोल्हापूरी पद्धतीचा तांबडा आणि पांढरा रस्सा असतो. पूर्वी पाहुण्यांचा पाहुणचार गुळपाणी, पानसुपारी देऊन केला जात असे. परंतु सध्या चहा, थंड पेय देऊन केला जातो.

४) सण-समारंभ :-

मलकापूर भागात हिंदू धर्मातील सर्वच सण व उत्सव मोठया आनंदाने साजरे केले जातात. त्यामध्ये गुढीपाडवा, वटपोर्णिमा, नागपंचमी, गणेशोत्सव, गौरीपूजन, नवरात्रोत्सव, दसरा, दिपावली, मकरसंक्रात, महाशिवरात्री इत्यादी सण-उत्सव साजरे केले जातात.

१) गुढीपाडवा :-

चैत्रशुद्ध प्रतिपदेचा गुढीपाडवा हा सण मोठया उत्सवात साजरा करीत. चैत्र महिन्यातील पहिला दिवस आणि मराठी नववर्षाची सुरूवात या दिवसापासून होते. म्हणूनच हा सण गुढी उभारून आणि पोळया करून साजरा केला जातो. साडेतीन मुहुर्तापैकी हा एक असल्याने या दिवसाला महत्त्व आहे. या दिवशी नामकरण विधी केला जातो.

२) पोळा (बेंदूर) :-

आषाढी वटपोर्णिमाला पोळा (बेंदूर) हा सण या ठिकाणी साजरा केला जातो. या सणादिवशी शेतकरी बांधव आपल्या बैलांना धुतात व सजवतात. त्यांची वाजतगाजत मिरवणूक काढतात. मात्र पोळयादिवशी पाटलाची बैले प्रथम मिरवणूकीने वेशीतून आत येत असत.

३) दसरा :-

समाजातील सर्व स्तरातून दसरा सण मोठया उत्सवात साजरा केला जातो. दसरा हा सण साडेतीन मुहुर्तापैकी एक असल्याने कोणत्याही शुभकार्याची सुरूवात या दिवसापासून केली जाते. कागदपत्रामध्ये दसरा सणाचा उल्लेख 'विजयादशमी' असा सापडतो. गावोगावी सीमोल्लंघन मोठया उत्सवात वाजत-गाजत आबाल वृद्धासह साजरे करीत. त्यावेळी आपटयाची पाने सोने म्हणून लुटले जाते आणि एकमेकांना वाटले जाते.

४) दिपावली :-

या सणाला सामाजिक व धार्मिक परंपरा असल्याने प्रत्येक घरोघरी सण साजरा केला जातो. दिपावली सणाच्यावेळी बलिप्रतिपदा, लक्ष्मीपूजन, भाऊबीज हे दिवस मोठया उत्साहाने साजरे केले जातात. या सणाला गोड पदार्थ तयार करून दीपोत्सव व फटाक्यांची आतीषबाजी करून आनंद व्यक्त केला जातो.

५) मकर संक्रात :- दिपावली नंतरचा महत्त्वाचा सण म्हणजे मकर संक्रात या दिवशी स्त्रिया एकमेकींना तिळगूळ देऊन मोठया प्रमाणात सण साजरा करतात. यादिवशी स्त्रिया नवीन कपडे आणि दागदागिने घालत तसेच वेगवेगळया सौंदर्य प्रसाधनाचाही वापर करत. एकमेकातील स्नेह वृिद्धंगत व्हावा हा उद्देश तिळगूळ देण्या-घेण्यामागे होता.

६) होळी (शिमगा) :-

हा सण फाल्गुन पौर्णिमेस साजरा केला जातो. सुगी संपल्यावर हा सण येत असल्याने सर्व लोक हौस, मौज व करमणूक करत असत. खेडयातून या सणादिवशी सोंगे

आणली जात. होळी पेटविण्याचा मान गावच्या पाटलाचा असे. होळीला पुरणपोळीचा नैवेद्य दाखविल्यानंतर होळी भोवती फेर धरून बोंबलण्याची पद्धत होती. होळीच्या दुसèया दिवशी धुळवड ही मटण आणि मद्यपान करून साजरी केली जात. या सणाशिवाय मलकापूरमध्ये गोकुळाष्टमी, गणेशचतुर्थी हे उत्सव साजरे करत. ख्रिश्चन लोक नाताळ, गुड्फ्रायडे आणि मुस्लिम लोक मोहरम, बकरी ईद, ईद-ए-मिलाद इत्यादी सण साजरे करत. मलकापूरमध्ये मोहरम हा सण मोठया उत्सवात साजरा केला जातो. या उत्सवामध्ये हिंदू आणि मुस्लिम बांधव मोठया संख्येने सहभागी होतात.

५) घरे :-

मलकापूर शहरातील श्रीमंत लोकांची घरे आणि वाडे कौलारू असत. ही घरे पक्क्या विटांनी बांधली जात. तर खेडयामधील घरे ही दगड, मातीची आहेत. काही घरांच्या मातीच्या भिंतीना सिमेंटने दरजा भरलेल्या दिसतात. खेडयात घराच्या चौकट आणि दरवाजासाठी बाभळ, जांभूळ आणि आंबा इत्यादी झाडाचा वापर करत. श्रीमंत लोक घरकामासाठी सागवान लाकडाचा वापर करत. घरेही बहुधा दोन मजली आणि चौकाची होती. ही घरे दगडात आणि पक्क्या विटांनी बांधली जात आणि त्यावर कौलारू छप्पर घालत असत. या घर बांधकामात ओसरी आणि सोपा तयार करत. श्रीमंत लोक या घरात माजघर, देवघर, अशा स्वतंत्र खोल्या बांधत या घराच्या पाठीमागील बाजूस जनावरांचा गोठा असे. घराच्या एका बाजूस स्वच्छतागृह असे. या प्रकारातील घरांना परडे ठेवत आणि या परडयात घर मालक फूलझाडे आणि केळीची झाडे लावत. ही घरे हवेशीर नसत आणि कोंदट असत. अशा घराच्या समोरील प्रवेशद्वाराची बाजू लाकडी कमानीने कोरीव, सुशोभित केलेली असे. या घराच्या भिंतीना चुना लावून तांबडे पट्टे ओढले जात. याबरोबर भिंतीवर देव-देवतांची आणि जंगली प्राण्यांची चित्रे काढली जात.६

६) सामाजिक व धामिर्क चालीरिती :-

मलकापूर शहरातील सामाजिक जीवनाचे सामाजिक व धामिर्क चालीरिती हे प्रमुख अंग आहे. या चालीरितीमध्ये जन्मोत्सव, उपनयन, लग्न समारंभ,बालविवाह, बहुपत्नीत्व, स्त्रियांची स्थिती, सती आणि वेठबिगारी इत्यादी घटकांचा समावेश होतो.

१) जन्मोत्सव :-

मलकापूर शहरात पूर्वी मुलींचा जन्म हा दुय्यम मानला जात. मुलगा जन्माला आला की आनंदोत्सव साजरा करून साखर वाटली जात होती उदा. छत्रपती संभाजी महाराज पहिले (१७१४-१७६०) यांची राणी कुसाबाईंर्ना १६ मे १७६१ रोजी मुलगा झाला. तेव्हा करवीर राज्याची महाराणी जिजाबाई यांनी इचलकरंजीच्या अनुबाई घोरपडे यांना साखर पाठविली होती. त्यास साखरेचा स्वीकार करावा म्हणून तसे पत्रही पाठविले होते.

२) उपनयन :-

मुलांच्या लहानपणी मुंज किंवा उपनयन समारंभ केला जात होता. हा समारंभ त्त\ उच्च जातीमध्येच साजरा केला जातो. उदा.छत्रपती शिवाजी तिसरे उ\र् बाबासाहेब महाराज यांच्या वयाच्या दहाव्या वर्षी उपनयन करण्यात आले.

३) लग्न समारंभ :-

मानवी समाज जीवनामध्ये लग्न हा महत्त्वाचा घटक मानला जातो. प्राचीन काळापासून विवाहास धामिर्क महत्त्व आहे. स्त्री-पुरूष यांना पती-पत्नी या नात्याने एकत्र आणण्याचा कार्यक्रम म्हणजे लग्न होय. लग्न समारंभ प्रसंगी कन्यादान, होमविधी, पाणी ग्रहणविधी, अग्नी परिनयन, अश्वारोहण, लज्जाहोम, सप्तपदी हे सात विवाहविधी केले जात होते.

४) बालविवाह :-

मलकापूर शहरात बालविवाहाची पद्धत अस्तित्वात होती. मुलगा अथवा मुलगी ८-९ वर्षाची झाली की त्यांची लग्ने केली जात. काही वेळा वयाने जास्त असणाèया पुरूषासोबत मुलींची लग्ने लावली जात. परंतु विधवा विवाह फारसे केले जात नव्हते.

५) बहुपत्नीत्व :-

मलकापूर शहरात बहुपत्नीत्त्वाची पद्धत अस्तित्वात होती. छत्रपती आणि त्यांचे सरदार हे एकापेक्षा अनेक मुलींशी विवाह करत असत. उदा. कोल्हापूरच्या छत्रपतींना कमीत-कमी दोन बायका होत्या.

६) स्त्रियांची स्थिती :-

पुरूषांपेक्षा स्त्रियांना कमी महत्त्व होते. त्यांच्याकडे अबला व दुबळया स्त्रिया म्हणून त्यांच्याकडे बघितले जात होते. स्त्री हा सामाजिक कुटुंबातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. परंतु कुटुंबात मुलगा जन्माने जेवढा आनंद होतो. तेवढा आनंद मुलीच्या जन्माने होताना दिसत नाही. १९ व्या शतकात याला कोल्हापूरातील समाज अपवाद नव्हता. समाजातील स्त्रीचे स्थान हे तिचे शिक्षण, आर्थिक स्वातंत्र्य, व्यक्तिस्वातंत्र्य आणि पुरूषाबरोबरीचे स्थान यावर अवलंबून असते. श्रीमंत मराठा वर्गात पडदा पद्धत अस्तित्वात होती. ब्राह्मण व मध्यमवर्गीय स्त्रिया सहसा घराबाहेर पडत नसत. काही कारणाने बाहेर जाताना डोक्यावर पदर घेत आणि पोक्त व्यक्तीला बरोबर घेवून जावे लागत. शेतकरी वर्गातील स्त्रिया पुरूषाच्या बरोबरीने काम करीत. वरच्या वर्गात हुंडा घेण्याची प्रथा होती. जास्त हुंडा देणारा आणि घेणारा

श्रीमंत समजला जात. एकंदरीत मागासलेल्या स्त्रियांचे फर हाल होत असत .

७) सतीप्रथा :-

मलकापूर शहरात पूर्वी सतीची चाल अस्तित्वात होती. मृत पतीच्या चितेवर स्त्रीने स्वतःला जाळून घेण्याचा हा भयंकर प्रकार नेमका कधी व कोणत्या कारणाने सुरू झाला. हे सांगता येत नाही. पण सती जाण्यामागे पती निधनानंतरची असुरक्षितता हे कारण महत्त्वाचे असू शकेल. सध्या सतीची चाल अस्तित्वात नाही. ती कायद्याने गुन्हा मानली जात असे.

८) वेठबिगारी :-

प्राचीन काळापासून वेठबिगारीची प्रथा चालू होती. समाजातील गरिब लोकांना सरकारी कर देता येत नसल्याने त्यांना आपली सेवा सरकारला व समाजाला कामाच्या स्वरूपात देण्याची पद्धत रूढ होती. शुद्र बलुतेदारांना 'वेठबिगारीङ्क असे म्हणत. कोल्हापूर भागात वेठबिगारीची प्रथा अस्तित्वात होती. उदा. 'मौजे आडवली तर्फ साळसी या गावातील मिराशी व साठम यांच्या वेठीच्या धास्तीमुळे गावचे लोक पळून जात असल्याची तक्रार सुभेदार कृष्णाजी विश्वनाथ यांच्याकडे करण्यात आली. या तक्रारीवरून आडवली तर्फ साळसी येथील वेठबिगारीची चाल बंद केली ,असे तुळाजी नाईक-साठम, मिराशी व रयतेला कृष्णाजी विश्वनाथ सुभेदार यांनी सन १७६३ मध्ये कळविले होते. सन १७६३ पासून ही वेठबिगारीची प्रथा बंद करण्यात आली.

७) धर्मशाळा :-

पूर्वी वाटसरूंना आश्रय घेण्यासाठी रात्रीचा निवारा म्हणून धर्मशाळा अस्तित्वात होत्या. अशा धर्मशाळा मुख्य रस्त्यावर व धामिर्क स्थळांच्या ठिकाणी असत. या ठिकाणी यात्रेकरूंची विनामूल्य किंवा अत्यल्प शुल्क घेऊन राहण्याची सोय केली जात असे. अशा दोन धर्मशाळा मलकापूर येथे आहेत. ८

समारोप :-

मलकापूर भागाला ऐतिहासिक, धामिर्क आणि राजकीय वारसाही लाभलेला आहे. शिलाहार, यादव, बहामनी, मोघल, मराठे, इंग्रज अशा अनेक घराण्यांनी व राजसत्तांनी येथे राज्य केले. या सर्व सत्तांचा अमल या भागावर प्रस्थापित झाला होता. या सर्वांची सत्ता उलटवून टाकण्यात मराठयांना सहाय्य करण्यात परशुराम त्रिंबक प्रतिनिधी आणि त्यांच्या वंशजांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली. विशाळगडचे जहागिरदार म्हणून प्रतिनिधींचे नाव पुढे नावारूपास आले. संस्थानकालीन नगरपालिका आजही अस्तित्वात आहे. ही इतिहासातील अभूतपूर्व घटना आहे. याबरोबर मलकापूर जहागिरीने वसतिगृह चळवळ, स्वातंत्र्य लढयातील भूमिका आणि मंदिर प्रवेश चळवळ व सार्वजनिक पाणी चळवळ इ. घटनात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे. अशाप्रकारे मलकापूरला ऐतिहासिक, आथिर्क, धामिर्क आणि पर्यटनांच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

संदर्भ :-

१) चौधरी कि.का., कोल्हापूर जिल्हा गॅझेटियर, दर्शनिका विभाग, महाराष्ट्र शासन मुंबई, १९८९

२) मोडक बालाजी प्रभाकर, कोल्हापूर प्रांताचा अर्वाचीन इतिहास, कोल्हापूर १४ एप्रिल १८८६

३) कोल्हापूर जिल्हा गॅझेटियर, १८८३

४) पवार आप्पासाहेब(संपा.), जिजाबाईकालीन कागदपत्रे, कोल्हापूर, १९७८

५) गर्गे स.मा., करवीर रियासत, कल्पना मुद्रणालय, पुणे, प्रथमावृत्ती, १९६८

६) रावबहाद्दूर पी.सी.पाटील, माझ्या आठवणी, मौज प्रकाशन, मुंबई, १९६४, पृ. २१२-१५

७) शिरगावकर वसंत गोपाळ, शब्दगंध, सार्वजनिक वाचनालय मलकापूर, शतकोत्तर रौप्य- महोत्सव स्मरणिका, लायन प्रिंटिंग प्रेस कोल्हापूर, २००७

८) मलकापूर नगरपरिषद तपासणी अहवाल, सन १९८५-८६

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 **Impact Factor – 7.328**
Peer Reviewed **Bi-Monthly**
Vol.3 No. 9 **Nov – Dec 2022**

पर्यटनस्थळांचे संवर्धन काळाची गरज

डॉ. विवेकानंद राजाराम माने
प्रोफेसर, क्रांतिअग्रणी जी. डी. बापू लाड महाविद्यालय,कुंडल जि. सांगली
Corresponding Author- **डॉ. विवेकानंद राजाराम माने**
DOI- 10.5281/zenodo.7500386

गोषवारा

पर्यटन म्हणजे निसर्गाचे सौंदर्य व त्यातील विविधतता पाहणे.भारतातील प्रवास आणि पर्यटन हा भारतीय परंपरा आणि संस्कृतीचा अविभाज्य भाग आहे.भारतात पर्यटन करण्यासाठी राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये विविध धार्मिक तीर्थक्षेत्र ऐतिहासिक स्मारके, पौराणिक स्थळे, देवळे, आदिम संस्कृतीची स्थळे, क्रीडा स्थळे धरणे व जलाशये अशी विविध ठिकाणे आहेत.नैसर्गिक भागात पर्यटकांना आकर्षित करणे आणि स्थानिक संवर्धन आणि आर्थिक विकासासाठी निधीचा वापर करणेहे सरकारचे विकासाचे उद्दिष्ट असले पाहिजे.सध्या इकोटूरिझम ही संकल्पना मोठ्या प्रमाणात उपयोगात आणली जात आहे. भारत सरकारच्या पर्यटन आणि संस्कृती मंत्रालयाने 2002 च्या पर्यटन धोरणामध्ये पर्यटनस्थळे व त्यांची देखभाल यांचा पुरस्कार केला आहे.

पर्यटन स्थळांचे संवर्धन काळाची गरज

पर्यटन म्हणजे निसर्गाचे सौंदर्य व त्यातील विविधतता पाहणे. त्यामुळे निसर्गाचे मनापासून कौतुक करण्याची मानवामध्ये इच्छा असते. म्हणूनच प्राचीन काळापासून शोधक, शोधकर्ते आणि प्रवासी सर्व अडचणींना तोंड देत साहसी प्रवास करत. नवनवीन ठिकाणांना भेटी देऊन त्यांच्या सौंदर्याचे कौतुक करत. कालांतराने पर्यटन नावाच्या आधुनिक उद्योगाला जन्म दिला. सुंदर आणि आवडीची ठिकाणे पाहणे आणि लोकांना आणि ठिकाणांना प्रत्येक सुविधा आणि आराम देऊन एकमेकांच्या जवळ आणणे हे पर्यटन उद्योगाचे काम आहे. नैसर्गिक देखावे, अनुकूल हवामान आणि सांस्कृतिक वारसा यांचा पर्यटनाच्या प्रचाराद्वारे परिसर विकासासाठी उपयोग केला जातो. संस्कृतमध्ये 'पर्यटन' म्हणजे विश्रांतीसाठी आणि ज्ञानाच्या शोधासाठी प्रवास करण्यासाठी निवासस्थान सोडणे अशी व्याख्या केली आहे.. 'देशाटन' हा दुसरा शब्द आहे ज्याचा अर्थ आर्थिक फायद्यासाठी प्रवास करणे. 'तीर्थटन' याचा अर्थ धार्मिक हेतूने प्रवास करणे. पर्यटन ही आधुनिक संज्ञा आंतरराष्ट्रीय आणि देशांतर्गत पर्यटकांना लागू आहे. ही लोकांची त्यांच्या सामान्य कामाच्या आणि निवासस्थानाच्या बाहेरील ठिकाणांवर तात्पुरती हालचाल आहे. असा आनंद शोधणारा पर्यटक म्हणजे एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी फिरणारा किंवा त्याच ठिकाणी वारंवार भेट देणारा प्रवासी असतो.

भारत नेहमीच आपल्या समृद्ध सांस्कृतिक वारशाचा अभिमान बाळगू शकतो. भारतातील प्रवास आणि पर्यटन हा भारतीय परंपरा आणि संस्कृतीचा अविभाज्य भाग आहे. प्राचीन काळी, प्रवास हा प्रामुख्याने तीर्थयात्रेसाठी होता. कारण देशाच्या विविध भागांतील पवित्र स्थळांनी लोकांना आकर्षित केले. देशाच्या विविध भागांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर मेजवानी, जत्रे आणि उत्सवांमध्ये सहभागी होण्यासाठी लोक प्रवास करतात. भारताच्या सांस्कृतिक वारशाचे सौंदर्य आणि निसर्गाच्या समृद्धीमुळे भारत पर्यटकांना स्वर्ग बनवतो. पंडित जवाहरलाल नेहरू अनेकदा "पर्यटकाचे स्वागत करा आणि मित्राला परत पाठवा" अशी टिप्पणी करत. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारताच्या पर्यटनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन हाच होता. राष्ट्रीय एकात्मता आणि आंतरराष्ट्रीय समज यासाठी पर्यटन हे महत्त्वाचे साधन म्हणून पाहिले जात होते. पर्यटन हा जगातील सर्वात वेगाने वाढणारा उद्योग आहे आणि तो देशाच्या आर्थिक विकासाला गती देण्यासाठी भूमिका बजावू शकतो. याने अनेक सामाजिक आणि आर्थिक फायदे निर्माण केले आहेत. तसेच राष्ट्रीय एकात्मता आणि आंतरराष्ट्रीय समजूतदारपणाला प्रोत्साहन मिळते. पर्यटनाने मोठ्या संख्येने लोकांसाठी रोजगाराच्या संधी निर्माण होऊन परकीय चलन प्राप्त होते. पर्यटन स्थानिक हस्तकला आणि सांस्कृतिक क्रियाकलापांना देखील समर्थन देते.

भारतात पर्यटन करण्यासाठी राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये विविध धार्मिक तीर्थक्षेत्र ऐतिहासिक स्मारके, पौराणिक स्थळे, देवळे, आदिम संस्कृतीची स्थळे, क्रीडा स्थळे धरणे व जलाशये अशी विविध ठिकाणे आहेत. या ठिकाणांचे जतन व संवर्धन ही काळाची गरज बनली आहे.नव्या पिढीला आपल्या कर्तव्याची जाणीव राहिली नसल्याने पर्यटनस्थळ बकाल होत आहेत. निसर्गावर आधारित पर्यटनामुळे संवर्धनाचा फायदा व्हायचा असेल, तर पर्यटन स्थळाची निवड आणि स्थानिक संरक्षित निसर्ग यांच्यात स्पष्ट दुवा असला पाहिजे. स्थानिक लोक आणि

उद्योगांनी संरक्षित क्षेत्राचे पर्यटन स्थळ म्हणून आर्थिक मूल्याचे कौतुक करणे आवश्यक आहे. नैसर्गिक भागात पर्यटकांना आकर्षित करणे आणि स्थानिक संवर्धन आणि आर्थिक विकासासाठी निधीचा वापर करणेहे सरकारचे विकासाचे उद्दिष्ट असले पाहिजे.

सध्या इकोटूरिझम ही संकल्पना मोठ्या प्रमाणात उपयोगात आणली जात आहे. इकोटूरिझमच्या विकासाची प्रेरणा अनेकदा प्रमुख पर्यटक मूळ देशांकडून मिळते आणि ते संवर्धनवादी, विकास तज्ञ आणि पर्यटन उद्योग यांना आकर्षित करतात. इकोटूरिझम हा पर्यटनाचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये नाजूक, मूळ आणि तुलनेने अबाधित नैसर्गिक क्षेत्रांना भेट देणे समाविष्ट आहे, ज्याचा हेतू मानक व्यावसायिक वस्तुमान पर्यटनासाठी कमी-प्रभाव आणि अनेकदा लहान प्रमाणात पर्याय आहे. याचा अर्थ नैसर्गिक भागात जबाबदार प्रवास करणे, पर्यावरणाचे रक्षण करणे आणि स्थानिक लोकांचे कल्याण सुधारणे. त्याचा उद्देश प्रवाशाला शिक्षित करणे, पर्यावरणीय संवर्धनासाठी निधी उपलब्ध करून देणे, स्थानिक समुदायांच्या आर्थिक विकासासाठी आणि राजकीय सशक्तीकरणाला थेट फायदा मिळवून देणे किंवा विविध संस्कृती आणि मानवी हक्कांबद्दल आदर वाढह हा आहे . इकोटूरिझममध्ये सामान्यत: वनस्पती, प्राणी आणि सांस्कृतिक वारसा ही प्राथमिक आकर्षणे असतात. इकोटूरिझमचा उद्देश पर्यटकांना पर्यावरणावरील मानवाच्या प्रभावाची माहिती देणे आणि आपल्या नैसर्गिक अधिवासांचे अधिक कौतुक करणे हा आहे. इकोटूरिझम भारत अलीकडे विकसित झाला आहे, कारण ही संकल्पना तुलनेने नवीन आहे. पर्यावरणीय समतोल बिघडणार नाही याची काळजी घेत पर्यावरण पर्यटनामध्ये नैसर्गिक सौंदर्य आणि सामाजिक संस्कृतीसाठी प्रसिद्ध असलेल्या ठिकाणांचा प्रवास करणे समाविष्ट आहे. भारतीयांना प्राचीन काळापासून निसर्गाची पूजा आणि संवर्धन करण्यासाठी ओळखले जाते. त्यामुळे भारतातील पर्यावरण पर्यटनाची वाढ नैसर्गिक आहे. तसेच, इतर प्रकारच्या पर्यटनाबरोबरच भारतातील पर्यावरण पर्यटनाला चालना देण्यासाठी भारत सरकारने पर्यटन आणि संस्कृती मंत्रालयाची स्थापना केली आहे.

पर्यावरणीय समतोल राखण्यासाठी आणि स्थानिक लोकांच्या स्वदेशी संस्कृतीचे जतन करण्यासाठी, भारत सरकारच्या पर्यटन आणि संस्कृती मंत्रालयाने 2002 च्या पर्यटन धोरणामध्ये पर्यटनस्थळे व त्यांची देखभाल यांचा पुरस्कार केला आहे. विशेष विभाग म्हणजे इको-टुरिझम, सांस्कृतिक पर्यटन आणि वारसा पर्यटन असे विभाग केले आहेत. . रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्याच्या आणि अंतर्गत आणि दुर्गम भागातील स्थानिक समुदायांना सामाजिक-आर्थिक लाभ मिळवून देण्यासाठी आणि भारतीय सांस्कृतिक वारसा जतन, समृद्ध आणि संवर्धन करण्याच्या उद्देशाने, नवीन पर्यटन धोरणात विशेष तरतुदी केल्या आहेत. भारत हा विविधतेत एकता असलेला देश आहे. भारतामध्ये भू-हवामानाची विस्तृत श्रेणी आणि वनस्पती आणि प्राणी आणि विविध मानवी संस्कृती देखील आहेत

भारतातील पर्यावरणीय पर्यटन सुधारण्यासाठी काही शिफारशी पुढीलप्रमाणे असतील: केंद्र आणि राज्य सरकारांनी रस्ते, वाहतूक सुधारण्याच्या उद्देशाने वेळोवेळी आवश्यक निधीचे वाटप केले पाहिजे. स्वच्छ आणि आरोग्यदायी वातावरण आणि पर्यटन स्थळांवर सुरक्षा आणि सुरक्षा परिस्थितीची तरतूद कारणे. दरवर्षी पर्यावरण पर्यटन विकास कार्यक्रमांसाठी स्वतंत्र बजेट तयार कारणे. स्थानिक समुदायाचा पर्यटन उपक्रमांमध्ये सहभाग वाढवणे या बाबी आवश्यक आहेत.

निष्कर्ष:

पर्यटनविकास घडवून आणत असताना नैसर्गिक व सांस्कृतिक वारसा जपणे हे साकारी धोरणावरच अवलंबून असते. पर्यटन हे एक प्रमुख क्षेत्र आहे जे गुंतवणुकीच्या संधी उघडू शकते. बेरोजगारी, आणि देशासाठी परकीय चलन निर्माण करू शकते. पर्यटन विविध आर्थिक, सामाजिक-सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय क्रियाकलापांचे मिश्रण आहे.पर्यटनाच्या विकासाचा नेहमीच आर्थिक, सामाजिक-सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय प्रभाव पडतो.

संदर्भसाधने :

1.Tripathi , S. N., & Siddiqui, M. H. (2010). An empirical study of tourist preferences using. Int. Journal of Business Science and Applied Management.

2. Banerjee, A. (2014). Human Resource Development in Tourism Industry in India: a Case Study of Jet Airways India Ltd. Journal of Tourism: A Contemporary Perspective, Vol 1(1),1-6,.

3. Diamantes, D. (2010). The Concept of Ecotourism: Evolution and Trends. Current Issues in Tourism, 2(2):93-122.

4. डॉ. बिमल कुमार कपूर, पर्यटन भूगोल, विश्वभारती पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2009

5. भागवत अ. वि., पर्यटन भूगोल, मुरलीधर पब्लिकेशन पुणे, 2008

6. वृत्तपत्रे दै. लोकसत्ता, दै. सकाळ

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

किल्ले प्रतापगड

प्रा.डॉ.विश्वनाथ पवार
डॉ.पतंगराव कदम महाविद्यालय रामानंदनगर, ता. पलूस, जि.सांगली
Corresponding Author- प्रा.डॉ.विश्वनाथ पवार
Email : vppawar13968@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500388

प्रास्ताविक:

जावळी विजयानंतर प्रतापगड स्वराज्यात समाविष्ठ झाला. छ.शिवाजी महाराजांनी भोरप्या डोंगरावर किल्ल्याचे बांधकाम करून घेतले. आदिलशाही दरबाराने छ.शिवाजी महाराजांच्या बंदोबस्तासाठी अफजलखानाची नियुक्ती केली. महाराजांनी अत्यंत मुत्सद्देगिरीने अफजलखानाचा वध केला. प्रतापगडावर बालेकिल्ला, भवानी मंदिर, केदारेश्वर महादेव मंदिर, छत्रपती शिवाजी महाराजांचा पुतळा, अफजलखानाची कबर इत्यादी वास्तू आहेत.

हेतू/उद्देश:

१) प्रतापगडाचा इतिहास अभ्यासने

२) अफजलखान वधाच्या पार्श्वभूमीचा आढावा घेणे.

३) छ.शिवाजी महाराज व अफजलखान भेट व खानाचा वध अभ्यासने.

४) प्रतापगडावरील वास्तूंचा अभ्यास करणे.

किल्ले प्रतापगड:

स्थान व मार्ग: प्रतापगड किल्ला महाबळेश्वरच्या नैऋत्येस १३ कि. मी. वर आहे. किल्ल्याची समुद्रसपाटीपासूनची उंची १०८० मीटर आहे. प्रतापगड सह्याद्रीमधील आंबेनळी (फिट्झगेरॉल्ड) घाट आणि पार घाट यांच्यामध्ये आहे. छ. शिवाजी महाराजांनी किल्ला बांधण्यापूर्वी यास भोरप्या डोंगर म्हणून ओळखले जात होते. त्यास ढोरप्या, गुडघ्याचा व टोपल्या डोंगर अशीही नावे आहेत.[१] फुलपाखरासारख्या आकाराच्या प्रतापगडची लांबी-रुंदी अनुक्रमे ३००-४०० मीटर अशी आहे.[२] गडावर जाण्यासाठी महाबळेश्वर-पोलादपूर मार्गावरील आंबेनळी घाटातील कुंभरोशी (वाडा) पासून मार्ग आहे. तसेच पारघाट मार्गावरील पार गावापासूनही दुसरा मार्ग आहे.

प्रतापगडाचा इतिहास : इ. स. ५ ते ७ व्या शतकामध्ये जावळीवर राष्ट्रकुटांची सत्ता होती. यादवकाळात जावळी कोकणच्या मौर्यांचे वंशज मोरेंकडे होती. देवगिरीच्या यादवांचे साम्राज्य अस्त पावल्यावर शिर्केनी मोरेकडून जावळी जिंकून घेतली. बहामनी राज्याची पाच शकले झाल्यावर विजापूरच्या आदिलशाहीचा पहिला युसूफ आदिलखान याने भीमा ते विजापूरपर्यंतच्या प्रदेशावर सत्ता प्रस्थापित केली आदिलखानाने मोरेंना जावळीचा ताबा देऊन त्यास चंद्रराव हा वंशपरंपरागत किताब बहाल केला यानंतर सात पिढ्यांपर्यंत मोरे जावळीचा कारभार पहात होते.

यशवंतरावाच्या स्वराज्यविरोधी भूमिकेमुळे छ. शिवाजी महाराजांनी जावळीवर स्वारी केली. दि. २७ जानेवारी, १६५६ रोजी जावळी स्वराज्यात समाविष्ट झाली. या भागातील शूर व काटक लोक महाराजांच्या लष्करात दाखल झाले. जावळी ताब्यात आली तेव्हा प्रतापगडाच्या ठिकाणी एक गढी होती. दुर्गाचा राजा असणाऱ्या छ. शिवाजी महाराजांनी येथील प्रदेश रक्षणासाठी व येथील घाटमार्ग ताब्यात ठेवण्यासाठी ही जागा अत्यंत महत्त्वाची असल्याचे जाणले. त्यांनी मोरोपंत पिंगळे व अर्जोजी यादव यांचेकडे किल्ला बांधकामाचे काम सोपविले. सन १६५६ ते १६५८ मध्ये किल्ल्याचे बांधकाम पूर्ण झाले. महाराजांनी किल्ल्याचे नाव ठेवले प्रतापगड. सभासद बखरीत प्रतापगडाबाबत म्हटले आहे, "खांसा राजा चालोन जाऊन जावळी सर केली. मावळे लोकांस कौल देऊन संचणी केली. प्रतापगड म्हणवून नवाच वसविला."[३]

अफजलखान वध :

सन १६५९ च्या उन्हाळ्यात छ. शिवाजींचे पारिपत्य करण्यासाठी अफजलखानास रवाना करण्याचा विचार विजापूर दरबाराने केला. विजापूर दरबारचा

तवारिखदार सय्यद नुरुल्ला आपल्या 'तारीख-इ-अली आदिलशाही' मध्ये लिहितो, "सुलतानाने अफजल खानास सांगितले की, शिवाजीस निपटून काढले पाहिजे. तो शरण येण्याचे ढोंग करील. पण त्याच्यावर विश्वास ठेवू नकोस. मृत्यूचा अग्नी त्याच्या जीवनाच्या शेतावर पडला पाहिजे."[४]

अफजलखानाने मोहिमेची तयारी केली. बारा हजार निवडक फौज बरोबर घेतली आणि चढे घोड्यानिशी शिवाजी राजांना धरून आणण्याचा मनसुबा रचून खान सप्टेंबर १६५९ मध्ये विजापूरहून निघाला. महाराजांनीही खानाच्या बंदोबस्तासाठी प्रतापगडाची निवड केली. इकडे पुण्याच्या रोखाने निघालेला खान वाईस आला. वकिलांकरवी बातचीत सुरू झाली. छ. शिवाजी महाराजांनी कळविले, "एवढ्या मोठ्या सैन्याशी सामना करण्याची ताकद माझ्यात नाही. झालेले अपराध पोटात घालून खान जीवदान देतील, तर मी आपल्या ताब्यातील सर्व मुलूख सोडून देण्यास तयार आहे."[५] अशा नम्रतेच्या निरोपांनी खानास आपली मोहिम फत्ते होणार असा विश्वास वाटू लागला. खानास आपल्या कपटनीतीची व शक्तीची घमेंड होती. त्याने शिवाजी राजांच्या भेटीसाठी आपण जाण्याचे ठरवून रडतोंडीच्या घाटाने आपली फौज जावळीपर्यंत नेली. छ. शिवाजी महाराजांनी खानाच्या भेटीची व आपल्या बचावाची तजवीज काळजीपूर्वक केली. मार्गशीर्ष शुद्ध सप्तमी, गुरुवार, दिनांक १० नोव्हेंबर १६५९ हा भेटीचा दिवस मुक्रर करण्यात आला.[६] त्यानुसार भेटीसाठी प्रतापगडाच्या पायथ्याशी भव्य शामियाना उभारला. अण्णाजी दत्तो, बाळाजी आवजी चिटणीस, कान्होजी जेधे, येसाजी कंक आदि विश्वासू सहकाऱ्यांना महाराज बोलले, "आम्ही ही होड आरंभिली. श्री सिद्धीस नेईलच, कदाचित वाकडेही घडल्यास तुम्ही घाबरे न होता शत्रूस बुडवावे, राज्य रक्षावे." यानंतर भवानी देवीचे दर्शन व जिजाबाईंचा आशीर्वाद घेऊन महाराज खानाच्या भेटीसाठी निघाले.

अफजलखान शामियाण्यात येऊन दाखल झाला. छ. शिवाजी महाराज जिवा महाला समवेत शामियाण्यात दाखल झाले. खानाने आपली तलवार वकील कृष्णाजी भास्कर याच्या हाती दिली. छ. शिवाजींनी अफजलखानाच्या नजरेला नजर भिडविली व त्यांनी आपल्या हातातील पट्टा जिवा महाला याचेकडे दिला. अफजलखानाने अलिंगनासाठी हात पुढे केले. राजांनी आलिंगन देताच खानाने राजांचे डोके आपल्या डाव्या बगलेत दाबून धरले व राजांवर कट्यारीचा वार केला. खानाचा वार राजांनी चिलखत घातले असल्याने कारगर झाला नाही. राजांनी अत्यंत चपळाईने आपल्या डाव्या हातातील वाघनखे खानाच्या पोटात खुपसली व त्याचे पोट फाडले व कट्यारीने खानावर जोरदार वार केले.[७] खान दगा-दगा करून ओरडू लागला. इतक्यात सय्यद बंडा राजांवर दांडपट्टा घेऊन चालून आला. जिवा महालाने अत्यंत चपळाईने सय्यद बंडाचा दांडपट्टा उगारलेला हात कलम केला व नंतर त्यास ठार मारले.[८] संभाजी कावजी, कांताजी इंगळे, कोंडाजी व येसाजी कंक, कृष्णाजी गायकवाड, सुरजी काटे, विसाजी मुरुंबकर इत्यादींनी खानाच्या अंगरक्षकांना ठार केले. इकडे भोयांनी खानाचा मुडदा पालखीत घालताच संभाजी कावजीने भोयांना मारून खानाचे शिर कापले. छ. शिवाजी राजे आपल्या अंगरक्षकासमवेत खानाचे मुंडके घेऊन प्रतापगडावर पोहचले.

प्रतापगडाच्या नगारखान्यातील नगारे दणाणू लागले. गडावरील तोफांना बत्ती देण्यात आली. सह्याद्रीच्या दऱ्या-खोऱ्या दणाणून गेल्या. पूर्वनियोजनाप्रमाणे नेताजी पालकर, मोरोपत पिंगळे, कमळोजी साळुंखे, तानाजी मालुसरे, कोंडाजी वडखल, रामजी पांगारे इत्यादींनी शत्रूसैन्यावर एकच हल्ला केला. रुस्तुमिजखान, अंबरखान, अफजलखानाचे दोन मुलगे, रणदुल्लाखान, राजाजी घाटगे इत्यादी सरदार कैद झाले. अफजलखानाचा मोठा मुलगा फाजलखान खंडोजी खोपडयाच्या मदतीने पळून गेला. खानाच्या फौजेची प्रचंड वाताहत झाली. या युद्धात त्याचे ३००० सैनिक कामी आले. तर तितकेच कैद झाले. महाराजांचेही बाबाजी भोसले, शामराव पद्मनाभी हे सरदार युद्धात कामी आले. तर राजांचे १७३४ सैनिक कामी येऊन ४२७ सैनिक जखमी झाले.

प्रतापगडाच्या युद्धात खानाचे निशाण, नगारा, ९५ हत्ती, चार हजार घोडे, १२०० उंट, ७० तोफा शिवाय सामान व जडजवाहीर असा १० लाखांचा ऐवज महाराजांना मिळाला.[९] या महान युद्धामुळे जावळीची अरण्यभूमी या समयी जयवल्ली या नावांस पात्र होऊन प्रतापगडाचे नाव जगाच्या इतिहासात ख्यातकीर्त झाले. सन १६५९ ते १८१८ या प्रदीर्घ कालखंडात सन १६८९ मधील काही महिन्यांचा कालावधी सोडला तर प्रतापगड शत्रूला कधीच मिळाला नाही.

प्रतापगड व त्यावरील वास्तू :

छ. शिवाजी महाराजांनी जावळी खोऱ्याचे महत्त्व ओळखून प्रतापगडाची बांधणी केली. मुख्य किल्ला व बालेकिल्ला असे किल्ल्याचे दोन भाग होत. मुख्य किल्ल्याचे क्षेत्रफळ ३,८८८ चौ. मी. तर बालेकिल्ल्याचे क्षेत्रफळ ३,६६० चौ. मी. आहे. किल्ल्यास संरक्षणाच्या दृष्टीने चोहोबाजूस भक्कम

तटबंदी व बुरूज आहेत. अग्नेयेकडील बुरुजास भगवा बुरुज वा टेहळणी बुरुज असे संबोधले जाते. वायव्येकडील बुरुजास रेडका बुरुज तर ईशान्येकडील बुरुजास यशवंत बुरुज असे म्हटले जाते. गडाचा मुख्य दरवाजा पश्चिमाभिमुख असून त्याची बांधणी तोफांचा मारा होणार नाही अशी केली आहे. येथून जवळच दुसरा दरवाजा लागतो. हा दरवाजा म्हणजे गडाच्या माचीवरून (टेहळणी बुरुज) गडावर प्रवेश करण्याचा शिवकालीन मार्ग होय. आज घडीला हा मार्ग बंद असून दरवाज्याच्या संरक्षक बुरुजाला लागून असणारी तटबंदी पाहून तयार केलेला मार्ग आज अस्तित्वात आहे. गडावरती रहाट तळे, स्नानाचे तळे, गोडे तळे व नासके तळे हे तलाव आहेत. गडाचे कडे बेलाग आहेत. पश्चिम व उत्तरेकडील कडे २५० मीटर पेक्षाही जास्त खोलीचे व रौद्र आहेत. गडावरून सभोवारचा प्रदेश व वाटा नजरेत भरतात.

बालेकिल्ला:

सुरक्षिततेच्या दृष्टीने प्रतापगडावर सर्वात उंच भागावर बालेकिल्याचे बांधकाम केले आहे. बालेकिल्ल्याचे तट उंच व भक्कम आहेत. बालेकिल्ल्याचा दरवाजा तटबंदीत असणाऱ्या बुरुजांच्या आहारी आणून बांधलेला आहे. महाद्वाराची आणि बालेकिल्ल्याच्या दरवाज्याची रचना सारखीच आहे. बालेकिल्ल्याच्या दरवाज्यावरील छत आज अस्तित्वात नाही.

बालेकिल्ल्यात सदरेचे अवशेष दिसून येतात. सदरेवरून गडाचा व राज्याचा कारभार चालविला जात असे. केदारेश्वर मंदिरासमोर ६० फूट लांब व २० फूट रुंद आकाराचा दगडी चौथरा आहे. या चौथऱ्यावरच गडाची मुख्य सदर होती.

भवानी मंदिर :

तुळजा भवानी छ. शिवाजी महाराजांची कुलस्वामीनी होय. तुळजा भवानीच्या कृपेमुळे स्वराज्य स्थापनेत राजांना यश मिळाले होते. परंतु देवीचे स्वराज्यात वास्तव्य नव्हते. यासाठी द्रव्य उपलब्ध करून महाराजांनी मंबाजी बिन गोमाजी नाईक पानसरे या निष्ठावंत सरदारांस गंडकी शिळा आणून भवानीची मूर्ती सिद्ध करण्याची आज्ञा केली. मंबाजीने त्रिशुळ गंडकी, श्वेत गंडकी व सरस्वतीच्या संगमात शिळेचा शोध घेऊन नेपाळातील कुशल कारागिरांकडून चंद्र, सूर्य, सिंह व चक्र यांनी युक्त व युद्धायुधांनी सुसज्ज अशी अतिभंग प्रकारातील (एका अंगावर झोक देऊन प्रहरणाच्या पवित्र्यातील उभा मूर्ती प्रकार) अष्टभुजा भवानी महिषासुरास मारीत आहे अशी शिल्पकृती करवून घेतली. आश्विन शुद्ध प्रतिपदा शके १५७९ (इ. स. १६५७) रोजी समारंभपूर्वक देवीची गडावर स्थापना केली.[१०] सुंदर मंदिर उभे राहिले. छ. शिवाजी महाराज राज्याभिषेक प्रसंगा अगोदर दि. १९ मे १६७४ रोजी भवानी देवीच्या दर्शनासाठी प्रतापगडावर आले व यावेळी त्यांनी तीन मण वजनाचे सुवर्णछत्र भवानीदेवीस अर्पण केले.[११]

केदारेश्वर महादेव मंदिर :

मराठ्यांच्या सर्व दुर्गावर महादेवाची मंदिरे आहेत. 'हर हर महादेव' हा मावळयांचा युद्धघोष होय. केदारेश्वर महादेव मंदिर प्रतापगडाच्या बालेकिल्ल्यात राजसदरेच्या समोर आहे.

छ. शिवाजी महाराजांचा पुतळा: →

प्रतापगडाच्या बालेकिल्ल्यावर ६.०८ मीटर उंचीचा छ. शिवाजी महाराजांचा भव्य ब्राँझचा अश्वारूढ पुतळा उभारला. प्रतापगडावर पुतळा उभारण्याची कल्पना मुंबई राज्याचे माजी राज्यपाल हरेकृष्ण मेहताबांची होय. मात्र ती प्रत्यक्षात आणण्याचे कार्य यशवंतराव चव्हाण व बाळासाहेब देसाई यांनी केले. छ. शिवाजी महाराजांच्या पुतळयाचा अनावरण समारंभ स्वतंत्र भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचे हस्ते दि. ३० नोव्हेंबर, १९५७ रोजी करण्यात आले.[१२] यावेळी नेहरूंनी महाराजांच्या कार्याचा गौरवपूर्ण उल्लेख केला. वाई प्रतापगड मार्गावर संयुक्त महाराष्ट्र समितीच्या कार्यकर्त्यांनी नेहरूंना काळे झेंडे दाखवून निषेध नोंदवत मुंबई आमची आहे. हे नेहरूंना सांगण्याचा प्रयत्न केला.

अफजलखानाची कबर :

अफजलखानाचा वध केल्यानंतर छ. शिवाजी महाराजांनी त्याची कबर बांधली असावी. एक चुने गच्चीवजा ओटा असे त्याचे स्वरूप होते. पालखीच्या माळावर (जनीच्या टेंब्यावर) असणाऱ्या या कबरीचे नूतनीकरण सन १८९५ मध्ये हैद्राबादच्या निजामाने केले. छोटेखानी कबरीऐवजी एक प्रचंड कबर उभारण्यात आली. अफजल मेमोरियल ट्रस्टमार्फत कबरीची शाही बडदास्त ठेवली जाते.

निष्कर्ष:

१) प्रतापगड परिसर ताब्यात ठेवण्यासाठी व येथील घाटमार्ग ताब्यात ठेवण्यासाठी छत्रपती शिवरायांनी प्रतापगडचे बांधकाम केल्याचे दिसते. यातून महाराजांचे किल्ला स्थापत्य दिसून आले.

२) अफजलखानाच्या बंदोबस्तासाठी निबिड अरण्य असलेल्या प्रतापगड परिसराची महाराजांनी का निवड केली हे स्पष्ट होते.

३) अफजलखानाचा वध करून छत्रपती शिवरायांनी आपली मुत्सद्देगिरी व शौर्य दाखवून दिले.

४) अफजलखानाच्या वधाने व प्रतापगडच्या युद्धाने महाराजांची ख्याती सर्वदूर पसरली.

५) बालेकिल्ला, भवानी मंदिर, केदारेश्वर महादेव मंदिर, छत्रपती शिवाजी महाराजांचा पुतळा, अफजलखानाची कबर या प्रतापगडावरिल ऐतिहासिक वास्तू अभ्यासता आल्या.

सारांश:

छत्रपती शिवाजी महाराजांनी अफजखानाच्या बंदोबस्तासाठी निबिड अरण्यांनी वेढलेल्या प्रतापगडची निवड केली. दि. १० नोव्हेंबर १६५९ रोजी महाराजांनी अफजलखानाचा वध केला. आफजलखान वधाने महाराजांची ख्याती सर्वदूर पसरली. प्रतापगडाच्या युद्धाने छत्रपती शिवाजी महाराजांना हत्ती, घोडे, उंट, तोफा असा १० लाखांचा ऐवज मिळाला. प्रतापगडाच्या उभारणीतून महाराजांचे किल्ला स्थापत्य दिसून आले.

संदर्भ सूची :

१) पाठक अरुणचंद्र (संपा), सातारा जिल्हा गॅझेट-१९९९, पृ. ८०१

२) घाणेकर प्र. के., साद सहयाद्रीची भटकंती किल्यांची, स्नेहल प्रकाशन, पुणे, पृ. १५४

३) हेरवाडकर र. वि. (संपा), सभासद बखर, व्हीनस प्रकाशन, पुणे, पृ.८

४) जोशी पु. म., शिवाजी महाराज आणि विजापूरची आदिलशाही, मराठ्यांचा इतिहास, खंड १, पृ.१५५

५) गर्गे स.मा.(संपा.) सरदेसाईकृत मराठी रियासत खंड १, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पृ.१९१

६) कित्ता, पृ. १९३

७) हेरवाडकर र. वि. (संपा.), उपरोक्त, पृ. २२

८) कित्ता, पृ. २३

९) जोशी मुकुंद, युद्ध प्रतापगडचे, स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे, पृ.१०३

१०) गर्गे स.मा (संपा.), उपरोक्त, पृ.१६८

११) देशपांडे प्र.न., रायगड दर्शन, पृ. ९ व रायगड गॅझेट, १९९३,पृ.८४३, ८४४

१२) सावंत इंद्रजित, प्रतापगडची जीवनगाथा, सह्याद्री इतिहास संशोधन केंद्र, कोल्हापूर, पृ. १०१

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 **Impact Factor – 7.328**
Peer Reviewed **Bi-Monthly**
Vol.3 No. 9 **Nov – Dec 2022**

वर्धनगड - एक ऐतिहासिक पर्यटन स्थळ

डॉ. खंडेराव शिंदे
इतिहास विभाग, राजर्षी शाहू कला व वाणिज्य महाविद्यालय, रुकड. जि. कोल्हापूर
***Corresponding Author-* डॉ. खंडेराव शिंदे**
DOI- 10.5281/zenodo.7500394

प्रास्ताविक-

सातारा जिल्हा हा वैभवशाली इतिहासाचा वारसा लाभलेला महाराष्ट्रातील एक प्रमुख जिल्हा आहे. - इतिहासाच्या जडण-घडणीस भूगोल जबाबदार असतो. विशिष्ट प्रदेशाच्या सांस्कृतिक जडण-घडणीत व ऐतिहासिक वाटचालीत भूगोल महत्वाचा असतो. सांस्कृतिक भूगोलाचे महत्व एखादी संस्कृती जिवंत असेपर्यंत असते तर ऐतिहासिक भूगोलात सतत बदल होत असतात. सातारा शहर व जिल्हा याला अपवाद नाही. छत्रपती शिवाजी महाराजांचे नातू व छत्रपती संभाजीपूत्र शाहू यांच्या काळात सातारा शहर व परिसराला महत्व प्राप्त इ आले. सातारा शहर कोकण व देश यांना जोडणारा दुवा आहे..

सातारा जिल्ह्याचा अर्धा भाग डोंगराळ आहे. या डोंगराळ प्रदेशात लहान मोठे ३४ किल्ले, अनेक खोल द-या, उंचच डोंगर रांगा, जंगल यांचा समावेश आहे. हा सर्व प्रदेश पर्यटनाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा आहे. सातारा जिल्ह्यात पर्यटनाच्या दृष्टीने अनेक किल्ले आहेत. यापैकी सध्याच्या खटाव तालुक्यातील वर्धनगड किल्ला हा एक आहे.

सातारा जिल्ह्याच्या आधुनिक पर्यटनाला छत्रपती प्रतापसिंह महाराज (सन १८०८-२८३९) यांच्यापासून झाली. महाबळेश्वरच्या पर्यटन विकासाला सुरुवात छत्रपती प्रतापसिंह व सातारचा रेसिडेंट कर्नल पी. लॉडविक यानी १८२७ मध्ये केली.१ निसर्गाबद्दल कुतूहल व नवीन पर्यटन केंद्र पाहण्याची उत्सुकता यातून लोकांच्या मनात पर्यटनाविषयी आवड निर्माण झाल्याने अशा भौगोलिक, ऐतिहासिक, धार्मिक स्थळांना भेटी देणा-या पर्यटकांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत आहे.

वर्धनगडचा भौगोलिक परिसर-

वर्धनगड हा ऐतिहासिक पर्यटनाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा किल्ला आहे. तो सातारा शहराच्या पूर्वस असून सातारा-पंढरपूर राज्यमार्गावर आहे. वर्धनगडचा डोंगर ही स्वतंत्र टेकडी असून त्याच्या तिन्ही बाजूला डोंगराचे फाटे गेले आहेत. अशा या वर्धनगडाचे बारीक निरीक्षण केले असता दोन पाती तुटलेल्या छताच्या पंख्याप्रमाणे दिसतो.

सातारा जिल्ह्यात शंभू महादेव डोंगर रांग आहे. या डोंगर रांगेचे चंदन-वंदन फटा, वर्धनगड फटा व महिमानगड फटा असे फार्ट आहेत. यापैकी वर्धनगड फटा हा शंभू महादेव या मुख्य रांगेपासून खटाव तालुक्यातील मोळ गावाजवळून सुरु होतो. हा फटा पश्चिमेकडे कृष्णेच्या वासना-वांगना या उपनद्यांची खोरी व त्याच्या पूर्वेस येरळा नदीचे खोरे यांच्या दरम्यानचा जल विभाजक आहे.२ वर्धनगडची टेकडी गोलाकार असून त्याच्या बालेकिल्ल्याचा विस्तार २७५ मी.लाब व १८३ मी. रुंद आहे. अशा या वर्धनगडावर जाण्यासाठी वर्धनगड गावातून रस्ता जातो. किल्ल्याची चढण पूर्ण चढल्यावर दक्षिण बाजूला गडाचे मुख्य प्रवेशव्दार आहे. प्रवेशव्दारातून पुढे गेल्यावर महादेव मंदिर असून त्याच्याजवळ दोन तळी आहेत.३

वर्धनगडचा बालेकिल्ला-

वर्धनगडच्या उंच टेकडीवर बालेकिल्ला आहे. बालेकिल्ल्याच्या पूर्व सपाटीवर वर्धनीमातेचे मंदीर असून मंदिरात वर्धनीमातेची काळी पाषाणातील उभी मूर्ती आहे. ती चतुर्भुज असून तिच्या हातात डाल तलवार, कट्यार अशी आयुधे आहेत. वर्धनीमातेचे गुरव नेर येथील फणसे कुटुंब असून वतनदार गोंधळी ललगुण येथील कळसकर कुटुंब आहे. तर गोंधळी ललगुण येथील कुमार कुटुंब आहे.४ या मंदिरासमोर एक दिपमाळ आहे. बालेकिल्ल्यावर काही पडझड झालेली घरे दिसतात.

वर्धनगडची तटबंदी व बुरुज-

हा डोंगरी किल्ला असून यास २८ बुरुज आहेत. यापैकी बुरुज चारवर जरीपटका लावला जात होता. त्याची खूण म्हणजे ध्वज लावण्यासाठी भोक असलेला दगड तेथे आहे. २८ पैकी सहा बुरुज ढासळलेले आहेत. तटबंदी ४-५ फूट रुंद असून डोंगरकड्याच्या वळणानुसार बांधली आहे. पूर्वी स्वसंरक्षणासाठी असणा-या या तटबंदीवर सध्या वड पिंपळ, लिंब, घाणेरी या वृक्षानी अतिक्रमण केले आहे. वर्धनीमातेच्या पश्चिमेस जिवंत पाण्याच टाके आहे. उन्हाळयातही या टाक्यात पाणी असते.५

वर्धनगडचे प्रवेशव्दार-

वर्धनगडच्या प्रवेशव्दाराची उंची सहा-सात फूट आहे. याच्या दरवाज्याला आतील बाजूला आडणा लावला जाई. दरवाज्याच्या आतील बाजूस लगेच मोठ्या देवड्या आहेत. हा दरवाजा गोमुखी असून त्याच्यासमोर दोन उंच

बुरुज आहेत. या बुरुजांमुळे प्रवेशव्दार सुरक्षित राही. आजही अगदी जवळ गेल्याशिवाय प्रवेशव्दार दिसत नाही.६ मजबूत असणा-या वर्धनगडच्या या दरवाज्याच्या बुरुजावर सन १८०५ मध्ये रहिमतपुरच्या फत्तेसिंह माने यानी हल्ला केला, व त्यानी तोफांचा मारा केला. या तोफांच्या माराच्या खुणा आजही प्रवेशव्दारावर दिसतात.७ अनेक पराक्रमी घटनांचा साक्षीदार असणा-या या दरवाज्यावर आज मात्र प्रेमी युगूलांची नावे लिहिलेली दिसतात.

छत्रपती शिवराय व वर्धनगड -

छत्रपती शिवाजी महाराजानी १० नोव्हेंबर १६५९ रोजी प्रतापगडाच्या पायथ्याशी आदिलशाही सरदार अफझलखानाचा वध केला. या घटनेनंतरच सातारा, कराड, खटाव-मायणीचा प्रदेश महाराजांच्या ताब्यात आल्यावर वर्धनगड बांधला. वर्धनगडचा उपयोग सातारच्या पूर्वेकडील प्रदेशावर टेहळणी करण्यासाठी व संरक्षणासाठी केला जात होता. अशा या वर्धनगडावर १२ ऑक्टोबर १६६१ ते ११ नोव्हेंबर १६६१ या कालावधीत महाराज मुक्कामाला होते.८ महाराजांचा एक महिन्याचा सहवास बर्धनगडाला लाभला. सन १६७३-७४ मध्ये महाराजानी वर्धनगडची पुणबांधणी केली होती. ६ जून १६७४ रोजी महाराजानी राज्याभिषेक करुन घेतला. त्या राज्याभिषेकानंतर वर्धनगडावरही तोफा उडाल्या असणार यात शंका नाही.

मराठ्यांचा स्वातंत्र्य लढा व वर्धनगड -

शिवाजी महाराजांच्या मृत्यूनंतर स्वराज्य जिंकून घेण्यासाठी प्रचंड सैन्य व संपत्ती घेऊन औरंगजेब दक्षिणेत आला. तेव्हा त्याने मराठ्यांचे किल्ले जिंकून घेण्यावर भर दिला. अनेक मराठा सरदाराना औरंगजेबाने जहागिरीचे अमिष दाखवले. त्या अमिषाला खटावचे कृष्णराव खटावकर बळी पडले असले तरी अनेक सरदार, किल्लेदार व सैनिक स्वराज्याशी एकनिष्ठ राहिले. यामध्ये वर्धनगडचे किल्लेदार व सैनिकांचा समावेश होता. ते बळी पडले नाहीत.

सन १६८७ मध्ये छत्रपती संभाजीराजे यांचा पेशवा निळोपत पिंगळे यांचा मुक्काम वर्धनगडावर होता. संभाजीराजांच्या वधानंतर लगेच औरंगजेबाला वर्धनगड जिंकता आला नव्हता. औरंगजेबाने स्वराज्य जिंकण्यासाठी हालचाली वाढवल्या होत्या. सन १६९० च्या पावसाळयात मोगल सरदार लुत्फुल्लाखानाचा मुक्काम वर्धनगडाजवळ असणा-या खटाव येथे होता. तेव्हा संताजी घोरपडे यानी ६ जुलै १६९० रोजी खटाववर हल्ला केला. पण लुत्फुल्लाखान व इतरानी वर्धनगडाच्या पायथ्यापर्यंत मराठ्यांचा पाठलाग केला. त्यावेळी मराठ्यानी वर्धनगडाचा आश्रय घेतला.९

याच दरम्यान औरंगजेबाने वर्धनगड जिंकून घेण्यासाठी आपला मुलगा शहाजादा आज्जमची नेमणूक केली. त्याने वर्धनगड किल्ला जिंकून घेण्यासाठी वर्धनगडजवळील 'नेर' येथे चौकी व पहारे बसविले होते. तरीही वर्धनगडावरील शिबंदीने शहाजाद्याला दाद दिली नव्हती. तेव्हा मोगल सरदार फत्तेउल्लाखानाने वर्धनगडाजवळील असणा-या वाड्या २ ते १३ जून १७०१ मध्ये जाळल्या. दोन हजार जनावरे धरण्यात आली. फत्तेउल्लाखानाच्या या धोरणामुळे वर्धनगडाचा फास आवळला गेला. परिणामीमोगल सैन्याचा त्रास टाळण्यासाठी २० जून १७०१ रोजी वर्धनगडक-यांनी शरणागती स्वीकारली.१०

मोगल सरदार फत्तेउल्लेखानाने शिकस्त करून वर्धनगड जिंकून घेतला. फल्लेउल्लेखानाचे मूळ नाव 'महंमद सादिक' असे होते. त्याच्या नावाला अनुसरुन औरंगजेबाने वर्धनगडचे नाव "सादिकगड" असे ठेवले आणि प्रतापसिंगास किल्लेदार नेमले. ११ वर्धनगड जिंकून घेतल्यावर मुहमद खलीलखान याने गडावरील मालमत्ता जप्त केली. तेव्हा त्यास किल्ल्यात सहाशे पंच्याहत्तर मण धान्य, चाळीस मण सोरा (शिसे) व दारु, सहा मोठ्या तोफा व जंबुरक (लहान तोफा) मिळाल्या होत्या.१२

वर्धनगड जिंकून घेतल्यावर औरंगजेबाने त्याच्या वाटा व परिसर व्यवस्थित करण्यासाठी २० बेलदार, पाच पाथरवट व तीस कहार (भोई) लोकांची नेमणूक केली होती.१३ मोगलानी वर्धनगड जिंकून घेतला असला तरी मराठे पुन्हा वर्धनगड जिंकून घेण्यासाठी प्रयत्न करीत होते. त्यासाठीच मराठा सेनापती धनाजी जाधव यांचा मुक्काम ४ ऑक्टोबर १७०१ रोजी वर्धनगडाजवळ होता.१४ पण मराठ्यांना फारसे यश आले नव्हते. दरम्यान ७ नोव्हेंबर १७०१ रोजी औरंगजेब वर्धनगडाहून मलकापूर (जि. कोल्हापूर) कडे निघाला.१५

वर्धनगड मोगलाच्या ताब्यात गेला असला तरी मराठे तो जिंकून घेण्याचा प्रयत्न करत होते. सतत तीन-चार वर्ष ते प्रयत्न करत होते. शेवटी २९ सप्टेंबर १७०४ रोजी मराठ्यांच्या बेरड सैनिकानी वर्धनगड) जिंकून घेतला. मराठ्यानी जिंकून घेतलेला वर्धनगड पुन्हा जिंकून घेण्यासाठी औरंगजेबाने तोफखाना प्रमुख मन्सूरखानाची नेमणूक केली. मन्सुरखानास किल्ला जिंकून घेण्यास प्रेरणा मिळावी म्हणून औरंगजेबाने मोहिमेवर जाण्याअगोदर एक खजीर बक्षिस म्हणून दिला होता.१६ बक्षिस मन्सूरखानाला दिले होते. पण त्याच्यापेक्षा कृष्णराव खटावकराने पराक्रमाची शिकस्त करून वर्धनगड मराठ्यांकडून परत जिंकून घेतला. तेव्हा खटावकरास औरंगजेबाने दीड हजाराची मनसब दिल्ली. एक हजार स्वार त्यापैकी पाचशे स्वार दुधोडी अशी होती. १७०४ मध्ये मोगलानी जिंकून घेतलेला वर्धनगड औरंगजेबाच्या मृत्यूपर्यंत मोगलांकडेच होता. मात्र औरंगजेबाच्या मृत्यूनंतर म्हणजे ९ ऑक्टोबर १७०७ रोजी पुन्हा मराठ्यांनी जिंकून घेतला.

औरंगजेबाच्या मृत्यूनंतर संभाजीपूत्र शाहूंची मोगल कैदेतून सुटका करण्यात आली. सुटकेनंतर शाहू-ताराबाई यांच्यात खेड येथे लढाई झाली. झालेल्या लढाईत

शाहूचा विजय झाला. परिणामी सातारा- कोल्हापूर अशी दोन राज्ये निर्माण झाली. शाहूंनी सातारा येथे आपली राजधानी स्थापन केली. या सातारा राज्यात वर्धनगड आला. सातारा-कोल्हापूर राज्य विभागणीवेळी छत्रपती शाहू व रामचंद्रपंत अमात्य यांच्यात एक तह झाला. या तहानुसार वर्धनगडची व्यवस्था राखण्याचे काम कारखानिशाकडे दिली होती.१८

वर्धनगड व ऐतिहासिक पर्यटन -

ज्या वर्धनगडावर १२ ऑक्टोबर ते १९ नोव्हेंबर १६६१ या कालावधीत शिवाजी महाराजांचा मुक्काम होता तो वर्धनगड कसा आहे हे जाणून घेण्यासाठी म्हणून अलिकडील काळात वर्धनगडास भेट देणा-या पर्यटकांची संख्या वाढत आहे. विशेषत: मुंबई- पुणेकडील पर्यटक ऐतिहासिक पर्यटनासाठी येताना जास्त दिसतात. वर्धनगड तसा दुष्काळी भागातील किल्ला असल्याने किल्ल्यावर पाण्याचे दुर्भिक्ष आहे. महाबळेश्वर पाचगणीप्रमाणे येथे यात्री निवास, भोजनालये, सरकारी विश्रामगृहे, खाजगी वास्तू अशा सुविधा नाहीत. वर्धनगडाला दररोज पर्यटक येत नाहीत. नवरात्रीत गडावरील वर्धनीमातेचा उत्सव असतो. त्यावेळी बरेच लोक येतात. तर शिवजयंती व शिव पुण्यतिथी प्रसंगी शिव ज्योतीसाठी बरेच जण येतात. महाराष्ट्र राज्य पर्यटन विकास महामंडळाने पर्यटकांच्या सोयीसाठी येथेही बोर्ड लावला आहे. वर्धनगडास येण्यासाठी एस.टी. किंवा खाजगी वाहनाने पर्यटक येऊ शकतात. १९

वर्धनगड परिसरातील पर्यटन

ब्रिटीश काळात सन १८८४ मध्ये वर्धनगड परिसरातील नेर येथे पर्यटकांच्या सोईसाठी एक प्रवासी बंगला होता. खातगुण येथे पाटबंधारे विभागाचा एक बंगला होता. तसेच खटाव तालुक्यात ३५ धर्मशाळा पर्यटकांच्या मुक्कामासाठी होत्या.२०

वर्धनगडास ऐतिहासिक महत्व आहे म्हणून पर्यटक येतात. पण वर्धनगड परिसरातही अनेक पर्यटन स्थळ आहेत. उदा. औंधची यमाई देवी व भवानी संग्रहालय, राजवाडा व तेथील दीपमाळ पाहण्यासारखी आहे. कण्हेरखेड हे पेशव्यांचे सरदार महादजी शिंदे यांचे जन्म गाव आहे. येथे महादजींचा वाडा आहे. वर्धनगडजवळ पुसेगाव आहे. तेथे सेवागिरी महाराजांची समाधी असून त्यांच्या पुण्यतिथीनिमित्त मार्गशिर्ष महिन्यात मोठी यात्रा भरते. खटाव हे मोगल सरदार कृष्णराव खटावकरांचे गाव असून तेथे हेमाडपंती शैलीतील नागनाथ मंदीर, पिंपळेश्वर मंदिर, नारायण मंदिर आहे. खातगुण येथे राजेबागस्वाराचा दर्गा असून मार्च महिन्यात उरूस भरतो. ललगुण येथे महादेव मंदीर असून पिंड जमीनीपासून २० फूट खाली पाण्यात आहे. शेवटच्या श्रावण सोमवारी यात्रा भरते. या सर्व ठिकाणी धार्मिक पर्यटक येतात. यात्रांच्या दिवशी अधिक उलाढाल मोठ्या प्रमाणावर होतो.

संदर्भ-

१) पाठक डॉ. अरुणचंद सातारा जिल्हा गॅझेटिअर १९९९ पृ.१६२
२) कित्ता पृ. ०७
३) कित्ता
४) प्रत्यक्ष भेट १० मे २०१८
५) कित्ता
६) कित्ता
७) पाठक डॉ. अरुणचंद्र (संपा) सातारा जिल्हा गॅझेटिअर १९९९ पृ.८६६
८) अक्कलकोट सतिश दुर्ग, सह्याद्रि दुर्गभ्रमण मंडळ सांगली २००५ पृ.४६८
९) कित्ता पृ.४६९
१०) कित्ता पृ. ४६९-४७० (११) पगडी सेतु माधवराव (संपा) मोगल दरबारची बातमीपत्रे खंड-२ पृ.१३६
१२) अक्कलकोट सतिश कित्ता, पृ.४७०
१३) पगडी सेतु माधवराव कित्ता पृ.१३६ १४) पगडी सेतु माधवराव कित्ता पृ.२०
१५) Sarkar sir Jadunath A Short History of Aurangzib (कुटे डॉ. भ. ग. औरंगजेबाचा इतिहास मुंबई १९७८ प. ७९०)
१६) पगडी सेतु माधवराव कित्ता पृ.४२७
१७) पगडी सेतु माधवराव किल्ला पृ.४३४
१८) पवार डॉ. आप्पासाहेब ताराबाईकालीन कागदपत्रे खंड-१ शिवाजी विद्यापीठ १९६९ पृ.३९३
१९) प्रत्यक्ष भेट २२ नोव्हेंबर २०१८
२०) सातारा जिल्हा गॅझेटिअर पृ. ५२६

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

भारतातील काही ऐतिहासिक वास्तूंचे महत्व व त्यांच्या संवर्धनाचे उपाय

श्री. पाटील किरण सुर्यकांत
डॉ. पतंगराव कदम महाविद्यालय, रामानंदनगर.
Corresponding Author- श्री. पाटील किरण सुर्यकांत
DOI- 10.5281/zenodo.7500402

प्रस्तावना :

'History can be defined as the study of the whole series of past events connected with a particular person or thing.' अशा गतानुभवांचे पुन्नरज्जीवन म्हणजे इतिहास होय. भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. भारताची खरी ओळख ही भारताच्या सुवर्ण इतिहासाने होते. भारताचा इतिहास हा भारतातील विविध वास्तुचा परिचय करून देतात.

"ठायीं ठायीं पांडवलेणी सह्याद्री पोटीं किल्ले सत्तावीस बांधिले सह्याद्रीपाठीं ॥ तोरणगडचां प्रतापगळ्या पन्हाळगडचाही लढवय्या झुंजार डोंगरी तुंच सख्या तूच सख्या पाही । सिंधुदुर्ग हा विजयदुर्ग हा ही अंजनवेल दर्यावर्दी मर्दुमकीची ग्वाही सांगेल ॥ ध्येय जे तुझ्या अंतरी". राम गणेश गडकरी

अशा काव्यात्मक शब्दामध्ये राम गणेश गडकरींनी ऐतिहासीक वास्तूंचे वर्णन केले आहे. भारतातील ऐतिहासिक वास्तु या भारताच्या इतिहास अध्ययनाचा आधारभुत कणा आहे. या वास्तु सुवर्ण भुतकाळाचा आदर्श रित्या परिचय करून देतात. अशा साधनसंपत्ती चे आपण संरक्षण केले पाहिजे यामध्ये खालील वास्तुंचा समावेश होत

१. ताजमहल -

इश्क एक इबादत होती है असे म्हणले जाते. ताजमहल ही वास्तु प्रेमाचे प्रतिक मानली जाते. मुगल बादशाह शहाजहान याने आपली पत्नी मुमताज हिच्या स्मरणार्थ ही वास्तु स्थापन केली. ही वास्तु १६३२ मध्ये असुन यमुना नदीच्या काठी वसवलेली आहे. ताजमहल ही भारतातील एक प्राचीन व जागतिक आश्चर्य आहे. सदर वास्तुचे बांधकाम हे पंढया संगमरवरीचे आहे. संपूर्ण जगामध्ये ताजमहल ही वास्तू भारताच्या कलात्मकतेचा परिचय करून देते.

२. लाल महाल -

लाल महाल ही वास्तु शिवाजी महाराजांचे वडील शहाजी राजे यांनी बांधलेली आहे. ही वास्तु पुणे शहरामध्ये आहे. बालपणीचा बराच काळ छत्रपती शिवाजी महाराज येथे राहत होते. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या अनेक पराक्रमापैकी मुघलांच्या बलाढ्य शाहिस्तेखानाला या वास्तुमधुन पळवून लावले. म्हणुन या वास्तुला अनन्यसाधारण महत्व आहे.

३. खजुराहो मंदिर -

खजुराहो मंदिर हे ठिकाण मध्यप्रदेश राज्यातील छत्रपुर जिल्हयात आहे. ही वास्तु १० व्या १२ व्या शतकातील आहे. येथील सर्व मंदिरे दगडांनी बांधलेली आहेत. बिटीश इंजिनिअर टी. एस. वर्ट यांनी खजुराहो मंदिराचा शोध लावला. याच्या पायासाठी गॅनाईट खडकाचा वापर केला आहे. चंदेल राज्याच्या काळात ही वास्तु बांधण्यात आली आहे. ही मंदिरे जैन व हिंदू धर्माची प्रतिके आहेत. नाजुकता सुंदरता व आकर्षकता हो या वास्तुची वैशिष्ट्ये आहेत.

४. सुवर्णमंदिर -

ही वास्तु पंजाब मधील अमृतसर येथे आहे हे मंदिर शीख धर्मिय लोकांचे आहे. याला दरबार साहिब असे ही म्हणतात. शीखधर्माचे पाचवे धर्मगुरू अर्जुनदेव यांनी याचे बांधकाम सुरू केले.

या मंदिराचे शिखर प्रथम पितळेची होते. नंतर महाराज रणजीत सिंह यांनी इ.स १८३० मध्ये या शिखरावर व मंदिरावर सोन्याचा मुलामा देण्यात आला. हे मंदिर स्वातंत्र्याचे प्रतीक मानले जाते.

५. महाबलिपुरम -

हे स्थळ भारतातील तामिळनाडु राज्यात चेन्नईमध्ये ६० किमी अंतरावर आहे. हे सातव्या शतकातील महत्वाचे बंदर आहे. पुर्वी याला मामल्लपुर असे संबोधित असत. महाबलिपुरम येथ अर्जुन पेनेन्स हे ठिकाण विशाल नक्षीसाठी प्रसिद्ध आहे. हे २७ मी. लांब व ९मी. रूंद आहे. याचा आकार केल माशासारखा आहे. महावलिपुरम् हे ठिकाण भारतातील गौरवाचे व पर्यटकांना आकर्षि त करणारे आहे.

६. कार्ला लेणी -

कार्ला लेणी ही पुण्याच्या वायव्येला लोणावळयाजवळ ६० कि.मी आहे. हे ठिकाण प्राचीन काळी क्लुरक या नावाने ओळखले जात होते. कार्ला लेणी या गुहा आहेत. या दगडी आहेत. या गुहा बोर घाटात आहेत. हा सातवाहणकालीन मार्ग आहे. सर्वसाधारणपणे इ. स पूर्व पहिले शतक ५ वे या काळात खोदली गेली. या लेणी खडकाळ व डोंगराळ प्रदेशात आहेत. व हीच खडकाळ प्रदेशातील लेण्याची सुंदरता पाहण्यासाठी पर्यटक येथे येतात.

७. लाल किल्ला -

लाल किल्ला ही भारतातील दिल्ली येथील वास्तु असुन ती इ. स. १६४८ साली बांधली गेली . ही वास्तु मुगल काळातील आहे. याचे बांधकाम उस्ताद अहमद लाहुरी यांनी केले आहे. ही वास्तु लाल रंगाच्या दगडात बांधली आहे. ही वास्तु मुघल राजकारणाचे व त्यांच्या सत्तेचे केंद्र होते. या वास्तुला युनेस्कोने जागतीक ऐतिहासिक वास्तु म्हणून घोषीत केले.

८. चारमिनार -

चारमिनार ही वास्तू भारतातील आंध्रप्रदेशातील हैद्राबाद शहरात आहे. या वास्तुची स्थापना इ.स १५९१ साली झाली .या मशिदीला चार बाजुला चार मिनार आहेत ही वास्तू मुहंमद कली कुतूबशाह यांनी बांधली ही वास्तू बांधताना मार्बल मार्ट नाइट वा दगडाचा वापर केला आहे. ही वास्तू चौकोनाकृती असुन याच्या गच्चीवर जाण्यासाठी १४९ पार्याय आहेत. नक्षीदार नाजुक अशा इस्लामिक कलांनी परिपूर्ण अशी ही वास्तू आहे.

ऐतिहासीक वास्तु संवर्धनाची कारणे -

१. ऐतिहासीक वास्तु या देशातील सामाजीक वारसाचे प्रतिबिंब असतात व त्या देशातील मामाजीक वारसाचे दर्शन घडवुन देतात.

२. या वास्तु चांगल्या कला व वास्तुशास्त्राचे दर्शन घडवतात.

३. या वास्तु भारताच्या सुवर्ण इतिहासाची साक्ष देतात.

४ या वास्तुमधुन भारताचा इतिहास व संस्कृतीचा परिचय होतो.

वरील कारणांमुळे भारतातील ऐतिहासीक वास्तु संवर्धन ही एक काळाची गरज बनली आहे. या वास्तूंचे संवर्धन करणे ही आपली जबाबदारी आहे. व आपणास खालीलप्रकारे वा ऐतिहासीक वास्तूंचे संवर्धन करता येईल.

ऐतिहासीक वास्तु संवर्धनाचे मार्ग -

१. सुंदर वास्तुच्या मिती वरती कोणताही मजकुर लिहू नये. सदर वास्तु ही देशाचे प्रतिनिधीत्व करत असते म्हणुन तिच्या भित्ती स्वच्छ ठेवाव्यात.

२. अशा ऐतिहासीक वास्तुमध्ये स्वच्छ भारत अभियान सारखे उपक्रम राबवावेत.

३. शाळा महाविद्यालयामध्ये भारतातील ऐतिहासीक वास्तु संवर्धन ही एक काळाची गरज असा विषय ठेवून परिसंवादाचे आयोजन करावे.

४. भारत शासनाने संवर्धनाचे कायदे अधिक कडक करावेत.

अशाप्रकारच्या प्रयत्नामुळे आपण आपल्या देशाच्या सामाजिक व सांस्कृतिक वारसा असणाया ऐतिहासीक वास्तु संवर्धन करू कारण ही आपल्या देशाची व देशाच्या महान इतिहासाची खरी ओळख करून देते.

सारांश -

आपला देश हा विविदतेतून नटलेला आहे. ही विविदता टिकवने हे आपल्या प्रत्येकाची जवाबदारी आहे. आपल्या देशातील ऐतिहासीक वास्तु संवर्धन करणे हे सुध्दा आपले कर्तव्य आहे. व ते आपण प्रामाणिक पुर्ण केले पाहीजे.

संदर्भ -

१. भारतीय संस्कृती कोश -खंड नववा

२ डिस्कवरी ऑफ इंडिया - पंडित जवाहरलाल नेहरु

3. प्राचीन भारत का इतिहास - डी. एन. झा., २००४ हिंदी माध्यम कार्यान्वय निर्देशालय दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली.

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

वाळवा तालुक्यातील ऐतिहासिक पर्यटन स्थळाची स्थिती

श्रीकांत सिद्धाप्पा कुरणे
मु.पो. बोरगांव, ता.वाळवा जि. सांगली
Corresponding Author- श्रीकांत सिद्धाप्पा कुरणे
DOI- 10.5281/zenodo.7500412

प्रस्तावना

वाळवा तालुका क्रांतिकारकांचा तालुका म्हणून ओळखला जातो. पण तालुक्यात असणारी कृष्णा नदी व महादेव डोंगर रांगांनी निसर्ग सुद्धा समृध्द असा आहे. शिवाजी राजांनी या डोंगर साखळीत बांधलेले छोटे किल्ले, भुईकोट, प्राचीन मंदिरे यांनी सुद्धा तालुक्याला वेगळी ओळख निर्माण करून दिली आहे. पर्यटनाबाबत तालुक्यात येणाऱ्या जागृतीमुळे व राजकीय इच्छाशक्ती मुळे काही पर्यटन स्थळांचा तालुक्यात विकास होत आहे. समाज व शासनाची पर्यटनाकडे बघण्याच्या सकारात्मक दृष्टीकोनामुळे पर्यटन केंद्राचा विकास होत आहे.त्यातूनच तालुक्यात मच्छिंद्रगड, रामलिंग बेट , मल्लिकार्जुन (विलासगड) या पर्यटन केंद्राचा विकास झाला आहे.वाळवा तालुक्यातील पर्यटन प्रेमी, इतिहास अभ्यासक, यांच्या प्रयत्नातून पर्यटनाचा तालुक्यात विकास होत आहे. आता समाज पर्यटन केंद्रांना उद्योग व उत्पन्नाचे साधन म्हणून पाहत आहे .त्यामुळे तालुक्यात पर्यटनाची स्थिती सुधारत आहे.

१. मच्छिंद्रगड –

किल्ले मच्छिंद्रगड हा तहसील इस्लामपूर पासून १५ कि.मी.अंतरावर आहे.किल्ले मच्छिंद्रगड गावात गेल्यास उत्तर दरवाजातून आपल्याला प्रवेश करता येतो. गडाचे प्रवेशद्वार नष्ट झाले आहे. पण त्याची गोमुखी बांधणी दिसून येते. गोमुखी दरवाजा, माची या शिवकालीन वास्तू गडावर पाहायला मिळतात. गडाच्या माथ्यवर मध्यभागी मच्छिंद्रनाथाचे मंदिर आहे. या मंदिरासमोर तोफा मांडून ठेवल्या आहेत. तसेच काही तोफा जमिनीत गाडल्या आहेत. मच्छिंद्रनाथ मंदिराच्या मागील बाजूस एक कोरडी विहीर आहे. गडावर तटाकडेने गेल्यावर जुन्या समाध्या दिसून येतात. मंदिराच्या वायव्य दिशेला बांधीव पाण्याची टाकी आहे. मंदिराच्या दक्षिण दिशेला सति शिळा आहे. त्याच्याजवळ भग्नावस्थेतील एक वाडा जवळच दिसून येतो. दक्षिण बाजूच्या टोकाचा भूरुज दरवाजातून एक वाट खाली जाते. ही वाट बेरडमाची गावात जाते. या गडाला दोन माच्या आहेत. पुर्वेकडची लवणमाची आणि पश्चिम बाजूला बेरडमाची आहे. गडाच्या पूर्व उतारावर नव्याने जीर्णोद्धार केलेले दत्ताचे मंदिर आहे. या गडाची तटबंदी काही प्रमाणात चांगली आहे. या गडाचा समावेश हा 'क' वर्ग पर्यटन स्थळात झाला आहे. त्यामुळे अनेक बरीच कामे या गडावर सुरु झाली आहेत.

धार्मिक महत्त्व-

या गडाला गर्भगिरी पर्वत असेही म्हणतात. नवनाथ भक्तिसार ग्रंथात या गडावर या गडावर मच्छिंद्रनाथ यांची पौराणिक कथा पाहायला मिळते. याच पर्वतावर मच्छिंद्रनाथानी समाधी घेतल्याची कथा सिद्धचरित्र ग्रंथामध्ये आलेली आहे.पण मुख्य समाधी ही सावरगाव ,जि. बीड येथे असल्याचे मानले जाते. सदर पौराणिक कथेमुळे या ठिकाणी लोक धार्मिक पर्यटन स्थळ म्हणून सुद्धा मोठ्या प्रमाणात येतात.

गडाचा इतिहास – शिवाजी महाराजांनी अफजल खानाचा पराभव १० नोव्हें. १६५९ रोजी केला होता. त्यानंतर १३ नोव्हेंबर १६६९ ते फेब्रुवारी १६७० या कालखंडात मच्छिंद्रगड व शेजारची ठाणी शिवाजी राजांनी जिंकून घेतली. शिवाजी महाराज पन्हाळयाच्या वेढ्यात अडकल्यानंतर सिद्धी जोहर याने ही ठाणी पुन्हा आपल्या साम्राज्यात सामील करून घेतली. चिटणीसाच्या बखरीतील उल्लेखाप्रमाणे १६७०-१६७१ च्या दरम्यान शिवाजी राजांनी सदर प्रदेश पुन्हा जिंकून घेतला. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्य मजबूत करण्यासाठी इसवी सन १६७६ मध्ये दुर्ग शृंखला बांधली. त्या पैकी मच्छिंद्रगड हा शेवटचा किल्ला होय. त्या नंतर इसवी सन १६९३ मध्ये हा गड मोगलांच्या ताब्यात गेला त्यावेळी या गडाचा किल्लेदार देवीसिंह हा होता. १२ नोव्हेंबर १६९३ रोजी औरंगजेब गादीवर बसला. त्यानंतर औरंजेब मच्छिंद्रगडाजवळ भेट देण्यासाठी आला होता. तेव्हा त्याने किल्लेदाराला गडावरील सर्व तोफा उडवून देण्याचा आदेश दिला. औरंगजेबाच्या मृत्यू नंतर परत हा गड मराठ्यांनी जिंकून घेतला. पेशवाई कालखंडात हा गड १८१० साली बापू गोखले यांनी पंत प्रतिनिधी यांच्या कडून स्वतः कडे घेतला. इंग्रजांच्या काळात इसवी सन १८१८ मध्ये कर्नल हेबिट या इंग्रज अधिकाऱ्याने हा गड जिंकून घेतला.[१]

२. नरसिंहपुरचे ज्वाला नरसिंह मंदिर-

नरसिंहपूर हे इस्लामपूर पासून १० ते १२ किमी, अंतरावर असणारे गाव आहे. नरसिंहपूर गावाचा

कृष्णामहात्म्य या मध्ययुगीन काळातील ग्रंथात या मंदिराचा उल्लेख आढळतो. कौडिण्यपूर (आज चे कुंडल ता. पलूस) येथे राजधानी असलेल्या भीमराजाने मंदिर बांधले व मूर्तीची प्रतिस्थापना केली. राजा भीम याचा काळ इसवी सन १७८ सांगितला जातो. ऐतिहासिक उल्लेखानुसार देवगिरीचा राजा रामदेवराय त्याचा मंत्री हेमाद्रीपंत उर्फ हेमाडपंत याने इसवी १२७३ मध्ये हे मंदिर बांधले.

नरसिंहपूर येथे श्री नरसिंह यांचे मंदिर आहे हे मंदिर भुयारा मध्ये आहे . या मंदिराच्या पायरीवर शिलालेख कोरला आहे. या शिलालेखानुसार हे मंदिर ३ पिढ्यांनी बांधले आहे. या मंदिरातील मूर्ती पर्यंत जाण्याचा एक वेळी एक व्यक्ति जाईल असा भुयारी मार्ग आहे. मंदिरातील मूर्ती अखंड काळया शाळीग्राम मध्ये कोरली आहे. मूर्तीच्या प्रभावळीवर दशावतार कोरले आहेत. मूर्ती च्या हातावरील रेषा ही स्पष्ट दृष्टीस पडतात. या नरसिंह मूर्तीला 'ज्वाला नरसिंह' असे म्हणतात. या भुयारातील मूर्तीच्या वरील बाजूस तुळशी वृंदावन आहे. या तुळशी वृंदावनातून छोटा मार्ग आहे. ज्यातून पैसे सुपारी टाकली तर मूर्तीच्या पायाशी पडतात. वयस्क आजारी लोक ज्यांना भुयार उतरता येत नाही ते या तुलसी वृंदावनातून नमस्कार करतात.[२]

३. रामलिंग बेट (बहे)

इस्लामपूर पासून १० किमी अंतरावर हे पर्यटन स्थळ आहे. १८८४ च्या बॉम्बे गॅजेट मध्ये बहे या गावाचा उल्लेख आलेला आहे. रामलिंग बेट हे गावाच्या पश्चिमेला १ किमी लांब व अर्धा किमी रुंद असलेल्या खडकावर तयार झाले आहे. कृष्णा नदीच्या पत्रातील पुला खालून नदी पात्रात तयार झालेल्या रस्त्याने रामलिंग बेटावर जाता येते. रामलिंग बेटावर मंदिराजवळ प्रवेशद्वार लागते. या प्रवेशद्वाराला 18 दगडी पायऱ्या आहेत. सदर प्रवेशद्वार १८१४ ला बांधल्याचा उल्लेख सापडतो. सध्या त्याचा जीर्णोद्धार केलेला आहे. रामलिंग मंदिराचे बांधकाम इसवी सन १७३४ च्या दरम्यान अतोबा नाईक भिडे यांनी केले. वाळू व चुन्याच्या मिश्रणा मध्ये विटे मध्ये हे बांधलेले आहे. या मंदिराची उंची ३० फुट आहे. श्री रामलिंग मंदिराचा गाभारा १० चौरस फुटाचा आहे. गाभाऱ्याची उंची १० फुट आहे. गाभाऱ्यातील जोते २ फुट उंचीचे आहेत. गाभाऱ्यातील छताची उंची १३ फुट आहे. गाभाऱ्याच्या छतावर ४ बाजूला ४ खांब आहेत त्याची उंची ८ फुट आहे. कळसाच्या भोवती कमळासारखे नक्षीदार बांधकाम आहे. मंदिराच्या रामाच्या मूर्ती समोर साडेचार फुट लांब तीन फुट उंचीचे शिवलिंग आहे. प्रशासनाने या पर्यटन स्थळाचा विकास केला आहे. तसेच प्राचीन पर्यटन स्थळ असल्याने मोठ्या प्रमाणात गर्दी या बेटावर दिसून येते.[३]

४. मल्लिकार्जुन (विलासगड)-

या गडावर जाण्यासाठी येडेनिपाणी या गावात जावे लागते. गडावरील मल्लिकार्जुन देवस्थानाचा क वर्ग पर्यटन क्षेत्रात समावेश झाला आहे. गडावर जाण्यासाठी सुरवातील बांधीव सिमेंटच्या नवीन पायऱ्या आहेत. या पायऱ्या संपल्या की खडकात खोदून पायऱ्या केल्या आहेत. या पायऱ्यानी मल्लिकार्जुन मंदिरापर्यंत जाता येते. मंदिराजवळ प्रथम उजव्या बाजूस मंदिरापासून वेगळया असणाऱ्या दोन ओवऱ्या आहेत. दोन खांब असणारे हिंदू स्थापत्य शैलीतील वास्तू डोंगर कड्याला लागून बांधली आहे. वाटेवर गडावरील एकमेव पाण्याची टाकी आहे. मंदिराच्या संपूर्ण आवाराला तटबंदी आहे. या तटबंदी ला लागून प्रवेशद्वार आहे. मंदिराच्या मुख्य दरवाजा समोर एक छोटे मंदिर आहे. या मंदिरात विष्णू ची मूर्ती आहे. उजव्या हाताला असणाऱ्या ओवारीच्या दारातून आत गेल्यावर दोन लेण्या खोदल्या आहेत. या लेण्यांना दोन खांब आहेत. त्यापैकी एका खांबावर जुने नक्षीकाम सापडते. मल्लिकार्जुन चे हे मंदिर हेमाडपंथी असून मंदिर सुद्धा एक लेणेच आहे. या मध्ये ६ कोरीव खांब आहेत. खांबाच्या छतावर उलट कुंभ कोरला आहे. या मोठ्या लेण्यात छोटा विहार आहे. तेथे शिवलिंगाची स्थापना केली आहे.

मल्लिकार्जुन मंदिराच्या डाव्या बाजूने गडाच्या माथ्यावर जाता येते. या पायऱ्यांच्या जवळ चुन्याच्या घाण्याचे एक चाक अर्धे जमिनीत गाडलेले आहे. तेथून पुढे १० मिनिटात गडावर पोहोचते. गडाच्या माथ्यावर एक जुनी मशीद आहे. एक पडझड झालेले कृष्ण मंदिर आहे. तसेच गडावर जुनी वास्तू सुधा आहे. या वास्तूजवळच एक पाण्याचे नैसर्गिक तळे आहे. गडाच्या टोकावर थोडे खाली गेल्यावर सपाट जागा आहे तिथे घोडे तळ होते.

गडावरील कातळ कोरीव पायऱ्या लेणी खोदीव पाण्याची टाकी पाहता हा गड शिव पूर्व कालीन असावा असे वाटते तसेच गडावरील दर्गा व शेजारील ऐतिहासिक वास्तूवर आदिलशाही शैलीचा प्रभाव आढळतो हा गड नेमका कुणी बांधला हे सांगता येत नसले तरी साधारण १७१७-१७१८ हा किल्ला छत्रपती संभाजी (करवीर) यांच्याकडे असावा. तसेच १७९८ मध्ये करवीर कडून गड पुनर्बांधणी चा संकल्प आढळतो मात्र गड बांधणी अपूर्ण राहिलेली दिसते. [४]

५. संभूआप्पा बुवाफन मठ (इस्लामपूर) –

इस्लामपूर येथे वाळवा तालुक्यातील महत्वाचे धार्मिक पर्यटन स्थळ संभूआप्पा बुवाफन याचा मठ आहे. हिंदू मुस्लीम ऐक्याचे प्रतिक असणारे हे स्थळ आहे. मठाची वास्तू यमाई तलावाजवळ असणाऱ्या प्रशस्त जागेत २११० चौरस मीटर जागेत आहे. मठाच्या बरोबर मध्य भागी श्री बुवाफन व श्री संभूआप्पा याच्या समाध्या आहेत. बुवाफन याच्या समाधी पेक्षा संभू अप्पा याची समाधी लहान आहे. बुवाफन याच्या समाधी वास्तूच्या मधोमध आहे. मठाचे प्रवेशद्वार उंच मोठे व मजबूत आहे. चारही दिशेला चार दरवाजे आहेत. मठाच्या सभोवताली दगडी बांधकाम असलेली मोठी तटबंदी आहे. मुख्य प्रवेशद्वारतून प्रवेश केल्यानंतर उजव्या बाजूस संभूआप्पा कालीन आड आहे. मोठ्या प्रवेशद्वारानंतर दगडी चौकात असलेला भक्कम असा

लहान दरवाजा आहे. लहान दरवाजातून आत गेल्यावर उजव्या बाजूला दुसऱ्या मजल्यावर नगारखाना आहे. नगारखान्याला लागून मठाधीपतीचे निवासस्थान आहे. समाधी स्थळासमोर एक लिंबाचे झाड आहे. लिंबाच्या झाडाच्या डाव्या बाजूस चांभारसोपा आहे. संभूआप्पा समाधी च्या उजव्या बाजूस सोनार सोपा आहे. सोनार सोप्याला लागून माजी मठाधी पतीचे स्थान आहे. त्याला लागुनच संभू आप्पा यांच्या पत्नी इरुबाई याची समाधी आहे. संभू आप्पा यांच्या समाधीच्या मागील बाजूस त्यांचे मित्र खेलजी पाटील यांची समाधी आहे. समाधी च्या डाव्या बाजू कडील कोपऱ्यात दगडी गोलगुंड आहे. समाधी समोर मोकळया चौकोनी आकाराच्या पटांगणामध्ये भव्य मंडप आहे. समाधी व वास्तू ची रचना दर्गा व पिराची कबर या वास्तू प्रकारात आहे. स्थापत्य पूर्णतः इस्लामी पद्धतीचे असले तरी पूजेचा प्रकार इस्लाम धर्माप्रमाणे नाही. दर वर्षी कार्तिक पौर्णिमेला येथे उरूस भरतो. मोठ्या प्रमाणात भाविक या काळात मठाला भेट देतात. हिंदू मुस्लीम ऐक्याचे प्रतिक व मोठ्या प्रमाणात लोकांचे श्रद्धा स्थान म्हणून संभू आप्पा बुवाफन मठाला महत्व प्राप्त झाले आहे.[५]

सारांश –

ऐतिहासिक पर्यटना बाबत लोक जागृत होत आहेत. ऐतिहासिक घटनांना उजाळा देण्यासाठी अशा ऐतिहासिक स्थळाचे जतन होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी शासनाची भूमिका महत्वाची आहे. सदर तालुक्यात ही सर्व स्थळे व त्यांचे जतन होण्यासाठी शासनाकडून अधिक उपाययोजना होणे आवश्यक आहे. तालुक्याच्या इतिहासाचे साक्षीदार असणारी ही पर्यटन स्थळे टिकवण्यासाठी जास्त कडक असे कायदे प्रशासनाने राबवायला हवेत. समाजाने या पर्यटन स्थळाकडे फक्त धार्मिक दृष्टीकोणातून न पाहता ऐतिहासिक दृष्टीकोणातून पाहणे आवश्यक आहे. तरच या पर्यटन स्थळाचे संवर्धन होईल. पर्यटन केंद्राकडे एक उद्योग म्हणून शासन व समाजाने पहिले पाहिजे. तरच तालुक्यातील पर्यटन हा उद्योग म्हणून समोर येईल.यातून बऱ्याच लोकांना रोजगार मिळेल. तसेच तालुक्यातील इतिहासाला उजाळा मिळेल.

संदर्भ-

१. **वेबसाइट** https://mr.quora.com/माछिंद्रगड - तालुका वाळवा
२. **सहस्त्रबुध्ये चिंतामणी – सांगली जिल्ह्याच्या इतिहासाची सुवर्ण पाने –आदित्य प्रकाशन सांगली – प्रकाशन दिनांक 12 मार्च 2013 पृष्ठ क्रं .२६**
३. **पूर्वोक्त पृष्ठ क्रं .२६**
४. **पाळं**
५. **दे आनंद - डोंगर यात्रेत दिसलेल्या दुर्गवास्तु – प्रफुल्लता प्रकाशन**
६. **पाटील उदय विश्वास – संभूआप्पा बुवाफन ऊरूस यात्रा – शोधनिबंध**
***वेबसाइट** - https://Fortsofshivari.com/sites/defauts/ui/vilasgad.jpg
Durgwdh.blogspot.com

श्रीकांत सिद्धाप्पा कुरणे

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

कृतीशिल सत्यशोधक- कै. सटुप्पा वाघमारे

प्रा. आप्पासाहेब धोंडिराम कांबळे
सहाय्यक प्राध्यापक र. भा. माडखोलकर महविद्यालय,चंदगड.
Corresponding Author- प्रा. आप्पासाहेब धोंडिराम कांबळे

DOI- 10.5281/zenodo.7500420

प्रस्तावना

चंदगड तालुक्यातील ढोलगरवाडी या गावची ओळख सर्पमित्रांचे गाव अशी आहे. साप ही राष्ट्रीय संपत्ती आहे. असे सर्व गावकरी मानतात. त्यामुळे नागपंचमीला ढोलगरवाडीत सर्पप्रदर्शन भरविले जाते. याचे सर्व श्रेय सत्यशोधक बाबूराव टक्केकर यांना द्यावे त्यांचेच वडील सत्यशोधक सप्पा टक्केकर (वाघमारे यांचे कार्य दुर्लक्षित राहिले आहे. म. फुले यांचे सत्यशोधक विचार पचविलेला एक कृतीशिल सत्यशोधक म्हणजे सटुप्पा टक्केकर होय. ते खूप धाडसी होते. चंदगड तालुक्यातील माडवळे हा जंगल व्याप्त भाग, तेथे बाबाची दहशत होती. शेतकरी शेतीच्या कामासाठी बाहेर पडत नव्हते. हे सटुप्पा टक्केकर यांना कळताच या धाडसी शिकाऱ्याने वाघला मारले. त्यावेळेपासून त्यांना लोक वाघमारे म्हणून ओळखू लागले, वाघासारखी डरकाळी फोडणारे हे सत्यशोधक त्यांची जडण-घडण राष्ट्रयौर शामराव देसाई, बहिर्जी शिरोळकर, भुजंग दळवी, लाड मामा, व्ही. एस. पाटील यांच्या वैचारीक बैठकीतून झाली. म. फुले यांचा वैचारीक वारसा या सुज्ञ व जाणकार मंडळींनी तळागळा पर्यंत पोहचविला. लाड मामा व सटुप्पा टक्केकर (वाघमारे) ही जोडगोळी म्हणजे एक वेगळेच रसायन होते. त्यांच्या जोडीला कै. न. भु. पाटील (माजी आमदार), जाधव गुरूजी, तुकाराम पवार, के. के. बामणे, कल्लाप्पा पाटील गुरुजी, शंकर पाटील (निडुर), गुरुनाथ पाटील (गुरुजी) हे सत्यशोधक विचाराने भारावलेले तरुण चंदगड महालात कार्यरत होते. प्रवाहाच्या विरोधात जाऊन काम करणे जसे अवघड असते, पण त्यावेळच्या तरुणांनी ही जोखिम स्विकारलो आणि समाजातील अनिष्ट चालीरिती प्रथा-परंपरा अनाठाई खर्च, अस्पृश्यता व जातीयता देवदासी प्रथा या विरोधात जनजागृती करून कामाची सुरुवात केली. यामधील एक कृतीशील सत्यशोधक म्हणजे के. सटुप्पा टक्केकर यांच्या कार्याचा आढावा घेणारा हा लेख प्रपंच.

उद्देश

१.कालकथित सुटुप्पा वाघमारे कृतीशिल सत्यशोधक याचे पर्वचरित्र व जडण-घडणअभ्यासणे.

२.कृतीशिल सत्यशोधक यांचे सामाजिक, शैक्षणिक, अंधश्रद्धा निर्मुलन विषयक कार्य अभ्यासणे.

३. भय व भटमुक्त समाज निर्मिती व देवदासी चळवळीतील सटुप्पा वाघमारे यांच्या योगदानाचा आढावा घेणे.

कै. सटूप्पा टक्केकर (वाघमारे) पूर्वचरित्र व जडण-घडण:

ढोलगरवाडी गावात एक शेतीसधन शेतकरी कुटुंबात त्यांचा जन्म झाला. घरात दूध-दुभती होती. त्यामुळे धिप्पाड शरीर यष्टी, स्वभावातच धाडस व करारीपणा आणि मनाची खंबीरता थोडे शिक्षण असल्यामुळे फुले-शाहू-आंबेडकर यांच्या पुरोगामी ग्रंथाचे वाचन. त्यामुळे समाजसेवेची प्रेरणा व अन्यायाविरोधात बंड करण्याची प्रवृत्ती. देव दगडात नसतो तर मानवात असतो, हा पक्का विचार मनात धरून अनिष्ट प्रथा मोडण्याला प्राधान्य. बहुजन समाजाने शिकले पाहिजे हा त्यांचा आग्रह होता. मामासाहेब लाड यांच्या संगतीमुळे विचारांची पक्की बैठक, त्यामुळे प्रबोधनातून परिवर्तन होते. यावरती विश्वास होता. त्यामुळे ढोलगरवाडी येथील त्यांचे घर म्हणजे परिवर्तनाच्या बैठका घेण्याचे केंद्र बनले. सत्यशोधकाच्या होणाऱ्या बैठकांमधूनच शिक्षण संस्था स्थापन करण्याचा विचार पुढे आला. त्यामुळे

खरा इतिहास हा सामान्य माणसेच घडवित असतात. सामान्य माणसाचा इतिहास ज्यांना लाभला तोच समाज प्रवाही झाला. हे कै. वाघमारे यांनी केलेल्या कार्याचा आढावा घेतल्यानंतर लक्षात येते. त्याची विचारधारा समजावून घेण्यासाठी हा संशोधनपर लेख.

कै. सटुप्पा वाघमारे यांचे शैक्षणिक कार्य धोरण

शिक्षण म्हणजे मानवाचा तिसरा डोळा म्हणून म. फुले यांनी लिहिलेल्या नाटकाला तृतीय रत्न असे नाव दिले. अज्ञानाचा अथकार शिक्षणाशिवाय दूर होत नाही, हे वाघमारे व लाइमामा आणि चंदगड तालुक्यातील सत्यशोधक कार्यकत्यांनी जाणून घेतले. भारावून गेलेल्या या विविध गावातील कार्यकत्यांची बैठक ढोलगरवाडी येथे कै. वाघमारे यांच्या घरी झाली. लाडमामांच्या नेतृत्वाखाली साधिक-बाधक चर्चा करून सर्व सत्यशोधक कार्यकर्ते कामाला लागले, 'बोले तैसा चाले' हे कै. सटुप्पा वाघमारे यांचे ब्रिद वाक्य होते. या कृतीशिल सत्यशोधकाने लगेच गावातील व पंचक्रोशीमधील सुज्ञ जानकार लोकांच्या गाठीभेटी घेऊन शिक्षणाचे महत्व सांगितले. त्यासाठी थोडा निधीदेखिल गोळा झाला आणि त्यानंतर ढोलगरवाडी येथे हायस्कूलचे शिक्षण सुरू झाले. पण जेमतेम एक वर्षानंतर काही कुपमंडूक प्रवृतीच्या लोकांमुळे सत्यशोधकांचा हा प्रयत्न अपयशी ठरला. पण कै. लाइ मामा व कै. सटुप्पा वाघमारे आणि इतर सत्यशोधक विचाराचे जाणकार शांत बसणारे नव्हते. पुन्हा त्यानी नव्या जोमाने सर्वांशी सल्लामसलत करून आणि सर्वांना विश्वासात घेऊन खेडूत शिक्षण मंडळाची स्थापना केली आणि लाड मामा यांच्या अध्यक्षतेखाली कालकुंद्री येथे सरस्वती विद्यालय १९५३ मध्ये सुरू करण्यात आले. सत्यशोधकांनी सुरू केलेले हे चंदगड महालयातील पहिले हायस्कूल. चंदगड महालयातील शैक्षणिक योगदानामध्ये कै. सटुप्पा वाघमारे यांचा वाटा निश्चितच मोठा होता.

विद्ये विना मती गेली। मती विना गती गेली। गती विना वित गेले । विता विना शुद्र खचले सगळे अनर्थ एका विध्येने केले ।

महात्मा जोतिराव फुले यांनी मांडलेला हा शैक्षणिक विचार के. सटुप्पा वाघमारे यांनी पचवून कृतीमध्ये उतरविला आणि म. फुले यांचे सच्चे अनुयायी बनले. पण त्यांना खत होती आपण गावामध्ये सुरू केलेले हायस्कूल बंद झाले. मात्र नंतरच्या काळात पावलावर पाऊल ठेवून चालणारा त्यांचा मुलगा सत्यशोधक बाबूराव टक्केकर यानी शेतकरी शिक्षण मंडळ स्थापन करून गावात मामासाहेब लाड विद्यालय ढोलगरवाडी हे उपक्रमशील हायस्कूल स्थापन करून आपल्या वडीलांचे स्वप्न पूर्ण केले. शिक्षणाशिवाय तरणोपाय नाही हे ओळखलेल्या कै. सटुप्पा वाघमारे व मामासाहेब लाड आणि त्यांचे इतर सहकारी यांचे शैक्षणिक योगदान चंदगड तालुक्याच्या सर्वांगीन विकासासाठी निश्चितच महत्वाचे आहे.

अंधश्रद्धा निर्मुलन व कै. सदुप्पा वाघमारे

अज्ञानाला ज्ञान म्हणणारे मुर्ख असतात. हे आजही घडोघडी दिसून येते कै. वाघमारे यांचा कार्याचा कार्यकाल १९५०-६० व १९६०-७० या दोन दशकाचा मानला जातो. हा काळ दैववादी होता. जातीयता व अस्पृश्यता भयानक होती. अत्रने समाज: पोखरला गेला होता. अशा परिस्थितीत समाजाला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न कृतीशील सत्यशोधक कै. सटुप्पा वाघमारे व त्यांचे जोडीदार करत होते. पण समाज हा अशिक्षित असल्यामुळे आणि तो तसाच रहावा हा प्रयत्न पुरोहित वर्ग करत होता. कारण त्यांची ती हक्काची रोजगार हमी योजना होती. म. फुले यानी निर्मिक हो संकल्पना मांडली. ती सत्यशोधकांनी समजावून घेतली आणि ती समाजाला हळूवार पद्धतीने समजावण्याचा प्रयत्न केला. कृतीशील सत्यशोधक असणारे कै. सटुप्पा वाघमारे यांनी देव हा दगडात नसतो तर तो माणसात असतो हे जाणले होते. भटा बामणांनी आपले पोट भरण्यासाठी व बहुजणांना लुटण्यासाठी ही भितीदायक अशी कल्पना उभी केली आहे. हे त्यांनी समजावून घेतल्यामुळे त्यांच्या मनात देव या संकल्पनेबद्दल जरा देखिल भितीचा लवलेश देखिल नव्हता. सामान्य माणसाच्या मनातील भिती घालविण्यासाठी या बंडखोर सत्यशोधकाने अतिशय धाडसी कृती केली. मात्र लोक त्यानाच नावे ठेवत असत. पण त्याची पर्वा ते कधीच करत नसत. भूत-प्रेत काहीच नसते. ते सर्व थोतांड आहे, असे ते लोकांना समजाविण्याचे प्रयत्न करीत. लोक गावातील तिट्टा (तिन्ही रस्ते एकत्र आलेला चौक)

येथे उतारा ठेवत के. सटुप्पा वाघमारे व लाड मामा तेथेच बसून यथेच्छ जेवण करत व नारळ फोडून आणि कोबडीचे पिल्लू (उलटया पखाचे) घरी घेऊन येत. हे असे करण्यामागे त्यांचा उद्देश हाच की, हे सर्व चुकीचे आहे, ते लोकांनी समजावून घ्यावे. पण समाज इतका दुबळा व भित्रा होता की परिवर्तनासाठी त्याचे मन तयारच होत नव्हते. पण तरीही त्यांनी आपला प्रयत्न सोडला नाही, कारण व्यवस्था बदलासाठी तळातून हादरे द्यावे लागतात हे सत्यशोधकांना माहिती होते. कै. सटुप्पा वाघमारे खऱ्या अर्थाने बंडखोर सत्यशोधक होते. ते शरीराने जसे मजबूत होते तसे मनानेदेखील मजबूत होते. पूर्वी बेळगाव महालात चंदगड मधून पायीच जावे लागे. त्यांच्या पायात मोठे नाला मारलेले पायतान असे हिंडलगा सोडून पुढे जात असताना देवाचा दगड रस्त्यातच होता. जाणे-येणे अडचणीचे होत होते, म्हणून या सत्यशोधकाने नालेच्या पायतानाने तो दगड बाजूला केला. देव हा दगडात नसतो तो माणसात असतो. या विचाराने ते भारावले होते. त्यांनी आपल्या आयुष्याच्या अखेरपर्यंत अंधश्रद्धेला विरोध केला. कारण ज्ञान हेच माणसाच्या विकासाचे साधन आहे असे ते मानत होते.

पुरोहितांचे कर्मकांड कै. सटुप्पा वाघमारे यांची कृती -

पुरुषोत्तम खेडेकर यांच्या नेतृत्वातील मराठा सेवा संघाने अलिकडच्या काळात भयमुक्त व भटमुक्त समाज असा नारा दिला आहे. याचा वयापैकी परिणाम आज समाजमनावर दिसत आहे. मात्र के सटुप्पा वाघमारे या कडव्या सत्यशोधकाने याची सुरूवात चंदगड महालात १९५०-६० या दशकात केली. पुरोहित वर्ग आपली दुकानदारी सुरू ठेवण्यासाठी बहुजन समाजाला रूढीपरंपरे मध्ये अडकवून आणि देवांची काल्पनिक भिती घालून समाजाला नागविण्याचे काम करीत असे. म्हणून म. फुले म्हणतात, चोहोकडे भट भाई, कुणब्यांची दादच नाही हे विचार पचविलेल्या बंडखोर कै. सटुप्पा वाघमारे यांनी पंचक्रोशीतील भटांना कोणत्याही धार्मिक कार्यक्रमाला न बोलविण्याचा निर्णय घेतला. त्यांचे सत्यशोधक सहकारी न. भु. पाटील अतिशय सुरेल आवाजात सत्यशोधक पद्धतीने लग्न लावत कमी खर्चात लग्ने लावून त्यांनी अनेकांचे संसार उभे केले.

कर्ज काढून पूजा करिती द्रव्याची लुट, आशा लावुनी पैसा काढीतो मतलबी भट सत्यनारायणाची पूजा करूनी झाले रीन भारी, कर्जाची हेलपाटी जाईना सुटेना मजुरी।। पोतीमध्ये तुझा प्रताप सांगितला भारी, त्याचा परिचय शेतकऱ्यांना नाही खरोखरी शेतकऱ्यांचा पूर्ण भाव आहे देवा तुजवरी, एवढा भाव तुजवरी असूनबी ठेवलास भिकारी।। अशी काय सत्यनारायणा केली तुझी चोरी, ऐका बंधुनो शेतकन्यांची करून कहाणी विनंती करतो, बहीर्जी शिरोळकर हात जोडोनी ।।"

बेळगावचे सत्यशोधक शाहीर बहोर्जी शिरोळकर यांनी पोवाडयाच्या माध्यमातून सत्यनारायण कसे थोतांड आहे. याची पोल खोल गावागावात जाऊन केलो. कै. वाघमारे यानी किणी कर्यात भागात त्याचे अनेक कार्यक्रम गेऊन पुरोहिताचे गौडबंगाल जनसामान्याला समजावून सांगितले व भटाना समाज जीवनातून हदपार केले.

कै. वाघमारे हा खऱ्या अर्थानि चिकित्सा करणारा बंडखोर सत्यशोधक होता. मामासाहेब लाड, सटुप्पा वाघमारे व इतर सत्यशोधक पंढरपुरला गले होते. त्या सर्वांनी विठ्ठल रुक्मणीचे दर्शन घेतले. रुक्मीणीच्या मंदिरात गेल्यानंतर कै. सटुप्पा वाघमारे तेथील पुजारी उत्पात यांना प्रश्न विचारला की, 'देवीला साडी चोळी नेसविण्याचे काम कोण करते ?' प्रश्नाचा तिरकसपणा लक्षात येताच तेथील उत्पातानी एकत्र येवून कै.सटुप्पा वाघमारे यांना मारण्याची धमकी दिली. त्यावेळी बलदंड शरीराच्या सटुप्पा वाघमारे यानी त्यांना सांगितले मारामारीचे माझ्या समोर बोलू नका नाहीतर सगळयांना मारून जाईन, असे म्हणताच सर्व उत्पात बाजूला झाले. लगेच मामा लाड यांनी त्यांना बाजूला नेले. त्यामुळे पुढौल प्रसंग टळला. सत्यशोधक के सटुप्पा वाघमारे यानी व्यवस्थेला विचारलेला प्रश्न महत्वाचा होता. ज्याचे उत्तर अद्याप मिळाले नाही. पुरोहित वर्ग प्राचीन काळापासून समाजाची पिळवणूक करत आला आहे आणि आजही तो करत आहे. आज जास्त शिकलेले

लोकच पुरोहित वर्गांच्या आहारी जात आहेत. पुरोहित वर्गाच्या दांभिकपणा विरोधात कै. सटुप्पा वाघमारे यांनी केलेली चळवळ आज पुर्नजिवीत करण्याची गरज आहे. भय व भट मुक्त समाज झाला तरच कै. सटुप्पा वाघमारे यांच्या स्वप्नातील भारत उदयाला येईल. गरज आहे ती पुरोहित वर्गाच्या कर्मकांडाला हद्दपार करण्याची.

देवदासी प्रथेविरोधात सत्यशोधकाचा संघर्ष -

चंदगड महाल हा अगोदर बेळगाव महालात होता १ मे १९६० ला महाराष्ट्र राज्य म्हणून अस्तित्वात आले. त्यामुळे मराठी भाषिक भाग म्हणून तो कोल्हापूर जिल्हात समाविष्ट करणेत आला त्यामुळे कर्नाटक प्रांताला लागून असल्यामुळे सौंदती देवी यल्लामाचे प्रस्त फार मोठे होते. ज्या काळात सत्यशोधक वाघमारे याचे कार्य सुरू होते. तो काळ देवीला देवदासी म्हणून मुली सोडण्याची अमानुष प्रथा होती. बहुजन समाजात स्वच्छतेचा अभाव असल्यामुळे केसाचा गुंता होत असे. आणि त्यानंतर जट तयार झाली की, त्यामध्ये यल्लामा देवीच्या भक्त असणाऱ्या बायका मुलीच्या केसामध्ये झाडाचा चिक घालून त्यावरती हळद-कुंकू वाहत आणि संबंधित मुलीच्या आयुष्याचे वाटोळे करीत. मुलीच्या घरातील माणसांना भिती घालून तिला देवदासी म्हणून देवीला सोडले जात असे. देवदासी ही देवाची दासी नसून ती गावची भोगदासी होत असे. या अमानुष प्रथेबद्दल सत्यशोधकाचे मन बैचेन होत असे. देवदासी सोडू नका, त्या संबंधित मुलीने आयुष्य बरबाद करू नका म्हणून त्यांनी जनजागृतीच्या माध्यमातून बराच प्रयत्न केला. पण या कल्पनेचा पगडा लोकाच्या मनावरती असल्यामुळे अपेक्षित यश येत नव्हते. ढोलगरवाडी गावात पडली / परडी घेऊन येणारी माऊली वर्गाचे जथे येत असत. हे चुकीचे कसे आहे हे समजवून सांगण्याचा प्रयत्न सत्यशोधक के. वाघमारे करीत असत. पण म्हणतात ना"पालथ्या पडयावर पाणी" तसे होत असे. या बंडखोर सत्यशोधकाने आक्रमक पवित्रा घेऊन ज्या माऊल्या 'आकुदेक जोगवा,' असे म्हणत येत त्यांच्या हातातील पडल्या काढून भेत आणि त्यांच्या समोरच्या त्या गटारीत टाकून त्या तुडवत असत. त्या स्त्रीया त्यांना शिव्याशाप देत, पण बंडखोर सत्यशोधक आपले काम नेटाने करत असत. त्यानंतर घरी अघोळ करून त्यांच्या घरामध्ये बसण्यासाठी तुळया टाकून उंच असन केले होते. त्यावरती ते दोन दिवस बसून राहत असत. असे करण्यामागे त्याचा उद्देश होता. आपण जर कामानिमित्त गेलो सर्पदंशाने आपला मृत्यू झाला तर यल्लामा आईने बघून घेतले असे लोक म्हणतील, म्हणून ते घरातच बसत. खरोखरच सत्यशोधक के. वाघमारे यानी या अमानुष देवदासी प्रथेविरोधात केलेले काम अतुलनिय होते. त्यांनी केलेल्या चळवळीमुळे जनजागृती होऊन आपण ही प्रथा जवळ-जवळ बंद होत आली आहे. याचे सर्व श्रेय के. कृतीशील सत्यशोधक सटुप्पा वाघमारे यांनाच द्यावे लागेल.

समारोप

चंदगड तालुक्यात सत्यशोधकांनी केलेले काम आज लोक जाणून घेत नाहीत. कारण भौतिक सुखाच्या मागे आज आपण धावत आहोत. आम्हाला वाटत राहते अगोदर सारख्या समस्या नाहीत. त्यामुळे चळवळीची गरज नाही. आज शिक्षण सर्वांना मिळत आहे. खाण्यापिण्याची वाणवा नाही. त्यामुळे चळवळीची आपणाला गरज काय? परंतु हा आपला भ्रम आहे. समस्या आहेतच फक्त त्याचे स्वरूप बदलले गेले आहे. आजही पुरोहित वर्गाकडून राजरोजपणे लूट सुरू आहे. ज्यांच्याकडे पैसा आहे. त्यांच्याच मुलांना शिक्षण मिळत आहे. गरीबांची मुले मात्र शिक्षणापासून वंचित आहेत. बेरोजगारी वाढत आहे. पक्षीय राजकारणाने खालची पातळी गाठली आहे. त्या सर्व गोष्टीतून जर आपणाला मार्ग काढायचा असेल तर सत्यशोधक चळवळ पुर्नजिवीत करून निकोप समाज निर्मिती करावी लागेल. सर्वांनी एकत्र येऊन सत्यशोधकांची चळवळ समजावून घेऊन पुढील वाटचाल करावी लागेल. तरच आपणाला कै सप्पा वाघमारे व मामासाहेब लाड आणि इतर चंदगड तालुक्यातील सत्यशोधक यांच्या स्वप्नातील प्रगल्भ समाज निर्माण करता येईल. गरज आहे आपल्या सर्वांच्या प्रमाणिक सहकार्याची.

संदर्भ:-

१. बेळगाव परिसरातील सत्यशोधक चळवळ - नरेंद्र पाटील

२. न. भु. पाटील -रौप्यमहोत्सवी स्मृतिदिन स्मरणिका स्मृतिगंध-कार्यकारी संपादक-प्रा. ए. डी. कांबळे
३. महात्मा फुले आणि सत्यशोधक चळवळ डॉ. मा. प. मंगुडकर
४. महाराष्ट्रातील राजकीय आणि सामाजिक चळवळीचा इतिहास
५. राष्ट्रवीर शामराव देसाई जीवन व कार्य - जयसिंगराव पवार
६. सत्यशोधक डायरी, पोवाडे शाखा - बर्हिजी शिरोळकर
७. वर्तमान पत्रातील कात्रणे- डॉ. अनिल कठारे

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

महागाई आर्थिक विकास आणि नियोजन

प्रा.एल. के. पवार
सहा प्राध्यापक, कला, वाणिज्य महाविदयालय, पुसेगाव, ता. खटाव जि. सातारा
***Corresponding Author-* प्रा.एल. के. पवार**
DOI- 10.5281/zenodo.7500428

आर्थिक विकास आणि नियोजन हे अर्थशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांमधील आकलनशक्ती विकसित व्हावी व त्यांच्या मध्ये विषयाबद्दल आत्मविश्वास निर्माण व्हावा हा प्रामाणिक हेतू पुढे ठेवून अधिक सखोल व विद्यार्थ्यांना सहज समजेल अशा सोप्या व सुटसुटीत भाषेत लिहिण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. विवेचनाला सोपेपणा देताना अर्थशास्त्रीय परिभाषा दुर्लक्षित होणार नाही याकडे कटाक्षाने लक्ष आहे. विद्यापीठांच्या परीक्षा, स्पर्धापरीक्षा, नेट-सेट परीक्षात सेच व्यावसायिक अभ्यासक्रमाच्या परीक्षांना सामोरे जावे लागणाऱ्या विद्यार्थ्यांना निश्चित उपयुक्त ठरेल. देशाच्या आर्थिक वृद्धीचा दर ७.३ टक्के राहील, असा अंदाज एशियन डेव्हलपमेंट बँकेने (एडीबी) वर्तविला आहे. देशांतर्गत बाजारातून वाढलेली मागणी, औद्योगिक उत्पादनातील वाढ आणि वाढत्या निर्यातीमुळे अर्थव्यवस्थेला चांगले बळ मिळेल, असा विश्वासही व्यक्त करण्यात आला एडीबीचे मुख्य अर्थतज्ज्ञ यासुकी सवादा म्हणाले की, केंद्रातील सरकारने गेल्या वर्षभरात ज्या आर्थिक सुधारणा केल्या आहेत, त्यांचे फायदे आता दिसण्यास सुरुवात झाली आहे. वस्तू आणि सेवाकर अर्थात जीएसटीमुळे अर्थव्यवस्थेचा वेग काहीसा मंदावला होता. मात्र, आता हा वेग वाढला आहे. चालू आर्थिक वर्षासाठी देशाच्या आर्थिक विकासाचा वेग ७.३ टक्के आणि आगामी आर्थिक वर्षात ७.६ टक्क्यांवर जाईल, असे एडीबीच्या अहवालात नमूद करण्यात आले आहे.

'एडीबी'च्या मते नोटाबंदी आणि जीएसटीमुळे मंदावलेली अर्थव्यवस्था हळूहळू पूर्वपदावर येत आहे. भारतीय अर्थव्यवस्था पूर्वपदावर येत असून हा वेग पुढील वर्षी आणखी वाढण्याची शक्यता आहे. अर्थव्यवस्थेमध्ये हळूहळू सुधारणा होत असून जागतिक गुंतवणूकदारांचा भारतीय अर्थव्यवस्थेकडे कल वाढल्याचेही दिसून येत आहे.

चालू आर्थिक वर्षाच्या पहिल्या तिमाहीत भारतीय अर्थव्यवस्थेचा वेग ८.२ टक्के राहिला आहे. पहिल्या तिमाहीच्या आकडेवारीच्या आधारे देशातील अर्थव्यवस्था नोटाबंदी आणि जीएसटीच्या धक्क्यातून सावरत असल्याचे दिसून आले असून, लोकांच्याही उत्पन्नात वाढ होत आहे. असेही सवादा यांनी नमूद केले. सलग दुसऱ्या तिमाहीत गुंतवणुकीमध्ये १० टक्क्यांची वाढ झाली आहे. त्यामुळे सरकारला आपले खर्च वाढविण्यासाठी मदत मिळाली आहे. मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक वाढत असल्याने सरकार मोठ्या प्रमाणावर पायाभूत सोयीसुविधांवर खर्च करत आहे. 'एडीबी च्या अहवालात नमूद केल्याप्रमाणे देशातील व्यावसायिक वातावरणही पूर्वीपेक्षाही अधिक चांगले आहे. मात्र, सध्या सातत्याने घसरणारा रुपया आणि चालू खात्यातील वाढणारी तूट देशाच्या अर्थव्यवस्थेसमोर मोठे संकट निर्माण करणारी ठरू शकते, असे निरीक्षणही 'एडीबी ने नोंदवले आहे.

एशियन डेव्हलपमेंट आऊटलूक या अहवालात नमूद केल्याप्रमाणे तेलाच्या किंमती आणि गॅसच्या दरात होणारी वाढ पाहता महागाईत वाढ होण्याचा धोका आहे. त्याचा परिणाम देशांतर्गत मागणीवर होण्याची शक्यताही अहवालात वर्तविण्यात आली आहे. या समस्येवर मात करण्यासाठी आशियाई देशांमध्ये व्यापारी संबंध मजबूत होण्याची आवश्यकताही नमूद करण्यात आली आहे.

निर्यातवाढविण्याची गरजकच्च्या तेलात होणारी वाढ भरून काढण्यासाठी निर्यातीमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ करण्याची आवश्यकता असल्याचे मत एडीबीच्या अहवालात व्यक्त करण्यात आले आहे. त्यासाठी औद्योगिक उत्पादन क्षेत्रातील कंपन्यांना प्रोत्साहन देण्याची आवश्यकता आहे. चालू आर्थिक वर्षात देशांतर्गत बाजारातील मागणीत मोठी वाढ झाली आहे.

त्याचा फायदा ग्रामीण भागातील खर्च वाढण्यावर होण्याची शक्यता आहे. त्यातून देशाच्या आर्थिक विकासाचा वेग वाढण्याची शक्यता आहे. असेही अहवालात नमूद करण्यात आले आहे. निर्यात वाढविण्याची गरजकच्च्या तेलात होणारी वाढ भरून काढण्यासाठी निर्यातीमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ करण्याची आवश्यकता असल्याचे मत एडीबीच्या अहवालात व्यक्त करण्यात आले आहे. त्यासाठी औद्योगिक उत्पादन क्षेत्रातील कंपन्यांना प्रोत्साहन देण्याची आवश्यकता आहे. चालू आर्थिक वर्षात देशांतर्गत

बाजारातील मागणीत मोठी वाढ झाली आहे. त्याचा फायदा ग्रामीण भागातील खर्च वाढण्यावर होण्याची शक्यता आहे. त्यातून देशाच्या आर्थिक विकासाचा वेग वाढण्याची शक्यता आहे. असेही अहवालात नमूद करण्यात आले आहे.

बिटकाइनचा भावः

क्रिप्टो करन्सी बाजारात गुंतवणुकीचा ओघ वाढला असून बिटकाइनसह प्रमुख आभासी चलनांच्या किमतीत वाढ झाली. बिटकाइनचा भाव ४० हजार डालरच्या दिशेन पुढे सरकला. तत्पूर्वी मागील दोन सत्रात त्यात घसरण झाली होती.

चमक फिकीसोने-चांदीत मोठी घसरण, गाठलानीचांकी स्तर:

आज बिटकाइन, इथेरियम, बीएनबी टेरा यासारख्या काइनच्या किमतीत १ ते ३ टक्क्यांपर्यंत वाढ झाली. काइनमार्केटकॅपनुसार आज बिटकॉइनच्या किंमतीत १.६६ टक्के वाढ झाली. एक बिटकाइनचा नाव ३६७०२.४१ डॉलर इतका वाढला मात्र मागील दिवसांत त्यात २.८६ टक्के घसरण झाली.

भागधारकांना बोनस शेअर अन् लाभांश देणार या बँकेनं केली घोषणा:

क्रिप्टो करन्सी बाजारातील दुसरा लोकप्रिय कॉइन असलेल्या इथेरियमच्या किमतीत १.२४ टक्के वाढ झाली आहे. एक इथेरियमचा भाव २६३२.४२ डॉलर इतका झाला. त्यात ५.८३ टक्के घसरण झाली आहे. आज सोलाना कॉइनच्या किंमतीत किंचित वाढ झाली. एका सोलाना काइनचा भाव १००. ०६ डालर आहे. आजच्या सत्रात टेरा कॉइनचा भाव ६२.१५ डॉलर इतका वाढला असून त्यात ३.१४ टक्के वाढ झाली.

नवीन गाडी घेताय 'कार लोन घेण्यापूर्वी या गोष्टी लक्षात ठेवा:

अल्हान्वे कॉइनचा भाव ७०.१३ डॉलर असून त्यात ०.७३ टक्के घसरण झाली. शिबू या डिजिटल काइनचा भाव ०.००००२३ डॉलर आहे. त्यात २.७५ टक्के घसरण झाली. पोलकेंडॉटचा भाव १७.२१ डॉलर इतका असून त्यात ०.६२ टक्के वाढ झाली. डोजेकाइनचा भाव ०.१४ डालर आहे तिथेर कॉइनचा भाव १ डॉलर आहे.

स्थिरावलेल्या शेअर बाजारात हे पेनी स्टॉक अप्पर सर्किटमध्ये पोहोचले:

बीएनबीचा भाव ४०३.७४ डॉलर इतका असून त्यात २.६६ टक्के वाढ झाली. एक्सआरपी कॉइनच्या किंमतीत आज ०.११ टक्के वाढ झाली असून एका काइनचा भाव ०.६४ डालर आहे. कानोचा काइनचा भाव ०.८५ डॉलर आहे.

पायलसचे ट्रेनिंग सुरुझुनझुनवालांची अकासा एअरलाईन्स उड्डाणासाठी सज्ज:

काइनमार्केट कैप नुसार एलन बाय ट्विटरची किंमत २५ एप्रिल २०२२ रोजी ०. ०००००००३५८९ डालर इतकी वाढली. त्यात तब्बल ६००० टक्के वाढ झाली. एलन यांच्या आफरबाबत पत्रकार परिषदेपूर्वी एलन बाय ट्विटर काइनचा भाव ०००००००१५२७ डालर इतका होता. त्यानंतर त्यात प्रचंड वाढ झाली होती.

महागाईचा भडका, भारतीयांची सोन्याची हौस फिटली, जाणून घ्या नेमकं काय झालं:

महागाईने देशात आगडोंब उसळला आहे. पेट्रोल, डिझेल, गॅस, भाजीपाला, खाद्यवस्तू अशा सर्वच प्रकारात महागाईचा भडका उडाला असून सामान्यांची होरपळ होत आहे. अनेकांना महिन्याचा घरखर्च चालवताना तारेवरची कसरत करावी लागत आहे. रशिया युक्रेन युद्धाने सोन्याचा भाव ५५ हजारांपर्यंत पोहोचला होता. ज्यामुळे भारतीयांनी सोनं खरेदीचा मोह आवरता घेतल्याचे ताज्या आकडेवारीतून दिसून आले आहे. सोन्याच्या मागणीत १८ टक्के घसरण झाली आहे.

LICIPO चा असाही लाभडिमेंटला प्रचंड प्रतिसादलाखो गुंतवणूकदारसीमोल्लंघनासउत्सुक:

वर्ल्ड गोल्ड कौन्सिलच्या आकडेवारीनुसार चालू वर्षातील पहिल्या तीन महिन्यात सोन्याची मागणी १८ टक्क्यांनी कमी झाली आहे. जानेवारी ते मार्च २०२२ या कालावधीत १३५.५ टन सोने आयात करण्यात आहे. गेल्या वर्षी २०२१ मध्ये याच कालावधीत १६५८ टन सोने आयात करण्यात आले होते असे या अहवालात म्हटलं आहे. सोन्याची मागणी कमी होण्यास महागाई कारणीभूत असल्याचे म्हटलं आहे. सोन्याचा भाव मागील तीन महिन्यात ५५००० रुपयांवर गेला होता.

चमक फिकी; सोने-चांदीत मोठी घसरण, गाठला दोन महिन्यातील नीचांकी स्तर :

सोने आयातीच्या मूल्याचा विचार केला तर जानेवारी ते मार्च २०२२ या काळात ६१ हजार ५५० कोटी रुपयांचे सोन आयात करण्यात आले गत वर्षीच्या तुलनेत त्यात १२ टक्के घसरण झाली. गेल्या वर्षी याच कालावधीत ६९ हजार ७२० कोटी रुपयांची सोने आयात करण्यात आली होती.

एलआयसी IPO शेअर खरेदीसाठी असा करा अर्ज, जाणून घ्या प्रक्रिया:

जानेवारी ते मार्च या काळात १० ग्रॅम सोन्याचा सरासरी भाव कर आणि इतर शुल्काशिवाय ४५ हजार ४३४ रुपये इतका वाढला होता. २०२१ मध्ये पहिल्या तीन महिन्यातील सोन्याचा भाव सरासरी ४२ हजार ४५ रुपये इतका होता. सोन्यातील वाढत्या किंमतीचा परिणाम ग्राहकांच्या क्रयशक्तीवर झाला आणि सोन्याची मागणी कमी

झाली असे मत वर्ल्ड गोल्ड कौन्सिलचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी प्रादेशिक सोमासुंदरम पीआर यांनी व्यक्त केले.

म्युच्युअल फंड 'आयसीआयसीआय च्या या योजनेतून वर्षभरात ४२.५५ टक्के परतावा:

या अहवालानुसार दागिन्यांच्या मागणीत देखील २६ टक्के घसरण झाली आहे. जानेवारी ते मार्च या काळात ६४.२ टन दागिन्यांची मागणी नोंदवली गेली. गेल्या वर्षी याच काळात १२६.५ टन दागिन्यांची मागणी नोंदवली गेली होती.

दरम्यान, कमाडिटी बाजारात २८ एप्रिल २०२२ रोजी सोने आणि चांदीमध्ये मोठी विक्री झाली. आज सोनं जवळपास २५० रुपयांनी स्वस्त झाले. सोन्याचा भाव ५१००० रुपयांखाली घसरला तो ५०८२८ रुपये इतका खाली आला. मागील दोन महिन्यातील सोन्याचा हा सर्वात कमी दर आहे. आज चांदीदेखील ८५० रुपयांनी स्वस्त झाली असून चांदीचा भाव ६४ हजार ५०० रुपयाखाली आला आहे.

स्वस्ताईची केवळ चर्चाग्राहकांची होरपळ कायमजाणून घ्या आजचा इंधन दर:

केंद्र आणि राज्य सराकारांमध्ये इंधन स्वस्ताईवरुन जुंपली असताना सामन्यांची होरपळ मात्र कमी झालेली नाही. इंधन स्वस्त कधी होईल याचीदोन्हीकडून कोणीच शाश्वती देत नसून ग्राहकांना मात्र दररोज महाग इंधन खरेदी करावे लागत आहे. दरम्यान आज शुक्रवारी २६ एप्रिल २०२२ रोजी पेट्रोलियम कंपन्यांनी पेट्रोल आणि डिझेल दर जैसे थेच ठेवले.

इंधन दरात महागाईचा भडका :

देशात सगल २३ व्या दिवशी इंधन दरात कोणाताही बदल झाला नाही. मुंबईत आज शुक्रवारी एक लीटर पेट्रोलचा भाव १२०.५१ रुपये आहे. दिल्लीत पेट्रोल १०५.४१ रुपये, कोलकात्यात ११५.०८ रुपये आणि चेन्नईत पेट्रोलचा भाव ११०.८६ रुपये आहे. मुंबईत आज एक लीटर डिझेलचा १०४.७७ रुपयांवर स्थिर आहे. दिल्लीत डिझेल ६६.६७ रुपये, चेन्नईत डिझेलचा भाव १००.६८ रुपये इतका असून कोलकात्यात डिझेलचा भाव ६६.८२ रुपये आहे.

सीएनजी दरवाढीचामहिनाभरात चौथ्यांदा सीएनजी महागला:

महाराष्ट्र नॅचरल गॅस लिमिटेडकडून (एमएनजीएल) पुण्यात सीएनजी दरात प्रती किलो २ रुपयांची वाढ केली आहे. आज २८ एप्रिल २०२२ पासून पुण्यात सीएनजीचा दर ७७.२० रुपये इतका वाढला आहे. एप्रिल महिन्यात तब्बल चौथ्यांदा सीएनजीच्या किंमतीत वाढ झाली. सीएनजी १५ रुपयांनी महागला असून वाहनधारक आणि रिक्षा व्यावसायिकांना फटका बसला आहे. दरम्यान, मुंबईत मात्र सीएनजी पीएनजी दर स्थिर आहेत.

एक एप्रिल २०२२ रोजी सीएनजी ६२.२० रुपये आणि पीएनजी ३३.७० रुपये दर होता. त्यात वाढ होऊन तो ६८ रुपये इतका झाला. त्यात आणखी ५ रुपयांची वाढ करण्यात आली होती आणि एक किलोचा दर ७३ रुपये इतका वाढला होता. तिसऱ्यांदा सीएनजी दरात २ रुपयाची वाढ करण्यात आली होती आणि सीएनजी दर ७५ रुपयांवर गेला होता. आज २८ एप्रिल २०२२ च्या मध्यरात्रीपासून सीएनजीच्या दरात वाढ करण्यात आली असल्याचे कंपनीनं म्हटलं आहे. खासगी क्षेत्रातील एयु स्मॉल फायनान्स बँकेने व्यवसायाची पाच वर्ष पूर्ण केल्याबद्दल समभागधारकांना बोनस शेअरची घोषणा केली आहे. नुकताच बँकेने आर्थिक आकडेवारी जाहीर केली. त्यात एयु बँकेच्या कामगिरीत वाढ झाली आहे.

आजचा ट्रेडिंग स्टॉकमिडकॅप गटातील हा शेअर तेजीत, तुमच्याकडे आहे का?

बँकेच्या देवीमध्ये वार्षिक ४६ टक्क्यांनी वाढून ५२ हजार ५६५ कोटी झाल्या आहेत. सीएएसए गुणोत्तरामध्ये आणखी सुधारणा होऊन ती २३ टक्क्यांच्या तुलनेत ३७ टक्के झाली. आर्थिक वर्ष २२ च्या तिमाहीत, साल-दरसाल निधी-आधारित वाटप ३६ टक्क्यांनी वाढून १० हजार २६५ कोटींची नोंद झाली. बँकेच्या एकूण आगाऊ रकमेत ३२ टक्के वृद्धी झाली असून हा आकडा ४६ हजार ७८६ कोटीपर्यंत वाढला आहे. तिमाहातील प्रत्येक महिन्यात सातत्याने १०० टक्क्यांपेक्षा जास्त संकलन क्षमतेची जोड त्याला मिळाली. परिणामी, मालमत्तेच्या गुणोत्तरात सातत्याने सुधारणी झाली. आर्थिक वर्ष २०२२ च्या चौथ्या तिमाहीकरिता निधी एतर वाटप साल-दरसाल ६० टक्क्यांवर जात ७४२ कोटी एवढे नोंदवले गेले.

भारतीय अर्थव्यवस्थेची सर्वाधिक वाढजागतिक बँकेने वर्तवले भाकीत:

चालू आर्थिक वर्षात (२०२१-२२) आणि आगामी आर्थिक वर्षात (२०२२ - २१) देशाची अर्थव्यवस्था सर्वाधिक वेगाने वाढेल, असा अंदाज जागतिक बँकेने वर्तवला आहे. जपानच्या अर्थव्यवस्थेच्या वाढीचा वेग सर्वात कमी असेल, असेही भाकीत नोंदविण्यात आले आहे. केंद्र सरकारने सादर केलेल्या आर्थिक पाहणी अहवालात भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या वाढीबाबत वर्तवलेले अंदाज जागतिक बँकेपेक्षा उजवे आहेत. जागतिक बँकेच्या अंदाजानुसार, चालू आर्थिक वर्षात देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या वाढीचा वेग ८३टक्के राहील. आगामी आर्थिक वर्षात देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या वाढीचा वेग ८ टक्के राहण्याची शक्यता आहे. यंदाच्या आर्थिक पाहणी अहवालात केंद्र

सरकारने अर्थव्यवस्थेच्या वाढीचा वेग ८.२टके राहील, असे म्हटले आहे. आर्थिक पाहणी अहवाला नुसार आगामी आर्थिक वर्षात देशाची अर्थव्यवस्था आठ ते साडे आठ टक्क्यांच्या दराने वाढण्याची शक्यता आहे. जागतिक बँकेच्या मते भारतापाठोपाठ दुसऱ्या क्रमांकावर चीनची अर्थव्यवस्था असेल. चालू आर्थिक वर्षात चिनी अर्थव्यवस्था आठ टक्क्यांनी आणि आगामी आर्थिकवर्षात ५ टक्क्यांनी व धारण्याची शक्यता आहे. चीन पाठोपाठ अमेरिकेची अर्थव्यवस्था तिसऱ्या क्रमांकावर राहील. अमेरिकी अर्थव्यवस्थेचा वेग चालू आर्थिक वर्षात ५.६ टक्क्यांनी आणि आगामी आर्थिक वर्षात ३.७ टक्क्यांनी व धारण्याचा अंदाज वर्तविण्यात आला आहे.

रशियाच्या अर्थव्यवस्थेतही घसरण:

अन्य अर्थव्यवस्थांप्रमाणेच रशियाच्या अर्थव्यवस्थेतही आगामी अर्थव्यवस्थेत घसरण दिसून येण्याची शक्यता आहे. चालू आर्थिक वर्षात ही अर्थव्यवस्था केवळ ४.३ टक्क्यांनी वधारणार असून, पुढील वर्षी तिचा दर आणखी घसरून २.४ टक्क्यांवर जाण्याची शक्यता आहे. या यादीत जपान आठव्या स्थानी असून, आगामी आर्थिक वर्षात ही अर्थव्यवस्था अनुक्रमे १७ टक्के आणि २.६ टक्क्यांनी वचारण्याचा अंदाज वर्तविण्यात आला आहे.

सेन्सेक्स-निफ्टीचा कमबैक तेजीच्या लाटेत गुंतवणूकदारांनी केली दोन लाख कोटींची कमाई :

करोना संकटात कडक लॉकडाउन लागू करण्यात आला होता. मात्र जूनपासून अनलॉकची प्रक्रिया सुरु करण्यात आली. ज्यात देशांतर्गत आणि परदेशी बाजारपेठेतील मागणी वाढली आहे. त्यामुळे कारखाना उत्पादन क्षेत्राला गती मिळाल्याचे मुडीजने आपल्या अहवालात म्हटलं आहे. पुढील काही तिमाहीमध्ये खासगी क्षेत्रातील खप आणि गुंतवणूक यांचे प्रमाण वाढेल. ज्यामुळे बाजारातील एकूण मागणीला चालना मिळेल, असे मुडीजने आपल्या अहवालात म्हटल आहे.

LIC चा आयपीओ रखडण्याची शक्यता आहे त्यामागचे कारण:

२०२१ मध्ये भारताचा जीडीपी १२ टक्के राहील. तर २०२१ अखेर रियल जीडीपी ४.४ टक्के जो करोना पूर्व स्थितीमध्ये होता किंवा डिसेंबर २०२० मध्ये जीडीपी ५.७ टक्के होता जो २०२१ अखेर राहील, असे मुडीजने म्हटलं आहे. सरकारकडून पायाभूत सेवा सुविधांच्या विकासासाठी खर्च वाढवण्यात येईल तर रोजगारनिर्मितीसाठी देखील प्रयत्न केले जातील, असे मुडीजने म्हटलं आहे. महागाई नियंत्रणासाठी आणखी प्रयत्न करावे लागतील, असे मुडीजने म्हटलं आहे. स्वातंत्र्यप्राप्तीपासून भारताने पंचवार्षिक योजनांमधील जवळजवळ अर्धा भाग मूलभूत सोयीसाठी राखून ठेवला आहे साचा मूलभूत सोयींच्या विकासाचे काम हे प्रथम पूर्णपणे सार्वजनिक क्षेत्राच्या अखत्यारीत होते. परंतु, ही विकासकामे ष्टाचार, नोकरशाहीतील अकार्यक्षमता, मोठ्या शहरांना जास्त प्राधान्य, आणि विकासाची गती वाढवण्यातील असमर्थता अशा अनेक कारणांमुळे संथ गतीने होत गेली.

वीजनिर्मिती, बांधणी, दळणवळण, दूरसंचार आणि स्थावर मालमत्ता यामधील भारताच्या अत्यल्प गुंतवणुकीमुळे भारताचा विकासदर वाढण्यामध्ये अडथळे आले यामुळे सरकारने मूलभूत सोयीमधील परकीय गुंतवणुकीवरची बंधने काहीशी शिथिल करायला सुरुवात केली. यामुळे गेल्या ६ तिमाहीत भारताचा विकासदर च्या आसपास राहण्यास मदत झाली आहेरस्तेबांधणीमध्ये भारताचा जगात दुसरा क्रमांक आहे२००५ मध्ये भारतातील वीजनिर्मिती ६६१६ अब्ज इतकी होती, तर कच्चा तेलाचे उत्पादन प्रतिदिवशी ७८५,००० बैरल एवढे होते जानेवारी १५ २००७ मध्ये भारतातील अतिजलद इंटरनेट सेवेची २१ लाख प्रवेशस्थाने होती. भारतातील दूरध्वनीचा अल्प प्रसार हा अतिजलद इंटरनेट सेवेच्या प्रसारातील मुख्य अडथळा आहे.

संदर्भ :

१.आर्थिक विकास आणि नियोजन डॉ. आर.के. दातीर, जी. जी. लोमटे, आर.एम. चिंतामणी

२.भारतीय आणि जागतीक आर्थिक विकास डॉ. आर. के. दातीर, जी. जी. लोमटे, डॉ.प्रा. जि. उशीर

३.भारतीय अर्थव्यवस्था: भुषण देशमुख, हेमंत जोशी

४.The Economic Growth Debath: E. K. Mishan

५.Economic Growth: David N. Well.

प्रा.एल. के. पवार

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

इतिहासाच्या क्षेत्रात पर्यटनाचे महत्व

प्रा. डॉ. चंपाताई श्रीरंग बोधले
इतिहास विभाग प्रमुख, मोहनराव पतंगराव पाटील महाविद्यालय, बोरगाव ता. वाळवा जि. सांगली
Corresponding Author- प्रा. डॉ. चंपाताई श्रीरंग बोधले
DOI- 10.5281/zenodo.7500432

प्रस्तावना :

पर्यटनशास्त्र (Tourism) :- पर्यटन ही संज्ञा प्रवास(Tour) या शब्दाशी संबंधित आहे आणि प्रवास (Tour) हा शब्द लॅटिन भाषेतील Tornos या शब्दापासून आलेला आहे. Tornos' शब्दाचा मूळ अर्थ वर्तुळ किंवा वर्तुळाकार असा आहे. याच शब्दापासून पुढे वर्तुळाकार प्रवास किंवा पॅकेज टूर्स हा शब्द रुढ झाला.अतिप्राचीन काळापासून प्रवास ही मनुष्यप्राण्याची सहज प्रवृत्ती आहे. प्राचीन काळातील प्रवासाच्या पद्धती व संकल्पना या आजच्या काळातील प्रवास पद्धती व संकल्पना यापेक्षा वेगळया आहेत. प्राचीन काळी प्रवासाचा उद्देश नवीन प्रदेशचा शोध घेणे, व्यापार करणे व धार्मिक स्थळांना भेट देणे हा होता. हे प्रवासी व व्यापारी विविध भूप्रदेश, देश व राज्यातून प्रवास करत असत. त्यामुळे विविध राज्यांच्या राजधान्या, शहरे, बंदरे, बाजारपेठांची केंद्रे, व्यापारी मार्ग यांचा त्यांच्याषी संबंध येत असे. हा प्रवास व व्यापार यांतून विविध मानवी समूह, संस्कृती यांची परस्पर ओळख झाली. अनेक गोष्टीची देवाण घेवाण झाली. एकमेकांच्या समाजजीवनाचे आकलन झाले. प्रवास व पर्यटनाच्या वाढीसाठी या बाबी अनुकूल ठरल्या मध्ययुगात व्यापाद्ययांच्या प्रवासाच्या पद्धतीत बदल झाले. आनंद मिळविण्यासाठी, मनोरंजनासाठी प्रवास ही संकल्पना प्रथम युरोपातील रोमन लोकांनी रूजवली. रोमन साम्राज्याच्या काळात तेथील लोक इजिप्तमधील पिरॅमिड्स, ग्रीसमधील अथेन्स व स्पार्टा या नगरांची भव्य नगररचना, तेथील देव देवतांची मंदिरे, मूर्ती, तेथील क्रीडांगणे पाहण्यासाठी जात. पुढे युरोपमधील पुनरूज्जीवनामुळे जगभरातील वसाहतींचा व साम्राज्याचा विस्तार, औद्योगिक क्रांती व यातून युरोपमध्ये सुरू झालेला संपत्तीचा ओघ यांमुळे तेथे पर्यटनही श्रीमंतांची मक्तेदारी न राहता मध्यम वर्गसुद्धा पर्यटनात सहभागी झाला. त्यात धर्मप्रसारक, विद्वान, लेखक, कवी व व्यापारी यांचा समावेश होता. युरोपियन पर्यटकांनी आधुनिक पर्यटनाचा पाया घातला.

ऐतिहासिक पर्यटन :

ऐतिहासिक वस्तू किंवा वास्तू हा पर्यटनातील असा महत्वाचा घटक आहे की त्या घटकाने आजवरच्या पर्यटन विकासावर प्रभाव अथवा परिणाम टाकलेला आहे. विविध प्रदेश, प्रांत व देशातील वेगवेगळ्या काळातील ऐतिहासिक वास्तू पर्यटकांचे आकर्षण ठरलेले आहे जगाच्या कानाकोपèयात अशी असंख्य ऐतिहासिक स्थळे आहेत की त्या पर्यटनामध्ये तिथला जीवंत इतिहास अनुभवलेला हा पर्यटकाचा उद्देश असतो. ऐतिहासिक पर्यटनामध्ये प्रामुख्याने खालील प्रकारांना अनुसरून पर्यटन केले जाते.

ऐतिहासिक पर्यटनाचे महत्व :

प्राचीन कलाव{ष्कार : प्राचीन कलाविष्कार जगाच्या इतिहासात अनेक देशात पहावयास मिळतात व हे कलाविष्कार पर्यटकांचे प्रमुख आकर्षण आहे. प्राचीन रोमन साम्राज्यातील 'पिरीयामिड हे जगातील पर्यटकांचे आकर्षण आहे. भारतातील प्राचीन कलाविष्काराचा विचार केल्यास भारतीय संस्कृतीचे कलाविष्कार हे एक समृध्द अंग होते असे दिसते. भारतीय हा कलाविष्कार भारतीय संस्कृतीचा मानबिंदू आहे. भारतातील विविध राज्यातील बौध्द व जैन व हिंदू धर्माची मंदिर, लेण्या, विहार , स्तूप हे या कलाविष्कारांचे माध्यम आहे. अजिंठा, वेरूळ, कार्ले, भाजे, पितळखोरे , घारापुरी, बाधा, बदामी, बाराबर, उदयगिरी , हातीगुफ्फा इ. ठिकाणच्या लेण्या जगप्रसिद्ध आहेत. तर सांची, अमरावती, नागार्जुन कोण्डा, इ. ठिकाणचे स्तूपही प्रसिद्ध आहेत. भारताला मंदिराचा देश म्हणून ओळखले जाते. सातवाहन, वाकाटक, चालुक्य, राष्ट्रकूट, पल्लव, चोल, शिलाहार , यादव आदि कालखंडातील गुप्तशैली, चालुक्यशैली, प्रतिहार शैली, नागर शैली, वेसर शैली व द्रविड शैलीचे असंख्य मंदिरे ऐहोळे, पट्टदकल, वातापी, बदामी, कांचीपुरम, मदुराई, तजावर, कोर्णाक, महाबलीपुरम, कोल्हापूर, जोतिबा इत्यादी असंख्य मंदीरावरील कलाविष्कारा पाहण्यासाठी पर्यटक येतात. उत्तर भारतातील मार्तंड मंद{र, खजुराहो मंदिर ,

चौसष्ठ योगीनी मंदिर, दिलवाडा मंदिर , कोणार्क मंदिर, जगन्नाथ पुरीची मंदिर भारतीय कलाविष्कारांचा अचुक नमुना आहेत. याठीकाणी प्रतीवर्षी लाखो पर्यटक भेट देतात.[१]

पुरातत्वीय स्थळे :

भारताला संपन्न प्राचीन वारसा लाभलेला आहे. जगातील अतिप्राचीन ग्रीक, रोमन, केसोपेरीयन यन, बाबिलोनियन संस्कृतीपैकी एक सिंधु संस्कृती आहे. या सिंधु संस्कृतीच्या काळातील अनेक पुरातत्वीय स्थळे आज भारतात अस्तीत्वात आहेत. भारतामध्ये सर्वप्रथम सन १९२२ मध्ये राखलदास बॅनर्जी यांनी पंजाब येथे हडप्पा व १७ सिंध प्रांतात दयाराम सहानी यांनी मोहोजदाडोच्या या प्राचीन नगराचा शोध लावला. या सिंधु संस्कृतिच्या पाऊलखुणा पंजाब, राजस्थान, काठेवाड, मध्यप्रदेश येथे पहावयास मिळतात. यामध्ये कालीबगण, नावडाटोळी, लोथल, धोलविरा, रंगपूर, दायमाबाद, सूरकोतडा, आमरी इ. ठिकाणी पुरातत्वीय अवशेष सापडलेले आहे त्याठिकाणी ही दरवर्षी हजारो पर्यटक भेट देतात. याशिवाय, नेवासा, तक्षशीला , नागार्जुन कोंव्डा, तेर, बीधीत्रया, तक्षशीला ही महत्वाची पुरातत्वीय स्थळे आहेत.[२]

ऐतिहासिक वास्तू व स्थापत्य :

जागतिक इतिहासाची साक्ष म्हणून आजही अनेक वास्तू व स्थापत्य त्या- त्या काळाचा जीवन इतिहास म्हणून उभ्या आहेत. या वास्तू एक तर ज्य ठिकाणी निर्माण केल्या तेथे अथवा विविध संग्रहालयात पहावयास मिळतात . इटलीची राजधानी रोम, फ्रान्सची राजधानी प्यारीस , इंग्लंडची राजधानी लंडन हे तेथील ऐतिहासिक वास्तू व स्थापत्यामुळे जगप्रसिद्द आहे. भारतात ही अशी शेकडो स्थळे ऐतिहासिक वास्तू स्थापत्यासाठी प्रसिद्ध आहेत. आग्रा, फत्तेपूर , सिक्री , जयपूर, जोधपूर, कोल्हापूर, औरंगाबाद, हैद्राबाद, हम्पी, बदामी, दिल्ली इ. ठिकाणे तेथील ऐतिहासिक वास्तूसाठी जगप्रसिद्ध आहेत. भारतातील विविध प्रांतात विविध काळात अनेक राजवटी सत्तेवर आल्या व गेल्या त्यांनी आप-आपल्या काळात विशिष्ठ वास्तू व स्थापत्याची निर्मिती केलेली आहे. महाराष्ट्रातील डोंगरी किल्ले व जलदुर्ग हे तर छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या स्थापत्य उत्कृष्ठ उदाहरणे आहेत. विविध किल्ले, राजवाडे, वाडे, गढया इ. ऐतिहासिक वास्तू आज पर्यटनाचे आकर्षण आहे. जगातील बहुतांश पर्यटक ऐतिहासिक वास्तू पाहण्यासाठीच बाहेर पडतात.[३]

नसर्ग पर्यटन :

नसर्ग पर्यटन हा पर्यटनातील अत{शय महत्वाचा घटक आहे. ह{रवागार न{सर्ग, आकर्षक वनस्पती, फुले, फळे , प्राणी, पक्षी, झाडे इ. सौंर्द्य व न{सर्ग अनुभवण्यासाठी पर्यटक तेथे दरवर्षी जातात. पर्वत, डोंगररांगा, वाळवंट, दऱ्या, धबधबे, समुद्रकिनारे , गवताळ प्रदेश व हिमप्रदेश इ. अनेक घटक निसर्ग पर्यटनात येतात. निसर्गाच्या निरव शांततेची आज शहरी जीवनातील लोकांना नितांत गरज वाटते आहे. लहान मुलांनाही निसर्गातील विवीध पक्षी, प्राणी, झाडे,फुले,फळे यांची ओळख व्हावी यासाठी पर्यटनास आणले जाते. भारतामध्ये सन २००३-०४ च्या आकडेवारीनुसार पर्यटनातून निर्माण होणाऱ्या रोजगाराची व प्रत्यक्षात काम करण्याची संख्या २०.४५ दक्षलक्ष इतकी होती. यावरून या उद्योगाची व्यापकता लक्षात येते.

परकीय चलन व परकीय चलन बदलून देणाèया संख्या : परकीय चलन प्राप्त करण्याचे पर्यटन हे प्रभावी माध्यम आहे. जगातील व{लोभन{य पर्यटन केंद्राला अनेक पर्यटक मोठ्या संख्येने पर्यटक भेट देतात. परदेशातून येणारे पर्यटक हे स्वत:च्या राष्ट्राचे चलन बरोबर आणतात व त्याद्वारे पर्यटन उद्योगास आवश्यक असे देवाणघेवाण होत असते. तसेच वस्तूची अथवा इतर अत्यावश्यक किंवा पूरक सेवा प्राप्त करुन घेण्यासाठी चलनाचा व{योग दुसèया राष्ट्राला होतो व पर्यटन उद्योगाचा विकास होतो. कारण पर्यटकांकडून मिळणारे उत्पन्न हे सेवेतून व उपभोग्य वस्तूद्वारे होत असते. भारताच्या दृष्टीकोणातून विचार केल्यास सन १९८१ मध्ये पर्यटनाच्या माध्यमातून आपणास १०६२ कोटी रूपये होते. तर सन २०१२ मध्ये ९४,४८७ कोटी रूपयावर पोहचलेले आहे. पर्यटनातून परकीय चलन तर मिळते शिवाय यातून रोजगार ही प्राप्त होतो. परकीय चलन बदल देणार्या विविध सरकारी व खाजगी संख्यातून अनेक व्यक्तींना रोजगार उपलब्ध होतो.[४]

बाजारपेठाचा विकास : पर्यटन केंद्राच्या ठीकाणी बाजारपेठांचा विकास झालेला असतो. काही विशीष्ठ पर्यटन केंद्राच्या सभोवती विशिष्ठ प्रकारच्या मालाची व उत्पादनाची दुकाने निर्माण झालेली असतात. प्रवासी अथवा पर्यटक फावल्या वेळेत वस्तूची खरेदी करतात. यामध्ये स्थानिक हस्तोद्योगात व कुटीरोद्योगात निर्माण होणार्या वस्तू, कलाकुसरीच्या वस्तू प्रमुख असतात. उदा. काश्मीर येथे शाली, गालिचे, गोवा, शंख-शिंपले, म्हैसूर-चंदनाच्या वस्तू, सिमला व दार्जीलिंग शाल व स्वेटर्स, कोल्हापूर गूळ व कोल्हापूरी चप्पल, सोलापूर-चादरी, इ. सर्वात महत्वाचे म्हणजे पर्यटन बाजारपेठेत पर्यटक स्वत:हून दुकानात येतो व चटकन आहे त्या किंमतीत माल खरेदी करतो. यामुळे अनेक बाजारपेठाचा विकास व विस्तार झालेला आहे.[५]

साराश :

पर्यटन केंद्राच्या बाजारपेठांची राष्ट्राच्या आर्थिक विकासाला मदत होते पर्यटन उद्योग हा असा एक उद्योग आहे की ज्यामुळे देशाचा आर्थीक विकास जलद गतीने होतो. त्यासाठी भांडवलाची योग्य प्रकारे गुंतवणूक करणे महत्वाचे ठरते. भौगोलिक, ऐतिहासिक व सांस्कृतिक स्थिती तसेच पर्यटकांची आवड-निवड पाहून वाहतूक, हॉटेल्स, उद्याने, बाजार इत्यादीवर पैसा खर्च करावा लागतो. यामुळे लोकांना रोजगार मिळतो व उत्पन्नात वाढ होते. पर्यायाने राष्ट्राला आर्थिक सहाय्य प्राप्त होण्यास मदत मिळते. ऐतिहासिक वास्तू व स्थापत्यामुळे जागतिक इतिहासाची साक्ष म्हणून आजही अनेक वास्तू व स्थापत्य त्या - त्या काळाचा जीवन इतिहास म्हणून उभ्या आहेत. पर्यटन केंद्राच्या ठीकाणी बाजारपेठांचा विकास झालेला असतो. काही विशिष्ठ पर्यटन केंद्राच्या सभोवती विशिष्ठ प्रकारच्या मालाची व उत्पादनाची दुकाने निर्माण झालेली असतात. अतिप्राचीन काळापासून प्रवास ही मनुष्यप्राण्याची सहज प्रवृत्ती आहे. प्राचीन काळातील प्रवासाच्या पद्धती व संकल्पना या आजच्या काळातील प्रवास पद्धती व संकल्पना यापेक्षा वेगळया आहेत.

संदर्भ सूची :

१) नागतोडे पी. एम, पारधी दिगंबर, पर्यटन भुगोल, विद्या प्रकाशन, नागपूर,पृष्ट क्र.४२

२) घारपुरे विठ्ठल; पर्यटन भुगोल, पिपळापुरे अँड कंपनी पब्लीशर, नागपूर, पृष्ट क्र.३३

३)Mate,M.S.Prachin Kala Bharati Continental Prakashan, ०१/०१ /२००१,पृष्ट क्र.१४

४) भोसले यशोधरा; प्रवास-पर्यटनाचे नवे पैलू मेहता प्रकाशन,पृष्ट क्र. ८८

५) थैसास वासंती;प्रवास, तंत्र आणी मंत्र राजहंस प्रकाशन, पुणे,पृष्ट क्र.५५

प्रा. डॉ. चंपाताई श्रीरंग बोधले

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

भारतीय हेरिटेज पर्यटन संस्कृती पंरपरा आणि पर्यटकांची उत्सुकता

डॉ. दीपक वसंत चव्हाण
कला व वाणिज्य विद्यालय, पुसेगांव ता. खटाव जि.सातारा
Corresponding Author- **डॉ. दीपक वसंत चव्हाण**
DOI- 10.5281/zenodo.7500438

कॉस्मोपोलिटन मुंबईत ऐतिहासिक आणि हेरिटेज वारसा असलेल्या इमारतींचा खजिना असून, त्या अनमोल वारशाची माहिती देशविदेशातील पर्यटकांना उपलब्ध करून देण्यासाठी पर्यटन विभागातर्फे व्यापक प्रयत्न करण्यात येतील, तसेच मुंबईतील सर्व हेरिटेज इमारतीची सचित्र माहिती क्यूआर कोडच्या सहाय्याने एका क्लिकवर उपलब्ध करून देण्याचा सरकारचा मानस आहेबोरीबंदरच्या छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनसपासून हॉर्निमन सर्कलपर्यंत प्राचीन वारसा लाभलेल्या अनेक इमारती आहेत. दक्षिण मुंबईतील या ऐतिहासिक इमारतींचा वारसा आणि सौंदर्याची सर्वांना ओळख करून देण्याच्या उद्देशाने जागतिक पर्यटन दिनाचे औचित्य साधून पर्यटन विभाग आणि पर्यटन विकास महामंडळामार्फत हेरिटेज वॉकचे आयोजन करण्यात आले होते. या वॉकमध्ये पर्यटनमंत्री रावल यांच्यासह प्रधान सचिव नितीन गद्रे, एमटीडीसीचे अधिकारी तसेच शालेय विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. मुंबईत प्राचीन इमारतीचा खजिना असून तो जगप्रसिद्ध आहे. मात्र यामागील इतिहास, तसेच या इमारती केव्हा बांधल्या कशा परिस्थितीत बांधण्यात आल्या याबाबतची सर्वांना माहिती मिळावी म्हणून हेरिटेज वॉक हा उपक्रमाचे आयोजित करण्यात आल्याचे त्यांनी सांगितले, जागतिक पर्यटन दिनानिमित्त महाराष्ट्रातील विविध पर्यटनस्थळांची माहिती दर्शविणारे प्रदर्शन मंत्रालयात भरविण्यात आले आहे. व्याघ्र प्रकल्प, प्राचीन वारसा लाभलेल्या इमारती, जंगल, निसर्गरम्य ठिकाणे आदींची थ्रीडी स्वरूपातील माहिती या प्रदर्शनात आहे.

भारतातील सुंदर अशी पर्यटनस्थळे :

भारतात फिरण्यासाठी जागांची कमी नाही. फक्त गरज आहे प्लॅन करण्याची. आपला देश इतका मोठा आहे की नक्की कुठे फिरावे या संमात तुम्ही असाल आणि त्याचबरोबर बजेटही सांभाळावे लागते. तर ही आहेत भारतातील स्वस्त आणि मस्त अशी खास ठिकाणं.

कसोल :

हिमाचल प्रदेशातील हिल स्टेशनमध्ये कसोल नावाची अत्यंत प्रसिद्ध जागा आहे. तिथेल पार्वती नदीमुळे या जागेच्या सौंदर्यात भर पडली आहे. कसोल हे कुल्लू वरु सुमारे ४२ किलोमीटर दूर आहे. १६४० किलोमीटर उंचीवर वसलेले हे ठिकाण निसर्गसौंदर्याने नटलेले आहे.

मसुरी :

अत्यंत सुंदर शहर म्हणून मसुरीची ओळख आहे. मसुरी पर्वतांना राणीच्या नावाने ही ओळखले जाते. डेहराडूनपासून सुमारे ३५ किलोमीटर अंतरावर हे शहर आहे. पर्यटनासाठी उत्तराखंडातील प्रमुख ठिकाणांपैकी हे एक आहे.

गोवा :

कमी पैशात पुष्कळ धम्माल करायची असेल तर गोवा अत्यंत बेस्ट ठिकाण आहे.. पर्यटनासाठी गौवा जगात प्रसिद्ध आहे. नारळाच्या बागा, समुद्रकिनारे आणि मासे खाण्याची मज्जा घ्यायची तर गोव्यातच.

जयपूर :

पिंक सीटी म्हणजेच गुलाबी शहर अशी या शहराची ओळख येथील पॅलेस पाहण्यासारखे आहेत. पण हे फिरण्याचा योग्य वेळ म्हणजे हिवाळा.

उटी :

निलगिरीच्या सुंदर पहाडामध्ये वसलेले सुंदर शहर म्हणजे उटी दक्षिणेतील प्रसिद्ध पर्यटनस्थळ असे म्हणायला हरकत नाही, तेथील पहाडांना ब्लू माऊंटन देखील बोलले जाते.

भारताच्या पर्यटन हे देशातील अर्थव्यवस्थेसाठी महत्त्वाचे आहे आणि ते वेगाने वाढत आहे. वर्ल्ड ट्रॅव्हल ॲण्ड टुरिझम कौन्सिलने असे अनुमान काढले आहे की २०१९ मध्ये पर्यटनाने १६.९१ लाख कोटी रूपये (यूएस डॉलर २४० अब्ज) किंवा भारताच्या जीडीपीच्या ९.२ उत्पन्न कमावले. पर्यटनाने ४२.६७३ दशलक्ष रोजगारांना पाठिंबा दिला, जे एकूण रोजगारातील ९.१आहे.

पर्यटन मंत्रालयाने पर्यटनाच्या विकासासाठी आणि प्रोत्साहन देण्यासाठी राष्ट्रीय धोरणांची आखणी केली आहे. या प्रक्रियेत मंत्रालय विविध केंद्रीय मंत्रालये, संस्था, राज्य

सरकारे केंद्रशासित प्रदेश आणि खाजगी क्षेत्रातील प्रतिनिधींसह या क्षेत्रातील अन्य भागधारकांशी सल्लामसलत व सहयोग करतात. ग्रामीण, समुद्रपर्यटन, वैद्यकीय आणि इको टूरिझम यासारख्या पर्यटन उत्पादनांना प्रोत्साहन देण्यासाठी संबंधित प्रयत्न केले जात आहेत. पर्यटन मंत्रालयाने भारताच्या पर्यटनाला चालना देण्यावर भर देऊन अतुल्य भारत मोहीम कायम ठेवली आहे.

भारताचे व्हिसा धोरण

भारताची आवश्यकता आहे की बहुतेक देशातील नागरिकांचा वैध पासपोर्ट असला पाहिजे व त्यांच्या दौऱ्यापूर्वी स्थानिक भारतीय दूतावासत प्रवासी व्हिसासाठी अर्ज करावा. प्रवासी थेट टपालाद्वारे किंवा व्यक्तिश किंवा त्यांच्या स्थानिक प्रवासी सेवा कंपनीद्वारे अर्ज करू शकतात. ई-टूरिस्ट व्हिसासाठी अर्ज करण्यासाठी भारताने अलीकडेच १६९ देशांच्या नागरिकांसाठी ऑनलाईन पद्धत लागू केली आहे. नूतान, मालदीव आणि नेपाळच्या नागरिकांना भारतात प्रवेश करण्यासाठी प्रवासी व्हिसा घेण्याची आवश्यकता नाही. अफगाणिस्तान, अर्जेन्टिना, बांगलादेश, उत्तर कोरिया, जमैका, मालदीव, मॉरिशस, मंगोलिया, नेपाळ, दक्षिण आफ्रिका आणि उरुग्वे येथील नागरिकांना भारतीय व्हिसा मिळविताना शुल्क भरणे आवश्यक नाही.

हैदराबाद आंतरराष्ट्रीय विमानतळ हे भारतातील एकमेव विमानतळ आहे जे जगातील पहिल्या दहा विमानतळांपैकी एक आहे. भारताच्या वैद्यकीय पर्यटन क्षेत्राची किंमत ३ अब्ज अमेरिकी डॉलर इतकी होती. १.९ लाख परदेशी रुग्णांनी वैद्यकीय उपचार घेण्यासाठी भारतात प्रवास केला. ताज महाल हा जगातील सात नवी आश्चर्ये मधील एक आहे जेथे परदेशी पर्यटक येतात. पर्यटन उद्योग हा देशाच्या जीडीपीमध्ये मोठा हातभार लावणारा आहे. त्यात मोठया प्रमाणात रोजगार निर्मितीची आणि उत्पन्नाची पातळी वाढवण्याची क्षमता असून त्याद्वारे देशाच्या आर्थिक प्रगतीत महत्त्वपूर्ण योगदान आहे.

उदारीकरण खासगीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या काळात भारतातील पर्यटन उद्योग कोट्यवधी उद्योगात वाढला आहे. यामुळे देशभरातील वाहतूक आणि पायाभूत सुविधामध्ये लक्षणीय सुधारणा झाली आहे. भारताची कला आणि संस्कृती पुनरुज्जीवित करण्यात पर्यटनाची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. परदेशी भारतीय समृद्ध संस्कृती आणि वारसा पाहून मुरळ घालतात. भारतातील समृद्ध संस्कृती आणि परंपरा यात पर्यटकांची उत्सुकता पाहून सरकार ते जतन करण्यासाठी पावले उचलत आहे. कारागीर आणि कारागीर याच्या कार्याचे परदेशी लोकानी खूप कौतुक केले आहे आणि खरेदी केले आहे. यामुळे त्यांचे मनोबल वाढते आणि कल्पकता वाढवते. प्रादेशिक पर्यटन अल्पसंख्याक गटांची सांस्कृतिक ओळख टिकवून ठेवण्यास मदत करते.

भारतात पर्यटन उद्योग वाढीला लागला आहे

१.भारताला समृद्ध असा सांस्कृतिक वारसा लाभला आहे.

२.भारताच्या कानाकोपऱ्यांमध्ये विविध धर्मीयांची प्रार्थनास्थळे, तीर्थक्षेत्रे नदयांचा संगम, किल्ले,लेणी आहेत. यांमुळे देशा-परदेशांतील लोक भारतात पर्यटनासाठी वर्षभर येत असतात.

३.पर्यटन विकास महामंडळाद्वारे पर्यटकांना राहण्याच्या प्रवासाच्या सोई-सुविधा दिल्या जातात. पर्यटकांना माहिती देण्यासाठी मार्गदर्शक असतात. म्हणून भारतात पर्यटन उद्योग वाढीला लागला आहे.

पर्यटन

पर्यटन म्हणजे प्रवास, इंग्रजी भाषेतील टूरिझम या संज्ञेचा हा पर्याय आहे. इंग्रजी भाषेत टूरिस्ट म्हणजे पर्यटक' ही संज्ञा ट्रॅव्हलर (प्रवासी) या शब्दाऐवजी एकोणिसाव्या शतकारंभी वापरण्यात येऊ लागली.निसर्गनिर्मित व मानवनिर्मित रम्य व भव्य असे इहलोकीचे जे सौंदर्य आहे, त्याची खास आस्था हा आधुनिक माणसाचा धर्म आहे. ते सौंदर्य सर्वांसाठी आहे. अशीही आधुनिक माणसाची धारणा आहे. पर्यटनामागील आधुनिक माणसाची प्रेरणा वरील भूमिकेचा निर्वाळा देते. आधुनिक काळातील पर्यटकांच्या वर्गात विविध उद्देशांनी प्रवास करणाऱ्या चा अंतर्भाव होतो.

मुख्यत पर्यटनकाळ हा मर्यादित असतो. आठवड्यातील सुट्या, रजा तसेच एखाद्या कार्याचा वा कार्यक्रमाचा भाग म्हणून नियोजित कालावधीत पर्यटन केले जाते. प्रेक्षणीय स्थळे पाहणे, आरोग्यधामात निवास करणे. अभ्यास वा संशोधन करणे, सदिच्छा भेटीचा घटक म्हणून प्रसिद्ध स्थळे पाहणे यांसारख्या विविध हेतूनी पर्यटकांची ये-जा चालू असते. उत्प्रळवासी (एमिग्रंट). आप्रवासी (इमिग्रंट) आणि स्थलांतर करणारे मजूर इत्यादीपेक्षा पर्यटक हे वेगळे समजले जातात. आधुनिक अर्थशास्त्रीय परिभाषेत पर्यटक हा सामान्यतः ग्राहक वा उपभोक्ता समजला जातो. तो उत्पादक नसतो. पर्यटनाचे क्षेत्र अंतर्देशीय तसेच आंतरराष्ट्रीय असते. जुन्या पर्यटनस्थळांची व्यवस्था राखणे व नवीन पर्यटनस्थळे विकसित करणे ही पर्यटन उद्योगाची महत्त्वाची अंगे होत. अनुषंगाने देशी-परदेशी पर्यटकांना आकृष्ट करणे, त्यासाठी नियोजनपूर्वक प्रसिद्धियंत्रणा उभी करणे, पर्यटकांना वाहतुकीच्या तसेच निवास-भोजनादी सुखसोयी उपलब्ध करून देणे हेदेखील पर्यटन उद्योगाचे महत्त्वाचे घटक ठरतात. पर्यटनाद्वारे राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळयांवर परस्परांविषयी सामंजस्य व सहा व निर्माण करण्याचे कार्यही साधले जाते.

आधुनिकपूर्व काळातील प्रवासाची उद्दिष्टे प्राधान्याने धार्मिक, व्यापारी व विद्याध्ययनात्मक असत. पश्चिमी प्रबोधनकाळापासून एकूणच जीवनविषयक दृष्टिकोन हा इहलोकनिष्ठ होऊ लागला व सांस्कृतिक, ऐतिहासिक कालवाङ्मयीन नव्याजुन्या निर्मितीबद्दल नवे

डॉ. दीपक वसंत चव्हाण

आकर्षण निर्माण झालेआधुनिक पर्यटनदृष्टीचा आरंभ तेव्हापासूनच झाला असे म्हणता येईल, ही दृष्टी केवळ धनिक वर्गापुरतीच मर्यादित न राहता, ती सर्वसामान्य लोकांतही निर्माण होऊ लागली.

आर्थिक दृष्टिकोन :

आर्थिक दृष्टिकोनातून पर्यटन उद्योग महत्त्वाचा ठरतो. पर्यटन उद्योगमुळे सेवाउद्योगांना महत्त्वपूर्ण स्थान प्राप्त झाले. वस्तू, त्यांचे उत्पादन, वितरण व सेवन हेच दीर्घकाळ आर्थिक विश्लेषणाचे प्रमुख चर्चाविषय होते आणि परिणामी सेवाउद्योगांकडे दुर्लक्ष झाले होते. पर्यटनाच्या योगे देशांत परदेशांत होणारी माणसांची वाढती वर्दळ व हालचाल ह्यांमुळे सेवाक्षेत्राला एकूण उत्पादनाच्या वर्तुळात महत्त्वाचे स्थान प्राप्त होऊ लागले.

पर्यटनामुळे व्यापाराचे प्रमाण व परिणाम यांचा विस्तार झाला. हिमाच्छादित पर्वतशिखरे ॥ निर्मनुष्य समुद्रकिनारा, निर्मनुष्य वनप्रदेश या उपेक्षणीय गोष्टी पर्यटनक्षेत्रात येऊ लागल्या व त्या प्रथम दर्जाच्या आर्थिक मत्ता ठरल्या. पर्यटनामुळे जो प्रत्यक्ष पैसा मिळतो. त्याहीपेक्षा राष्ट्रीय उत्पन्नामध्ये गुणक परिणामामुळे जी भर पडते किंवा पर्यटक खर्चाच्या उलाढालीमुळे निर्माण होणाऱ्याण पैशाची जी भर पडते, तिचे महत्त्व अधिक असते. याचे स्पष्टीकरण पुढीलप्रमाणे करता येईल : पर्यटनावर पैशाचा जो प्रत्येक एकक खर्च होत असतो. तो संबंध अर्थव्यवस्थेत फिरत राहतो आणि त्यायोगे त्याच्याशी ज्या ज्या लोकांचा संबंध येत राहतो, त्यांचा वाढीव प्रमाणात फायदा होत राहतो. अर्थशास्त्रज्ञांनी पर्यटनाचा गुणक परिणाम भारताच्या बाबतीत ३५ एवढा काढला आहे. सोप्या शब्दांत सांगायचे तर एका पर्यटकाचा एक रुपया खर्च झाल्यास त्यायोगे अर्थव्यवस्थेमध्ये ३५ रुपये किंमतीची उलाढाल होते. आंतरराष्ट्रीय पर्यटनाप्रमाणेच अंतर्गत पर्यटनाचाही देशाच्या आर्थिक स्थितीवर अनुकूल परिणाम होत असतो. मात्र याबाबतची आकडेवारी आंतरराष्ट्रीय पर्यटनाप्रमाणे सुलभपणे मिळू शकत नाही. ढोबळ अंदाजाप्रमाणे अंतर्गत पर्यटनामुळे जी आर्थिक उलाढाल निर्माण होते, ती आंतरराष्ट्रीय पर्यटनामुळे निर्माण होणाऱ्याक उलाढालीच्या दसपटींनी अधिक असते. पर्यटनामुळे होणारा आणखी एक अतिशय महत्त्वाचा लाभ म्हणजे मोठ्या प्रमाणावर निर्माण होणाऱ्यात रोजगारसंधी. पर्यटन हा श्रमप्रधान सेवाउद्योग असल्यामुळे आणि विकसनशील देशांमध्ये मोठ्या संख्येने श्रमिकांची उपलब्धता असल्याने, पर्यटन उद्योगाचा विकास बेकारी व अर्धरोजगारी या समस्यांचे काही प्रमाणात निराकरण करू शकतो.

पर्यटन हा एक असा उद्योग आहे की ज्याच्यायोगे प्रगत व समृद्ध राष्ट्रांकडून अधिकतर झालेली सर्व प्रकारची साधनसामग्री विकसनशील राष्ट्रांकडे संक्रमित होऊ शकते. परदेशी पर्यटकांना आकृष्ट करून घेण्याची स्पर्धा सर्व देशांत चालू असते. भारताच्या एकषष्ठांश क्षेत्रफळ असलेल्या स्पेन सारख्या चिमुकल्या राष्ट्राने १६७३ मध्ये पर्यटन उद्योगाची कास धरून २६१ कोटी डॉलर (१,६५० कोटी रुपये) एवढे परदेशी चलन मिळविले. ही रक्कम म्हणजे त्या देशाला मिळणान्यो एकूण परदेशी चलनाच्या ४० टक्के होती.

पर्यटन उद्योग ज्या देशांनी मोठ्या प्रमाणावर विकसित केला आहे, अशा ग्रीस, आयर्लंड, पोर्तुगाल, यूगोस्लाव्हिया तुर्कस्तान यांना त्या उद्योगावाटे मिळालेला परदेशी चलनाचा वाटा १९७३ मध्ये अनुक्रमे २१३, १७५ १६६ १४५ व ६४ होता. याच्या तुलनेने भारताचा वाटा अत्यल्प म्हणजे केवळ ०२५ एवढाच आहे.

सांस्कृतिक दृष्टिकोन:

आर्थिक लाभाखेरीज पर्यटनाच्या योगे विविध देशांतील भिन्नभिन्न लोक एकत्र येऊ शकतात व एकमेकांना अधिक चांगल्या प्रकारे जाणून घेऊ शकतात. तणावांनी भरलेल्या सध्याच्या जगामध्ये आंतरराष्ट्रीय सदिच्छा व सामंजस्य यांचे वर्धन करण्याच्या कामी आंतरराष्ट्रीय पर्यटनाचा बहुमोल उपयोग होतो. देशांतर्गत पर्यटनासही हीच गोष्ट लागू आहे. भाषा आणि चालीरीती यांचे वैविध्य असलेल्या भारतासारख्या खंडप्राय देशात पर्यटन हे राष्ट्रीय एकात्मता साधण्याचे प्रभावी साधन होय.

आंतरराष्ट्रीय पर्यटन उद्योग

१९५० नंतरच्या काळात आंतरराष्ट्रीय पर्यटन उद्योग वेगाने विकसित झाला. १९७३ पर्यंत या उद्योगाची गुतवणूक ३,७०० कोटी रु. होती व त्यात २० कोटी लोकांना रोजगार उपलब्ध होता. तथापि तेलाच्या किमतीमध्ये अतिशय चढी वाढ झाल्याने उलाढालीच्या संदर्भात हा उद्योग तेलउद्योगानंतरचा दुसन्या क्रमाकांचा उद्योग ठरला आहे. तरीही संबंध जगामध्ये कमाल रोजगार उपलब्ध करून देणारा एकमेव उद्योग म्हणून त्याचा पहिला क्रमांक चुकलेला नाही. विदेशी पर्यटकांना आकृष्ट करण्याचा हेतू हा केंद्रबिंदू समजून पर्यटनसुविधांच्या विकासाकरिता सरकारी पैसा खर्च करण्यासाठी जगातील प्रत्येक राष्ट प्रयत्नशील आहे. काही राष्ट्रामध्ये या कार्यासाठी एक शासकीय विभागच स्थापण्यात येतो. उदा. इटलीमध्ये एन्ते झिओनेल इतालिआनो तूरिझम' (एनिट) हा विभाग पर्यटनाला चालना देण्यासाठी १६१६ मध्ये स्थापण्यात आला. सोव्हिएट रशियामधील इन्टूरिस्ट (स्था. १९२९) किंवा फ्रान्समधील कमिसारिएत जनरल ऑफ टूरिझम (१९२८) हा विभाग सार्वजनिक बांधकामखात्याच्या अखत्याराखाली उभारण्यात आला इतर काही देशांत पर्यटनकार्यास चालना देण्याकरिता निमशासकीय किंवा ऐच्छिक संघटना उभारण्यात आल्या असून, त्यांना केंद्र शासनाकडून आर्थिक अनुदान दिले जाते.

चेकोस्लोव्हाकियाची सेडॉक ही संघटना, डेन्मार्कचे डॅनिश टूरिस्ट बोर्ड, पूर्व जर्मनीचे स्टेट ट्रॅव्हल ब्यूरो, ग्रीसची नॅशनल टूरिस्ट ऑर्गनायझेशन, बल्गेरियाचे बाल्कनटूरिस्ट (१९४८). ग्रेट ब्रिटनची ब्रिटिश टूरिस्ट ऑथॉरिटी ही यांची काही उदाहरणे होत. या संस्था विदेशी पर्यटकांना आकृष्ट करण्यासाठी विविध पद्धतींचा अवलंब करतात. त्यामध्ये जाहिराती, पुस्तिका,पोस्टर परिपत्रके इत्यादीद्वारा प्रसिद्धी पर्यटक परिचय सेवा या विभागाची स्थापना स्थानिक उत्सव जत्रा प्रदर्शने यांचे संयोजन प्रवेशपत्राच्या दरांत कपात इत्यादीचा समावेश होतो. आंतरराष्ट्रीय पर्यटनाच्या संवर्धनासाठी व उत्तेजनासाठी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर विविध पर्यटनसंस्था आणि संघटना कार्य करताना आढळतात (1) इंटरनॅशनल टूरिंग अलायन्स (आयटीए) ही जिनीव्हामध्ये १८९८ साली स्थापलेली संघटना (सध्याचे नाव १९१९ मध्ये बदलण्यात आले.) आंतरराष्ट्रीय पर्यटनविषयक सर्व समस्यांचा अभ्यास करणे, त्यांबाबत सुधारणा सुचविणे, पर्यटनास चालना व प्रोत्साहन देण्याबाबत प्रयत्नशील राहणे आणि विविध देशोदेशींच्या पर्यटनसंस्था-संघटनांच्या हितसंबंधांचे रक्षण करणे इ. कार्ये करते. ही संस्था पर्यटनविषयक सूक्ष्मसंदर्भकेंद्र चालविते आणि नकाशे, हॉटेले, निवासालये इत्यादीविषयी मार्गदर्शक पुस्तिकाही प्रसिद्ध करते ८० देशांतील ३०० लक्षांवरील सभासदांच्या १५० संघटना या संस्थेच्या सदस्य आहेत. (२) यूरोपियन ट्रॅव्हल कमिशन' (इटीसी) हा आयोग डब्लिन येथे १९४६ मध्ये स्थापन झाला असून यूरोपांतर्गत व यूरोपबाहेर अशा दुहेरी पर्यटनास उत्तेजन देणे, सहकार्यवर्धन व माहितीविनिमय तसेच संशोधन करणे ही या आयोगाची प्रमुख उद्दिष्टे असून २३ यूरोपीय देशांच्या राष्ट्रीय पर्यटक संघटना या आयोगाच्या सदस्य आहेत. (३) वर्ल्ड असोसिएशन ऑफ ट्रॅव्हल एजन्सीज (वॉटा) ही संस्थादेखील जिनीव्हातच १९४६ मध्ये स्थापन झाली. आंतरराष्ट्रीय पर्यटनविकासासाठी प्रयत्न करणे, सर्व देशांतील पर्यटन संघटनांची सुसूत्र उभारणी करण्याबाबत साहाय्य व सहकार्य देणे, पर्यटनविषयक माहिती संकलित करून ती सर्वत्र प्रसृत करणे तसेच पर्यटनास उत्तेजन मिळेल अशा सर्व व्यापारी व आर्थिक कार्यामध्ये (उदा. जत्रा प्रदर्शने वगैरे) आपला सहभाग देणे ही या संस्थेची प्रमुख उद्दिष्टे असून, ८७ देशांतील पर्यटन संघटनांना या संस्थेच्या सेवा उपलब्ध केल्या जातात. (४) वर्ल्ड टूरिझम ऑर्गनायझेशन (डब्ल्यूटीओ) या संघटनेची माद्रिद (स्पेन) येथे १९७४ मध्ये स्थापना झाली असून राष्ट्रीय पर्यटनसंस्था-संघटनांचे पारस्परिक सहकार्य व पर्यटनविषयक समस्यांचा अभ्यास, सदस्य राष्ट्रांमधील पर्यटन सुकर करणे व त्यात अधिकाधिक सुधारणा करणे ही या संघटनेची उद्दिष्टे आहेत. ११५ देश व ८६ संघटना डब्ल्यूटीओच्या सदस्य आहेत. वर्ल्ड ट्रॅव्हल इंटरनॅशनल ट्रॅव्हल स्टॅटिस्टिक्स, ट्रॅव्हल ब्रॉड वगैरे तिची प्रकाशने आहेत. या संघटनेची पहिली सभा एप्रिल १९७५ मध्ये माद्रिद येथे भरली. भारत हा या संघटनेच्या कार्यकारी समितीचा सदस्य आहे. (५) साउथ एशिया रीजनल ट्रॅव्हल कमिशन' या आयोगाचा भारत एक सदस्य असून या विभागातील सर्व देश या आयोगावर प्रतिनिधित्व करतात. १९७५ मध्ये भारताला या आयोगाचे अध्यक्षपद मिळाले. (६) पॅसिफिक एरिया ट्रॅव्हल असोशिएशन (पॅटा) ही संघटना उत्तर अमेरिकेपासून पॅसिफिक प्रदेशापर्यंतच्या पर्यटनास प्रोत्साहन देण्याकरिता १९५२ मध्ये सॅन फ्रेन्सिस्को येथे स्थापण्यात आली.

भारत हा या संघटनेचा सदस्य आहे. पॅटा विपणन व सेवा आपल्या सदस्यांना उपलब्ध करते. या संघटनेने सदस्यदेशांच्या वतीने अनेक सर्वेक्षण व संशोधन प्रकल्प पार पाडले आहेत. १९६४ पासून भारत पॅटाचा पूर्ण सदस्य आहे. लंडन व मॅनिला येथे पैटाची विभागीय कार्यालये असून ६३ देशांमधील १५०० संघटना तिच्या सदस्य आहेत. पॅसिफिक ट्रॅव्हल न्यूज हे नियकालिक पॅटातर्फे प्रसिद्ध करण्यात येते.

संदर्भ -

१.सफरनामा - स्मिता भागवत
२.हटकेभटके - निरंजन घाटे
३.माझी मुलुखगिरी - मिलिंद गुणाजी
४.Heritage Tourism-Hyungyu park
५.cultural and Heritage Tourism-premNathDhar

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No. 9 Nov – Dec 2022

A Holy Place Chafal its Problem and Prospects: A Geographical Review

Dr. A. S. Khade
Head and Associate Professor, Dr. Patangrao Kadam Mahavidhyalaya, Ramanandnagar (Burli)
***Corresponding Author*- Dr. A. S. Khade**
E-mail: askhade11@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500448

Abstract

Tourism Geography is a special branch of geography, it studies travel and tourism activity.It studies how tourism industry helps our countries economy and studies its social and cultural importance. Tourism Geography covers a wide range of interests including environmental, geographical, economic, social, cultural and aesthetic aspects of tourism.

Tourism is the one of the most important activity its significance increase day by day as this activity expanding regional level to international level.

“Tourism may be defined in terms of particular activities selected by choice and undertaken outside the home environment.

Key Words: Tourism, Religious, Devotees, Tourist, Pilgrims.

Introduction

Tourism industry is one of the emerging and ultra modern economic activity of the human being and it is growing at a very fast pace. This industry is generation ample opportunities of employment to the people worldwide. Since, long time human being is travelling from one place to another.

The study of travel and tourism isa social, cultural and economic activity. Tourism covers a wide range of interests including the environmental impact of tourism. The geography of tourism and leisure economies is answering tourism industry and concerns management and the sociology of tourism and location of tourism. Tourism is that branch of science which deals with the study of travel and its impact on places.

Definitions

1. “Tourism may be defined in terms of particular activities selected by choice and undertaken outside the home environment. Tourism may or may not involve overnight stays away from home.”
2. “Tourism means temporary changing of place of an individual to some other places from their own residence. In those days the main purpose of this travel could be for research, business, entertainment and rest and recuperation.”
3. “Tourism is defined is the activities of a person travelling to a place outside his far her usual environment for less than a specified period of travel and whose main purpose of travel is other than the exercise of an industry remunerated from within the place visited .” (WTO)

Location of Chafal

Chafal village is located in Patantahsil of Sataradistrict. It is located on $17^{0}.20'$North latitude and $74^{0}.00'$ East longitude. It is situated on the right bank of river Mand. It is situated 35 km away from tahsilPatan and 54 km away from district headquarter Satara. The village Chafal has gram panchayat. The total geographical area of village is 778 hectares. The total population of the Chafal is 2978. It is connected through the public transport system from Patan and Umbraj. The pleasant climate is experienced by the peoples in the rainy and winter season. The region being a hilly area and here amount of rainfall is high 400 to 600 cm.

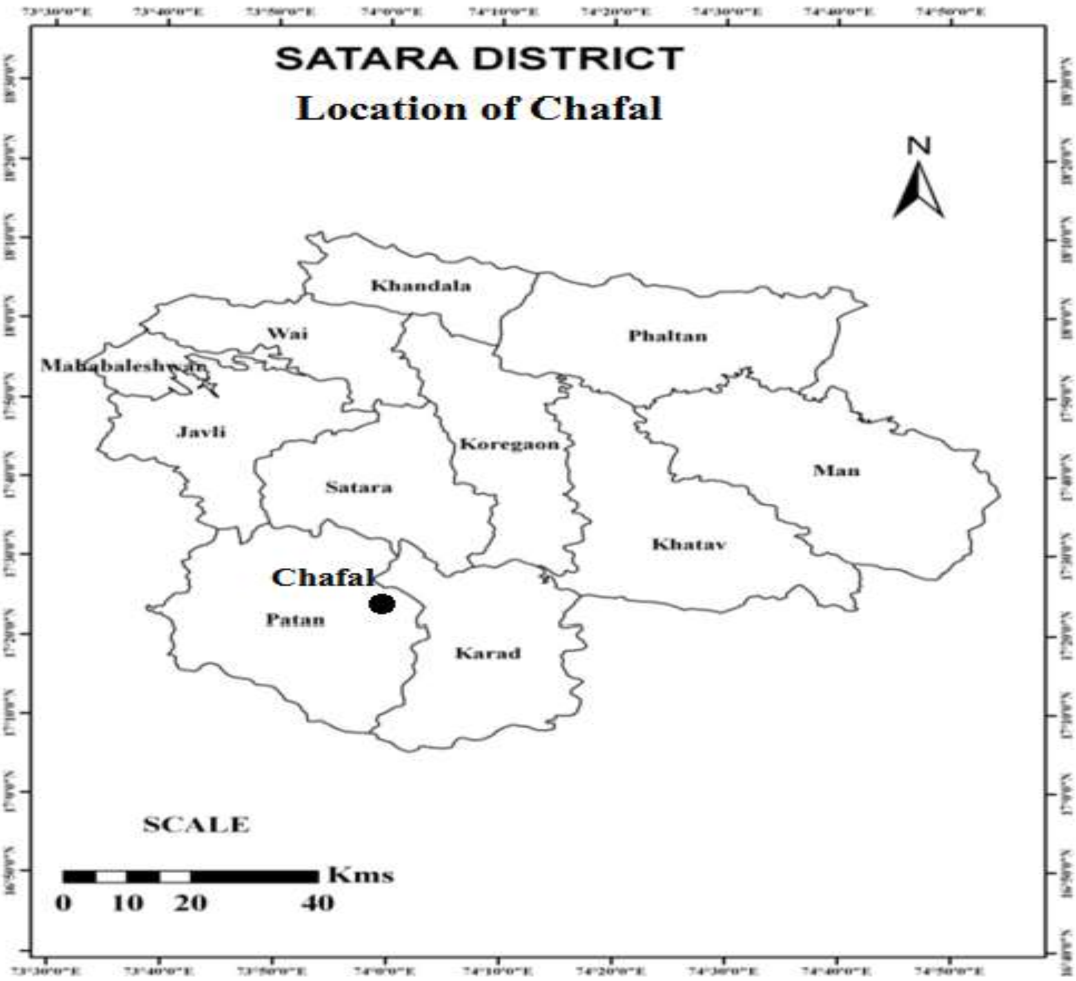

The mean average temperature is 23° to 25°Celsius. Climate is pleasant during monsoon to winter season.

Objective

1. To study the annual fairs and facilities at Chafal.
2. To suggest remedial measures overcome to problems faced by the tourist at Chafal

Database and Methdology

The entire paper work is based on the primary and secondary data. Primary data is collected through observation. The secondary data is collected from the various sources e.g. Socio-economical Abstract of Satara District, Gazetteer of Satara district and cuttings of daily newspaper etcfor the assessment of the levels of satisfaction of tourist is calculated through the satisfaction Index. The formula obtaining satisfaction Index is given below.

SIi = Mi Ni / N

Tourist Place Chafal

Chafal is a religious tourist place in Satara district.where the temple of Lord Shri Ram is famous.Samarth Ramdas Swami found the statues of Lord Ram in the deep waters of the river Krishna near Angapur. Samarth Ramdas chose the village of Chafal for installation of idol 'Loard Ram'. The templeis constructed by sangamravarmarbals. Samarth Ramdas Swami Chosen the village Chafal for the installation and construction of temple of lord Ram in 1644 and started celebrating the festival of 'Birth of Lord Ram' (Ram Janmotsava) with fanfare.

He established 11 temples of Lord Hanuman in and around Chafalvillages and preached to the youth the message of exercising regularly for the strength. These temples are located around Satara, Karad and Kolhapur area. There are 3 Marutitemples e.g. Virmaruti, Das Maruti and ShinganwadiMaruti are famous among the peoples and tourists.

There is an underground cave in which Shri Samarth Ramdas Swami sit for mediation. Naturally Chafal is a best spot for one day tour and picnic.

Fair and festivals of Chafal

There are different festivals celebrated over here by the traditionand culture of society e.g. Ram Navami, Janamashtami and MakarSankranti are the major. There is a fair on the occasion of MakarSankaranti. The devotees are visited at the time of MakarSankranti on large scale especially the share of women's is large. It is the time of big fairand celebrated as festivals of Haldi-Kumkumand Vanvasa. On this occasion women's are offering the seeds of grains, vegetables, sugarcane, sesame, jiggery andsweetmeats to each others with earthen pots very enthusiastically.

Problem and Facilities

The transportation facility is available through bike, private vehicle, MSRTC buses; fare jeeps are also available to and fro at Chafal. If the devotees or touristwants to live there, then there is a facility provided by Bhaktniwas. There is no any good hotel for lunch and dinner it would be better to do lunch and dinner at Umbraj as Umbraj has lot of Restaurants, Hotels and Dhabaj. Although touristcan took water bottle and snacks or Tiffin with them.

At the time of fair there is an arrival of devotees on a large scale and therefore a big problem of Vehicle parking and transportation. The devotees park their vehicle anywhere, along the road. The big crowd is a problem and how to control it. Therefore there is a time and need to control the crowd of devotees by proper management.

Level of satisfaction

Here an attempt has been made to assess the level of satisfaction of devotees and tourists by considering their views about facilities provided at the destination.

Table No:1

Factor wise level of satisfaction and Distribution of Respondents

Factors	Distribution of Respondents				
	Excellent	Good	Satisfactory	Un-satisfactory	Total
Accommodation	3	2	45	20	70
Food	51	10	5	4	70
Transportation	45	6	15	4	70
Behavioral of Pattern	28	25	11	6	70
Parking	13	23	15	19	70
Tourism Place	36	25	4	5	70
Shopping	12	15	32	11	70
Average Tourist	26.86	15.14	18.14	9.86	70
Average % of Tourists	38.37	21.63	25.92	14.08	100

(Source: Compiled by author)

Table No.1 reveals that the level of satisfaction at Chafaltourist centre. The tourist has responded to the various factors in ranking excellent, good, satisfactory and un-satisfactory. The tourist have mentioned that factor Tourism place is the most excellent (36), good (25), satisfactory (4) and un-satisfactory (5). It has also responded for Accommodation is excellent (3), good (2), satisfactory (45), un-satisfactory (20). Tourist has given responses for factor of Transportation as excellent (45), good (6), satisfactory (15), un-satisfactory (4).For the factor of behavior of people it responded as excellent (28), good (25), satisfactory (11), un-satisfactory (6). For Shopping facility there are excellent (12), good (15), satisfactory (32), un-satisfactory (11).It responded for parking is an excellent (13), good (23), satisfactory (15), un-satisfactory (19).

Satisfaction Index

Table No. 2 reveals thatthe factor wise satisfaction index and responses.

Table No: 2

Chafal: Satisfaction Index

Factors	Distribution of Respondent			
	Excellent	Good	Satisfactory	Un-satisfactory
Accommodation	11.13	8.3	5.2	2.15
Food	11.27	8.3	5.44	2.37
Transportation	11.2	8.3	5.1	2.35

Behavioral Pattern	11.4	8.32	5.36	2.33
Parking	11.23	8.52	5.13	2.15
Tourism Place	11.11	8.32	5.37	2.24
Shopping	11.16	8.13	5.11	2.2

(Source: Compiled by author)

From the Table No 2 it analyzed that thefactor Accommodation there is excellent (11.13), good (8.3), satisfactory (5.2), and un-satisfactory (2.15). Thesatisfaction about the Food respondents index is excellent (11.27), good (8.3), satisfactory (5.44), un-satisfactory (2.37). The satisfaction index about Transportation factor is excellent (11.2), good (8.3), satisfactory (5.1), un-satisfactory (2.35).The factor of behavior of people is an excellent (11.4), good (8.32), satisfactory (5.36) andun-satisfactory (2.33).The destination or tourist place Chafalis an excellent (11.11), good (8.32), satisfactory (5.37) and un-satisfactory (2.24).The index of shopping isexcellent (11.16), good (8.13), satisfactory (5.11), un-satisfactory (2.2).

Table No.:3
Ranking of factors and satisfaction index.

Factors	Satisfaction Index	Personal Ranks
Accommodation	6.69	6
Food	6.84	2
Transportation	6.73	5
Behavioral of People	6.85	1
Parking	6.75	4
Tourist Place	6.76	3
Shopping	6.65	7

(Source: Compiled by author)

The table shows that satisfaction index and personal ranking. Here the behavior of the people having first rank at the destination likes Chafal. The food is on second rank, tourist place second rank, parking having fourth rank, transportation having fifth rank, accommodation sixth rank, shopping facility seventh rank.

Problems

The development of transportation system is needed at the destination and has not proper width of road.

The enough parking facility is not available at this place.

The pure drinking water facility is not available at the destination like Chafal.

Infrastructural gap in tourist service and amenities at destination.

Need of Provision

There is a need of development of proper roads.

Parking facilities should be providing at proper place.

Provision of enoughpure drinking water facility at the time of fair place.

There is a need of Medical facilities.

People should educate and aware about the cleanliness of religious places.

Development and increase accommodation facilities for common tourists.

Increasing number of buses at different locations.

Development of hotels and restaurants are increase important this place.

Findings

The religious place like Chafal is holy place situated in quiet and calm companion of nature. Nature endows its beauty over here so our duty first keeps its original. There is a need to development the road and transportation system at the destination like Chafal. There is need of proper management of fairs and festivals at holy place like Chafal.

References

1. C. R. Kotari: Research Methodology.
2. S.C. Adavitot& Dr. D.G. Gatade, (2006): “Tourist travel circuits in solapur district and its environs: A Geographical Study”.Trajectory, Volume 14. No.1. 2006. Pp-77-85

3. “Tourism geography” Tilak Maharashtra vidyapeeth, Pune. Department of distance education.
4. Keshav Uke. (2000): “Aurangabad- Tourist Center Problem”. Vol.14. No.1.
5. Maharashtra BhugolSanshodhanPatrikaPp .185 July December 2000.
6. प्राचार्य डॉ. विठ्ठल घारपुरे: पर्यटन भूगोल
7. प्रा. के. ए . खतीब : पर्यटन भूगोल
8. प्रा. संभाजी बा. पाटील: प्रवास व्यवस्थापन व पर्यटन उद्योग, अथर्व पब्लिकेशन, धुळे-424001. Pp-74-75.

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No.9 Nov – Dec 2022

Heritage Preservation and Conservation for Sustainable Development: A Study in Tourism Geography

Dr. Tilekar Sharad Balasaheb
Head, Dept. of Geography, Shreemant Bhaiyyasaheb Rajemane College, Mhaswad, Tal- Man, Dist- Satara Affiliated to Shivaji University, Kolhapur.
***Corresponding Author*- Dr. Tilekar Sharad Balasaheb**
Email- sharadtilekar.1972@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500454

Abstract :-

In the tourism sector natural and cultural heritage are considered in valuable resources. They are creating a unique tourist attraction for each people. The heritage structure and sites are national assets. Our heritage is indispensable part of our identity of our country. The heritage conservation is viewed as a subject of much more importance for national identity. Hence, it is not simple task to knowing how to use this heritage for sustainable development, while preserving and promoting the heritage value for future generation. The shortage of funds and manpower are serious obstacles in this field of tourism. In the field of heritage preservation and conservation effective and needful steps are more essential. The India has lot of opportunity to develop tourism. On the other hand Indian tourism industry has to face lots of challenges. Thus, the heritage preservation and conservation can be seen as a significant factor in economic, social and environmental development. The present investigation focused on the values of historical and geographical heritage and the importance of maintaining and promoting for social and environmental development of society.

Keywords:. Heritage, cultural landscape, preservation and conservation.

1. Introduction:-

In the development sector natural and cultural heritage are considered in valuable resources. They are creating a unique tourist attraction for each people. The heritage structure and sites are national assets. Our heritage is indispensable part of our identity of our country. The heritage conservation is viewed as a subject of much more importance for national identity. The heritage comes in many ways, such as landscapes, sites, buildings, marketing places and temples. The use of heritage occurs in different ways and takes on significance for cultural, political and economic as well as educational purpose. The heritage conservation is viewed as a subject of much more importance for national identity. Hence, it is not simple task to knowing how to use this heritage for sustainable development, while preserving and promoting the heritage value for future generation. It describes integrates perspectives from human geography and history. The shortage of funds and manpower are serious obstacles in this field of tourism. In the field of heritage preservation and conservation effective and needful steps are more essential. The India has lot of opportunity to develop tourism. On the other hand Indian tourism industry has to face lots of challenges. Thus, the heritage preservation and conservation can be seen as a significant factor in economic, social and environmental development.

2. Objective: -

The present investigation deals to study of the heritage preservation, conservation and discuss about its challenges. This also focused on its solutions and suggestion for future planning.

3. Data Base and Methodology:-

The present study is based on primary and secondary data. The secondary data obtained from the World Tourism Organization database and published and unpublished materials. The primary data collect from observation especially challenges and their solutions.

4. Significance of the Study:-

The tourism development and heritage preservation and conservation are closely related to each other. The heritage supply not only great resource, to promoting social and economic growth but also creates a more sustainable stream of long term revenue future of tourism sector. Without proper conservation we cannot evident that the originality of cultural landscape, resorts, forests, beaches and temples. According to the UNESCO the ancient aurveda, cultural environment, famous cultural landscapes are going serious zone in the Asian country as well as in India. Today the archaeological survey of India engaged in protected in national heritage and socio cultural landscapes. This efforts are focused the significant value of conservation and preservation of heritage.

5. Definition of Heritage:-

The cultural heritage refers to the part of the past we select in the present for socio-economic purpose. This contributes shape of regional identity and post modern reflection of the past. According to the UNESCO the cultural heritage is the legacy of physical facts and intangible attributes of society that are comes from past generation and maintained in the present for benefit of future generations. Generally this cultural heritage had grouped in three types,

6. Types of Heritage:-

Generally this cultural heritage had grouped in three types,

1) Monuments:- the monuments includes archaeological nature, cave, ancient arts, architectural work, painting, monumental sculpture, coins, outstanding and combinations arts

2) Natural Sites:- archaeological and historical sites, works of art by man, works of art by man and nature, historical and anthropological sites. Physical and biological formations.

3) Historical Buildings:- art of building, separate building, groups of building, connected buildings and their architecture, homogeneity and outstanding historical value.

The cultural heritage can be used in commercial, ideological and educational use especially useful for development and management for planners and society. They helps different models of building to marketing, publishing and presenting on the world heritage sector, which leads to attract tourist towards to the country.

7. The Challenges of Preservation and Conservation of Heritage :-

To the conservation and preservation of cultural landscape for the rapid growth of tourism sector having more challenges in India. There is international accreditation agency but lack of sufficient amount of accredited agency in India. According to infrastructure and communication system India provides poor connectivity. The lack of coordination in between state, central government and other institutes are one of the obstacles in conservation of cultural landscape. The shortage of funds and manpower are serious obstacles in this field. Besides this lack of security, low level of cleanliness, problem of uniform cost policy and low level of government support and poor power supply system are the main challenges among the field of conservation of cultural landscape. Sometimes the attitude and awareness of people about cultural landscape is more serious and dangerous, which is faced by Indian medical tourist sector.

8. Suggestion for Preservation and Conservation of Heritage:-

The heritage plays a significant pole in socio-economic environment. To decrease intensity of challenges to preservation we can take following necessary steps for future path of cultural heritage. The government and private sector increase international accreditation agencies. The agency followed internationals standards and acquire adequate preservations system. The government supply full security, adequate power supply, good connectivity of roads and internet. The government and other funding agencies company provide full cover and necessary help to the conservation agency. The government and related bodies provide better electricity system with standard services. The government should publicity on social media about facility provide by us on international level. And finally the public should apply good awareness and react with our heritage.

9.. Conclusion:-

The study presents an overview of heritage preservation and conservation in India. The cultural heritage is an opportunity for our country that should

take advantage of international context. The traditional cultural landscape conservation practices have emerging as economic transformation in India. According to Indian tourist policy the government and private sector should supply more safety and quality based services. Besides these social, cultural and economic facilities generate positive impact relating to the rapid growth of tourism sector in India. This had resulted tremendous growth and achieve the goal. In future Indian tourism sector has got great potential to reach tourist arrival and foreign exchange earnings

References:-

1. **Caust, J., & Vecco, M.** (2017): *'UNESCO World Heritage recognition a blessing or burden? Evidence from developing Asian countries'*. Journal of Cultural Heritage, 27.
2. **Kumar G. S. (2015): '***Status and growth of medical tourism in India', International journal of pharmaceutical science review and research', Pp. 1-12.*
3. **Linh, T. D., & Minh, D. (2019***): 'The influence of practicing spiritual tourism on the environment'* Science & Technology Development Journal-Social Sciences & Humanities, 3.
4. **Lordkipanidze, M., Brezet, H. (2005):***'The entrepreneurship factor in sustainable tourism development'.* Journal of cleaner production, 13.
5. **Reports of Ministry of Tourism, (2016):** *Incredible India brochure.*
6. **Samant J. S. (2005):** *'Environment Studies' published by shivaji university, Kolhapur, Pp. 5-42.*
7. **Son, L. M., & Dang, L. N. T. (2019): '***Preserving and Promoting Colonial Architecture: Heritage Conservation and the Challenge of Urban Development in Da Nang City'.* Culture and Local Governance/Culture et gouvernance locale, 6.
8. **Trivedi M. (2013):** *'Yoga', a book published by publication, Pp. 1-30.*
9. **World Health Organization.** *www. Who. World health publications.*
10. **World Tourism Organization (2000):** *'Healthcare tourism in developing countries: a major environmental and public health challenge'. Bulletin of the WTO. Pp. 1-29.*
11. **World Tourism Organization (2006): '***Tourism industry and health', world health report.*
12. **www.** *Geoggle search.*

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No.9 Nov – Dec 2022

Shadowy Tourism Destinations In India: A Geographical Review

Dr.Rajaram A.Jadhav[1] Mr. Swapnil P. Dhatrak[2]
[1]Assistant Professor, Department of Geography MPHM College, Malegaon
[2]Assistant Professor, Department of Geography, LVH College, Nashik-3
***Corresponding Author*- Dr.Rajaram A.Jadhav**
Email- rajujadhav111@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500460

Abstract:
The study of this paper aims to discover the various sites of shadowy tourism in India. Tourism in India is important for the country's economy and its sectors growing rapidly. Tourism means the act and process of spending time away from home in pursuit of recreation relaxation and pleasure while making use of the commercial provision. There are many forms of tourism based on the purpose of visit.in that paper we discussed shadow tourism development and sites in India. Shadow tourism (black tourism, morbid tourism) has been defined as tourism involving travel to places historically associated with death and tragedy also planning a project on shadow tourism documenting the increasing popularity of morbid landmarks around the world. The main attraction to shadow locations is their historical value rather than associations with death and suffering. Holocaust tourism contains aspects of both shadow and heritage tourism. Shadow tourism is a sheer curiosity that pushes people to thread the road less traveled to search their answers so travel by far has always been related to journey and exploring beautiful places there are lot places in India. This research paper includes references to the promotion of shadow tourism in India. The work includes references in the promotion of shadow tourism in India a destination that has largely failed to improve itself on Indian tourism market because this form of tourism promotions a destination .shadow tourism attractions demonstrate demand but also consist of commemoration, historical references, narrative legacies, and populist heritage this tourism sites in some cases become one of few remaining elements of victims and tier testimonies. There is a lot of scope for the development of shadow tourism in India but taking some efforts and specific solutions to developed shadow tourism in India. For this paper used secondary research methodology has been used for research for data collection, secondary data collected from, the literature review also government agency data, tourism online news has been collected

Keywords: Morbid, Populist Heritage, Historical Sites, Special Interest Tourism,

Introduction:

The Indian tourism industry is one of the important contributors to the economy of the country. Tourism in India is growing rapidly the world travel and tourism agency calculated that tourism generated revenue 16.91 lakh crore 2018 and supported 42.67 million jobs i.e 8% of its total employment. The travel and tourism competitiveness report 2019 ranked india34 out of 140 countries overall Tourism is temporary short term movement of people of destinations outside the place of their residence tourism is undertaken for recreation, sight seen, pilgrims there are a lot of forms of tourism like sports tourism, adventure tourism, agro-tourism but in that paper, we discussed shadow tourism in India. Shadow tourism also known as grief tourism involves people taking keen curiosity in visiting paces that are historically linked to death and tragedy. Also, places that are reminders of human suffering and bloodshed are subset through this concept sounds a bit weird.it is fast catching up with the trends, and in India with such a long history shadow tourism automatically finds its spot.it is a sheer curiosity that pushes people to tread the road less traveled to seek answers.travel by far always been related to journey and exploring beautiful places but with this type of tourism finding its ground it only explains how the human mind cannot be tamed.

Definition of shadow tourism-

Shadow tourism involves tourist who visits the site of previous wars and battles, which are revived at the scene of previous violence, and their tour guides cite the examples of heroism, tragedy and personal suffering (Genova,2008,p.169) The term shadow tourism was first mentioned by Foley Lennon(1996) in a special article of the international journal of the science of cultural and historical heritage. Shadow tourism with its main product death is a prominent feature in the popular social panorama. India has been blessed with a history of civilizations, kingdoms, and empires .these historical sits have been popular tourist destinations for a long time. But there are historical destinations which have been associate with death, tragedy associated with them. There are sites which can be labeled as shadow tourism destinations because of some recent human interventions such as terrorist attacks or some natural calamity like earthquakes .in India, several locations are identified which could serve the purpose of shadow tourism.

Objectives of the study

In this research paper attempt, assessing shadow tourism could be developed as other tourism in India. Also, some challenges that the shadow tourism industry would face and suggest some steps to overcome this issue. The paper titled "shadow tourism sites in India "seeks to address the following objectives

1) To study famous shadow tourism sites in India

2) To suggest some implications would be helpful in the development of shadow tourism in India.

Research Methodology

For this research paper data has been collected from secondary sources it includes online websites, Wikipedia, the ministry of tourism, world travel and the tourism council report, journals and articles online published also electronic media from relevant literature.

Shadow Tourism Sites In India-almost every type of tourism exists in India because of the diversity of culture, festivals, religions, and social conditions. The existence of shadow tourism in India not much aware but many sites fit in the shadow tourism category.

1. **The Cellular jail, Andaman &Nicobar Island** –

The cellular jail is a constant reminder of our horrendous past when the British empire forcibly ruled the country and tortured thousands of innocent peoples who were fighting for freedom. During British rule, people who were sent to prison were known to be given the punishment of Kala Pani as there was no scope of escaping the isolated island let alone the tight security.it is famous for the incarceration of Indian freedom fighters (including veer Savarkar)who were brutally tortured and forced to death.

2. **Jallianwala bagh, Amritsar-**

When we talk about shadow tourism in India and jallinwalsbagh tops the list. Bloodstained walls, bullet-laden wall, and the gloomy ambiance of jallianwalabagh speak of the unfortunate tragedy it went through on 13 April 1919, on this dreadful day, people gathered to demonstrate peaceful protest against the arrest and deportation of two national leaders I .esatrypal and sifuddinkitchlew. little did they know that they will be fighting for their lives and die a horrible death. On command o9f general dyer, the troops of the British army open fired without warning protestors and blocked entry and exit points to the place leaving people stuck. Today, it is seen as a memorial of those who sacrificed their lives.

3. **Kargil war memorial, Ladakh**-

It is famous for the war between India and Pakistan in 1999(Kargil war Drass war memorial is a place to soak the feeling of patriotism and valor of brave Indian soldiers who risks their lives to protect the nation from external threats, the saga of Kargil war started when Pakistan invaded some parts of Indian territory across the LOC threatening the only route connecting the place to Srinagar, to gain back the territory Indian army launched "operation Vijay "and gave a neck-to-neck fight to the enemies.

4. **Gandhi smriti, Delhi**-

This place where mahatma Gandhi was assassinated and where he spent the last 144 days of his life.orignally,t was the house of Indian business tycoons, the birla family.it is now home to eternal Gandhi multimedia museum .the museum houses a number of

articles that are associated with Gandhi's life and death. Visitors can also visit the preserved room where Gandhi used to live. If you have always been curious to know about the lifestyle of Indians famous freedom fighter, visit this place and get all your queries answered.

5. **Bhopal disasters, Madhya Pradesh-**

Bhopal has witnessed one of the world's worst industrial disasters, the case study of which is often done in reputed institutions and universities of the world. This gas leak incident happened in 1984 in the union carbide plant exposing over 5 lakhs people to toxic methyl isocyanate the after-effects of which can still be seen in the area.it famous for the leakage of methyl isocyanate from the union carbide plant.

6. **Skeleton lake, Uttarakhand-**

Roopkund lake, popularaly known as skeleton lake, sits at around 16500 ft above the sea level the skeletons first came into notice in 1942, when very harsh summer caused the ice to melt, a British forest guard noticed a huge number of human skeleton remains date back to 850 AD.hoeever since then a number of theories have come forth to explain this incident, but people are still curious to find answers.When you visit this place during summers, theses remains will still be there to fill you with eeriness.

7. **Taj palace hotel, Mumbai-(2008 Mumbai terrorist attack)-**

One of the iconic jewels of India,taj palace hotel is an epitome of beauty, luxury, grace, and grandeur all rolled into one known for its high-end amenities and accommodation, this hotel is the apple of Mumbai eye. However, in 2008 this grand hotel witnessed an abominable act against humanity when terror organizations lakshar-e-taiba attacked it along with other locations of Mumbai. These series of terrorist attacks in Mumbai shocked the nation.

8. **The Lambideharmines, Mussoorie-**

Is famous recreational destinations for tourists, is also a place where shadow tourism exists. The Thelambidehar mines in Mussoorie is one of the spookiest places in india.milllions of workers died in mine while working. unusual deaths and activities have also been observed at this place.

9. **Three kings church, Goa-**

It is also famous for its paranormal activities.it is believed that three kings killed each other to rule over the property of this church and people believe that the spirit of these kings in the premises.

10. **Wagha border crossing points and ceremonies, Punjab-**

The border between India and Pakistan showcases every evening ceremony where troops from both the nations on their side of the border march and display their might. The beating retreats ceremony has become a major tourist attraction in India which attracts foreign tourists as well as domestic tourists in large numbers.

11. **Shaniwarwada forts, Pune-**

There is believed that a prince was unkindly murdered and there have been various supernatural activities experienced by people nearby.so, because of these situations, this place is considered as a part existence of shadow tourism in India.

12. **Dumas beach, surat (Gujarat)-**

Is the beach covered with black sand and various paranormal activities have been observed here.it is believed the person's walking around the beach at night has been dispersed .this is also conspired as a shadow spot in India.

13. **Dow hill in kurseong, Darjeeling-**

Darjeeling is one of the most beautiful cities and simultaneously the most favored shadow tourist sites in India .it's small hill that is beautiful as well as haunted. If the stories are true, it is one of India haunted place. According to terrifying stories, a headless child has been seen walking and dispersing into the shadowiness of the woods. The forest is said to be home to an evil creature that causes people to lose mind and become insane. Near that hill the small village is a dreamy spot with lovely weather all over the year. Timing for this is 11.00 am to 5.00 pm.

Challenges faced by shadow tourism in India-

1. Main problem of shadow tourism in India is the lack of publicity and low publicity level.
2. Shadow tourism is a new type of tourism so very fewer people aware of these tourist sites so many travel agencies are not able to provide proper service to the visitors.

3. The shadow destinations are inaccessible to the tourist due to less connectivity.
4. The government of tourism does not get enough support from the local's side to boost shadow tourism and enhance the satisfaction level of shadow tourists.
5. Also lack of funds for the expansion of the tourism industry is also among the major obstructions faced by shadow tourism.
6. The shadow tourism sites remain to be maintained making them worst condition year by year losing the charm and genuineness of the place it becomes more hunted and unacceptable.

Suggestions for the development of shadow tourism in India

1. The first step to promote shadow tourists in India with the help of audio-video as well as print media.
2. For the development of shadow tourism organizations develop a proper circle of providing services to tourists like accommodation, food, providing them a guide, etc.
3. People living near the shadow tourism sites must have proper knowledge of places and also, they must be protective and supportive toward tourists of the nearby places.
4. The level of reaching and exploring the spot can be done when a circle is created for the tourists visiting the places so there must be created proper circuits so as visitors can get access to all the spots they want to.
5. The citizens, travel organizations relating tourism activities must approach the government to change the existing policies and create new once also.

Conclusions

After going through the detailed study of shadow tourism in India, it can be concluded that India is accomplished with shadow destinations as well. Therefore, India holds the potential for shadow tourism as people from all around the world visit to wander through these sites. Further to get more tourists for shadow tourism in the Indian government should arrange for the necessary around these sites so that tourists can come and know about all these sites. Theses shadow sits also require to be promoted to make people aware of the existence of so many shadow tourist sites in India. And India will experience a marginal increase in the tourism turnover of both domestic as well as international tourists flowing in to explore a wide variety of shadow tourism product available in our country.

References

1. Day, Prachi. “Shadow Tourism in India-Walking through the alleys of shadow past”. Times Travel, 8 October 2018, https://timesofindia.indiatimes.com/travel/destinations/shadow-tourism-in-indiawalking-through-the-alleys-of-indias-shadow-past/as66107504.cms
2. Sukhpreet Singh,Gurminder kaur&Gursimranjit Singh “Introduction, Places of interest, challenges, and strategies to overcome them". Imperial journal of interdisciplinary research(IIJR),vol-2,issue-9 2016,pp. 774 – 778.
3. Stone R. Philip and Richard Sharply. The Shadower Side of the Travel: The Shadow Theory and Practice of Shadow Tourism. Bristol: Channel View, 2009, Print.
4. Deutsch, Barbara. Tourits’motivations for engaging in Shadow Tourism. 2014, Module University, Bachelor Dissertation. Web: 5 July 2020

a. https://www.modul.ac.at/uploads/files/Theses/Bachelor/Thesis_final_Barbara_Deutsch.pdf

5. Stone, Philip R. et.al. The Palgrave Handbook for Shadow Tourism Studies. London: Palgrave Macmillan, 2018, Print.
6. Olsen, N. Daniel, and Korstanje, E. Maxim llano Ed. Shadow Tourism and Pilgrimage. Boston: CABI, 2020, Print.
7. McDaniel, Kathrin. Virtual Shadow Tourism Ghost Roads. Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2018, Print.
8. Bathory, Rebecca. Shadow Tourism. Carpet Bombing Culture, 2018, Print.
9. Lennon, John, and Foley, Malcolm. Shadow Tourism. London: Thompson, 2006, Print.
10. Sampson, Hannah. “Shadow Tourism explained: why tourists flock to the sites of tragedy”. The Washington Post 13 November 2019.

a. https://www.washingtonpost.com/graphics/2019/travel/shadow-tourism-explainer/#:~:text=Shadow%20tourism%20refers%20to%20visiting,disaster%20%E

2%80%94%20either%20natural%20or%20 accidental.
11. “Shadow Tourism”. Wikipedia, Wikipedia Foundation. 19 May 2020.
a. https://en.wikipedia.org/wiki/Shadow_tourism
12. “What is Shadow Tourism? Are you a Shadow Tourist?”, shadow-tourism.com, https://www.shadow-tourism.com/index.php/18-main-menus/mainmenussubpages/599-what-is-shadow-tourism
13. https://tripsonwheels.com/shadow-tourism-in-india-exploring-places-with-a-tragic-past/
14. https://timesofindia.indiatimes.com/travel/destinations/shadow-tourism-in-indiawalking-through-the-alleys-of-indias-shadow-past/as*66107504.*cms
15. https://www.shadow-tourism.com/
16. https://shadowtourists.com/
17. Shadow Tourism in India—walking through the alleys of India’s shadow past. Retrieved July 21, 2020, from
18. Contribution Of Shadow Tourism In India’s Gdp In context of ., from https://adalyajournal.com/gallery/54-oct-v1054.pdf
19. home - Shadow Tourism - the guide to shadow travel destinations around . Retrieved July 21, 2020, from https://www.shadow-tourism.com/
20. https://www.indiatvnews.com/lifestyle/travel-gruesome-indian-destinations-that-will-give-you-nightmares-in-your-sleep-549161
21. https://www.taylorfrancis.com/books/9781315742786/chapters/10.4324/9781315742786-4
22. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780750661331500123?via%3Dihub
23. https://www.cabi.org/cabebooks/ebook/20193512538
24. https://www.india-tours.com/blog/shadow-tourism-in-india.html
25. http://sersc.org/journals/index.php/IJDRBC/article/download/7509/4399/
26. Shadow Tourism. SAGE Publications, Inc. Retrieved from http://dx.doi.org/10.4135/9781483368924.n133
27. https://timesofindia.indiatimes.com/travel/destinations/shadow-tourism-in-indiawalking-through-the-alleys-of-indias-shadow-past/as66107504.cms
28. https://en.wikipedia.org/wiki/Gandhi_Smriti

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 **Impact Factor – 7.328**
Peer Reviewed **Bi-Monthly**
Vol.3 No.9 **Nov – Dec 2022**

Need of conservation of Historical and Geographical Tourism Sites

Hake Ajinkya Sambhaji
M.A.,M.Ed.(Set- English & Education)
Corresponding Author- **Hake Ajinkya Sambhaji**
Email ID – ajinkyahake2014@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500474

Abstract :

Tourism is most interesting topic lots of people organized tours on every year. They are interested in visiting different place to get knowledge, to research and many more reasons behind it. That people travel and get knowledge from these tourist site and they spread that information through the world wide.

Now a days it's Need to protect our tourist sites Because lots of reasons are there. They spoil our natural historical? Geographically tourist site. Here a campaign to save these site as it to our next generation. Because it's our heritage is we lost the glory of our heritage then the next so much generations are unaware about our historical and geographically glary. They didn't get information about our heritage and they don't knowany knowledge about our tourist sites.

The tourist sites play important role in social, economical, cultural development. It we not conserve our history & Geographical sites then these type of development also loss and our nation can't progress towards the high ambitions. The features of historical and geographical sites we conserve or sustain its glory. Preserving cultural and natural heritage, to bring it within reach of all, making cultures and civilization and reducing poverty is what gives meaning to the sustainability ability. The objectives is to inform those factors that need to be taken into account in the use of the tourism development as source for the revitalization of the historical sites.

Keywords : Heritage, culture, Economy, tourism.

Need of conservation of Historical and Geographical Tourism Sites

If we want to recall or remembers the past while preparing for the future then there is need to preserve the places and save the historical & cultural phenomena for our next generation. Preserving historical & cultural sites are beneficial to us, in lots of ways that's why we need to preserve or conserve the sites.

We can say the most important mater of historical places is innovation in architecture style, because of that last of tourists are attracted and then they increases historical and cultural as well as geographical tourism. Tourism sectors are allows the combination of knowledge of life, its history, culture, traditions, customs & rituals of the local people.

Historical and geographical tourism sites or places are much richer sources of information about the places and its features. Because of that lost of tourists are attracted towards and through this there are many opportunities are establish about trade, commerce and many sources for local people to livelihood. The core element or the values of historical places are more important to as and that's why its need to protect and sustain our historical culture and to preserve it. Most of the historical places are restored for rehabilitated to tourist functions, as museums, galleries, and preserved ruins into hotels and resorts. It's the function if seems, welcomed about form the point of view of historic relics protection and also the development of sustainable tourism, but in this way if we going to convert all the historical places into another places there is a loss of cultural heritage and its main objectives. If we want to sustain and forward the history or the features of these places towards our next generation then it's really need to save and protect these places.

Historical tourism means traveling with the primary purpose of exploring the history

and heritage of a places. Sometimes tourism is helpful to conservation the historical places or heritage, Tourism is a vehicle to presenting the heritage or landscapes to people or public through this there is a economic and social viability.

Tourism has the potential to create a beneficial effects on the environment by contributing to environmental protection and conservation Geographical tourism involves visiting places to observe special geographic features or a region or places. Geographical components provide suitable bases for tourism development. And the components are the accessibility and location, space, scenery and climate, Geographical tourism is that the branch of human geography and it deals' with the study of travel and its impact on places. Geography is fundamental to the study of tourism. Because tourism is geographical in nature. Geography tourism studies the relation between places, landscapes and people also describing travel and tourism as an Economic, Social and Cultural activity.

Geographical natural resources include air, minerals, plants, soil, water and wild life. Conservation is the take care and to protect these resources so that they can persist for future generations. We can maintain the diversity of species, genes and ecosystem because they are the part and parcel of geographical scene. Over the past few years there are some researches are there through this we can say how to conserve our geographically areas.

To improve tourism operation and guidelines, for that we develop and accept a sustainable operating Principles and practices that reduces tourisms negative impact on species and their habitat, secondly we increase conservation awareness and constituencies for residents and visitors and benefiting to all also we can develop the increase income diversification through this we create sustainable tourism jobs, products and other things.

If we want or decide to protect the tourist places or sites then we can do some thing like rules and regulation the United Nations World Tourism Organization defines sustainable tourism as "tourism that takes full account of its current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment and host communities."

The research says that to avoid the plane or take non-stop Flights – because of that the landings cause most of a plane's carbon emission, in addition to emitting a lot of heat. It you can avoid the plane and take the train its not only will decrease your carbon footprints. Secondly the Research can say we say go green then we can help to manage or prefect the tourism. Then we spread the awareness on sustainable tourism – it's our duty to educate other by spreading awareness on the subject. Also we can support legislation that promotes sustainable tourism, also we can do or buy souvenirs from local stores, etc.

In this way according to a search we can help to prefect our geographical phenomena. The value of tourism for the economic and social development that if brings to communities allover the world. One of the most impact full ways that tourism can protect cultural, historical, geographical heritage is through community empowerment. When looking at tourism as a tool to protect and inform cultural, historical & geographical heritage it can also be seen as a teaching tool. Tourism can be viewed as a process-money is exchanged parts of a community are engaged.

Historical and geographical sites have always popular attraction for local & international tourists. The areas are expressed in ifs historical resources and many tourist destinations are devoted to history. Its need to preserve the historical and geographical places monuments for study our heritage, culture, landscape etc. Just we can say when the repurposing older buildings has lots of benefits because old building often have more unique style, architectural elements than modern one. Older places reflect a time period when transportation moved people not vehicles. Lots of building, monuments, forts etc. with architectural significance and attract tourists.

Conservation of heritage Buildings or historical sites is very important. Because it provides a sense of identity and continuity

in a fast changing world for future generation says by a research. These sites are great importance to understand our past, our culture, our heritage and so on.

One of the great historical tourist site is. The Mughal emperor Shahjahan built a tomb for his beloved late wife Mumtaz Mahal in 1632 – the Taj Mahal. His wish was to make the unique structure and iconic Monument. This beautiful structure's uniqueness has led to if being enlisted as one of the seven wonders in the world. Since 1983, if has been listed by UNESCO as world heritage site. The history of passionate love story of king. According to government Taj Mahal witnesses 7 to 8 Million people visited every year. More importantly, it has been welcoming tourists from all social strata, religions and nationalities for clicking a picture in front of iconic. Taj Mahal for that heritage its needto protect or preserve the monument.

The identity of a nation, region, community or a group depend upon its historical and geographical sites. These sites shapes human society because all we grow up with these identities.

It we want preserve then we follow such steps.

1) Awareness campaign to educate the community.
2) Adopt such monuments.
3) Strict Government action & plan to save monuments, places, sitec.
4) Collecting, generation of funds & donation for their renovation.
5) Chemical treatments for restoration.
6) Save from pollution disasters.

A tourist attraction is a places of interest that tourists visit, typically for its interest or an exhibited natural or cultural value, historical significance, natural beauty, offering leisure and amusement. Geographical sites are not just determine whether humans can live in a certain area or not it also determines peoples lifestyle as they adapt to the available food and climate patterns.

Conservation is the careful maintenance and upkeep of a natural resource to prevent it from disappearing. A natural resource is the physical supply of something that exists in nature. Such as soil, water, air, plants, animals and energy. If we want to sustain human being then there I need to protect our geographical areas because all the human & non human beings are depend on the environment. So for our life we need to conserve our geographical areas.A tourist attraction is a places of interest that tourists visit for its inherent natural, cultural, historical and geographical significance. Tourism generates economic benefits for both countries. Especially in developing countries one of the primary motivations for region to promote itself as a tourism destination is the expected economic benefit. Tourism can contribute to government revenues, direct contributions are generated by takes on incomes from tourism employment & tourism business, also provide employment opportunities, contribute to local economies, provide foreign currency earnings etc. These are the benefits from tourism and also we need to protect its.

The historical and geographical places play a very important role in development of a nation, village, society. Each and every one play important role to protect our heritage. These historical and geographical places or sites are very important in glimpse of world. It's a unique classification and through that we can explore our history and geographical phenomena against the whole world. We need to preserve these sites and protect it. Because if we loose the beauty and richness of these sites then it's a biggest loss of our nation. We tries our best to protect these heritage. These sites are our unique identities in front of whole world. If we want to alive in world it's need to protect these places. Our ancestors protect these places with wars, many natural disasters, they keep safe these places in various natural and human disasters. And now its our duty to protect our world. And save this beauty, these history to our future generation because through these information our next many generations can't forget our richness, history and all things should be remember by them. So again I request to all of you to more on, and prefect our historical and geographical tourist sites.

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No.9 Nov – Dec 2022

Tourism and Agricultural Development

Ms. Asha Budharam Madavi
Dr. Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar, (Burli)
***Corresponding Author*- Ms. Asha Budharam Madavi**
Email-Asha.madavi@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500481

Abstract:-

The real India is in the villages it's suffering from hardship and poverty. Despite the hard work of the peasantry after independence, the peasantry is far from the minimum necessities. Farmers are not respected in the society. In fact, in the same country, there are two groups, rural and urban. Due to the lack of able young people living in the villages, new farming technologies could not be used in agribusiness. Human life is in harmony with the environment. Agriculture is the best way to conservation of environment. This is a small effort to disseminate information about biodiversity conservation and tourism development in the agriculture sector. With the help of modern technology, new experiments are being carried out in agriculture. Farmer focuses on agri-tourism rather than traditional tourism to attract the youth of the city to the rural areas instead of moving to the city to live a better life. The agri-tourism is useful for agricultural development. Tourism has personal, social and economic significance. From a personal point of view, tourism promotes health and well-being. Due to the large number of jobs and foreign exchange available in the tourism business, the business has developed rapidly in a disciplined manner in recent times. This will definitely lead to agricultural development and also provide income from it. This is my small attempt to present a dissertation on agro-tourism and agricultural development.

Keywords: Tourism, Agriculture Tourism, Tourism Development, Species, Conservation

Introduction: - The real India is in the villages it's suffering from hardship and poverty. Despite the hard work of the peasantry after independence, the peasantry is far from the minimum necessities. Farmers are not respected in the society. In fact, in the same country, there are two groups, rural and urban. Due to the lack of able young people living in the villages, new farming technologies could not be used in agribusiness. Farmer parents tell their child we thought a lot, taught you. Now look at the good job and show us the days of prestige. Will this young generation turn to rural areas? It will definitely benefit for farmer. if farmer focus on agri-tourism rather than traditional tourism to attract the youth of the city to the rural areas instead of moving to the city to live a better life. The agri-tourism is useful for agricultural development.

Hypothesis: -

1. The farming business can get prestige.
2. Lifestyle changes may occur.
3. The younger generation will be ready to move to rural areas.
4. Future generations are ready to come to this area.

Objectives: -

1. To study of agriculture sector.
2. To study how to promote agri-tourism.
3. To study the mentality of rural youth about agri-tourism. .
4. To increase the attraction of urban people towards the village.
5. To study how progress can be made without harming the environment.

Discussion: -

Agriculture is the best way to conservation of environment. With the help of modern technology, new experiments are being carried out in agriculture.

"Agribusiness is a business that has been developing in recent times as a side business to farmers."

"Agri-tourism is a well-planned process carried out by the farmers on their

farms in which one can enjoy and have fun with the farm."

Young people from rural areas are seen running towards this city. Even young agricultural graduates seem to be neglecting agriculture because of the inadequate grain production that is required in the fields. Farmers have to bear the loss in both monsoons and droughts. Agriculture business has no prestige in the society so no one wants to be a farmer. What should young people in such a situation do in the name of agriculture on the one hand and job opportunities in the city on the other? This begs the question and it is clear that agri-tourism is a viable option. The tourism business is a gift for us. The business started with the vision of a productive tool. The beauty of the place is important in this fragrant place. The concept of tourism has also changed with the changing times. Not only sound education but his alertness and dedication too are most required. Tourism has personal, social and economic significance. From a personal point of view, tourism promotes health and well-being. Due to the large number of jobs and foreign exchange available in the tourism business, the business has developed rapidly in a disciplined manner in recent times.

Agricultural development: - Agriculture business due to development of human culture, At present, the economic scope of agriculture has increased to such an extent that the production of food grains is not limited to agriculture. In modern times the agricultural business has gained so much diversity that I cannot define it as a farm. Although agriculture is defined as the traditional use of arable land for food production, it is now broadly defined as the production of a variety of industrially useful raw materials in addition to food production. Agri-tourism is a project of millions of rupees. There is a terrible misconception in the minds of many people. In fact, tourism will be an empirical knowledge of the place. Farmers from different geographical regions can go to each other and enjoy agri-tourism. The combination of science and labor The scheme for the development of sports using natural resources is agri-tourism. Agri-tourism is a variety of crops, Vegetables, Pets, Birds, Can be. Agri-tourism is a viable option for the development and prosperity of farmers and villages. The concept of agri-tourism in rural areas where nature exists is worth considering. For the development and prosperity of the village, agri-tourism should be started; it is a business venture that provides an opportunity for people in rural areas to live a quiet life.

This business is generating a lot of employment and agro-tourism business is booming in rural areas with the aim of benefiting people from urban areas. It does not require large capital, only poppy cultivation, clean farms or river temples, mountains, scenic spots, tourism, small farmers can do it. Agri-tourism is a viable option. Agriculture center will strengthen the relationship between city and village. With proper information and experience, agriculture will be better. If the able young class takes up the cause of agriculture, it will be beautiful and they will be able to cultivate and the village will get prosperity and beauty. Years of horticulture, grains, crops, vegetables, floriculture, fish, ponds, etc. are required for a conducive environment for agro-tourism. The project will provide better facilities in the urban areas where the wealth is increasing day by day. The concept of agri-tourism is widely used in developed countries. The concept of agri-tourism is widely used in developed countries. India, however, has not developed much. It is a business that provides employment to the rural youth and provides a source of income to the farmers who are likely to stay in the city. This business needs to grow properly. Agri-tourism should be developed as a planned business. There should be a well-organized farmer's bulb project,

The need for agri-tourism: If agriculture is accompanied by tourism for the development of agriculture, then proper development can take place. OKs in the city love rural areas for peace. If they are provided with such agro-tourism areas, they will be able to enjoy relaxation and the farmers will benefit financially from it. Also, it would be great if we could provide agri-tourism to the urban dwellers through natural beauty. If this is not the case then farm houses and resorts will definitely come in such natural beauty places, then our culture will be destroyed. Agri-tourism is a

viable option to bring prosperity and glory to the youth in rural areas. Its development is assured through this agri-tourism. Now, if we cultivate using the latest knowledge, we will get the satisfaction of innovation. Along with the traditional crop, the unconventional crop of mango, Peru, Chiku, banana, orchard will create diversity as there should be not only orchards but also various year round crops to start agri-tourism for economic gain.

Features of agri-tourism Center:-

1. Agri-tourism is a low cost project.
2. Being related to nature saves the environment.
3. Not only educated but also uneducated people can join it.
4. Enjoyable tourism is a manifestation of traditional Indian culture
5. Organizing various events is a feature of agri-tourism.
6. The whole area can prosper by getting a good return on investment.
7. It was easy to create wealth from it without cutting down trees

Some of the essential elements for agri-tourism: -

There are a few small things in setting up an agri-tourism project but they are very important. You just have to be more discriminating with the help you render toward other people. When a guest arrives, he should speak kindly to the guest. It takes a lot of hard work

When it comes to agri-tourism farmers' relationship with the people in the city, we need to have adequate knowledge about agriculture while interacting with them. There should be information about agriculture and nature and it should be interesting to tell your speech should be confident and respectful. With proper information and experience, we progress Beauty hygiene is the most important thing. People in the city are reluctant to live in the countryside or on the farm Sanitation makes food and water safe In terms of agri-tourism, security should be guaranteed. There should be a small resting place near the field where there should be herbs and flowers. Agri-tourism center should be nice here or it should be appreciated by the visitors. Agri-tourism centers should be environmentally friendly. We should talk to the person who has come for agri-tourism thinking that he is ours culture should be preserved in agri-tourism. He should be a person who is happy by nature and is liked by all. Agri-tourism needs to embrace what it needs. Agribusiness needs help to do all the work in agriculture. People in the house are needed for this help. It's great to have people in the house Also the man on the farm should always have a good relationship as the work of agri-tourism is a teamwork It is important to maintain human relationships It is important to keep the premises clean at all times. Agri-tourism can also be done by small farmers in our village. Also, like-minded people can come together and start this tourist center. As agriculture is linked to agri-tourism, the project will be successful and a better environment will be created, so educated children from rural areas will participate.

Since the concept of agri-tourism is new and different in our country, it will take time for the visitors to reach out to you, but if you give them the right information in a proper manner, your center will definitely gain popularity. The number of people coming to you will increase. Agri-tourism will increase the confidence of the farmers who are happy with the sale of finished goods at fair prices. In agri-tourism, recreational programs, direct visits to the farm, limited hospitality to the tourists, tradition of rural folk art and introduction of the business, sleeping place, hut accommodation, agri-tourism business, etc. are important. To do the same, ponds need to be planted with medicinal plants, collection of birds, planting of various food grains and orchards. Necessary arrangements can also be made for a bullock cart tour. Similarly, some things like riding a bicycle and home-made food are done, so people from urban areas are attracted to such rural areas. Also, in urban areas, people come to the agri-tourism center on weekends and other holidays, which will increase the productivity of farmers. Benefits of agri-tourism Flour farming will be created Second food grains will be produced Pollution free environment will be created Agri-tourism will be an economic benefit to farmers, Rural youth will get jobs. Cities will get closer to the villages and the gap between them will be reduced. The balance of the environment will be maintained and the

culture will be preserved. There will be low cost travel and bird watching

Problem: - Agri-tourism is an effort made for the development of agriculture in rural areas. There are some problems in it.

1. Initially tourists do not come for a few months
2. New customers are not coming in a row
3. Problems arise when guests have no idea in advance
4. It is a little difficult to pay attention to public hygiene and not keeping a professional approach can lead to minor and major accidents.

Remedy: -

1. To start the center by getting complete information about agro-tourism concept
2. Recognize and welcome the guest quickly.
3. Business vision with whom to approach.
4. One should be an expert in one's field and have a wealth of knowledge about nature.
5. Should be able to tell interesting information by laughing and playing.
6. Maintaining primary health information.
7. Tourists should be guaranteed safety on the farm.

Conclusion:

If the idea of agri-tourism takes root in rural areas, pure peace of the farmers will come out and the dream of India becoming a superpower by 2020 will be easily realized. It will also support development in rural areas. Agri-tourism is the direction of sustainable development in the future. The agro-tourism project will show good diversity. Agri-tourism will be able to interact with local artisan farmers as well as reduce the variety of produce and purchase less. Agri-tourism will give farmers a sense of social prestige in urban areas. It will also revive rural life and folk art our land is truly prosperous. This project makes it possible to establish ideal agriculture. Tourism if joint efforts are made by the local administration and the state government, agri-tourism can grow. The tourist can go with it by buying farm produce, vegetables, fruits etc. Food items can be purchased and transported. It will be possible to get income by selling agricultural products at reasonable prices and improved agricultural projects can be implemented.

References :-

1. Agri Tourism :- Shri Chandrasekhar Bhadsavale
2. Agriculture Geography:- Dr. Mazid Husain
3. Agriculture Geography :- Dr. K. A. Khatib
4. Agriculture Geography :- Dr. Prakash Sawant
5. Commerce Geography :- Dr. Ashok Devikar
6. Economic Geography :- Prakash Sawant
7. Environmental studies :- Balbhil Chavan
8. Maharashtra Agriculture :- Dr.M. U. Mulalanni and Rohidas Lokare
9. Physical Geography: - Dr. Sanjeevani Date
10. Tourism Geography :- Dr. H. D. Shinde

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No.9 Nov – Dec 2022

Local History and Tourism

Dr. Nalini Avinash Waghmare
Assistant Professor in History
Nehru Institute of Social Sciences (N.I.S.S.)
Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Pune
***Corresponding Author*- Dr. Nalini Avinash Waghmare**
Email: naliniawaghmare@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.7500485

Introduction:

Tourism and history are inextricably linked. Many historical sites entice visitors. Many locations, temples, monuments, museums, archives, caves, and other tourist attractions are kept in good shape. Tourists visit India not just for local tourism, but also for international tourism. Various prominent attractions, pilgrimage centres, forts, and cold places all draw tourists from all over.[1] So, in this global society, in order to attract more tourists and offer jobs for the people, this article discusses the value of local history from both a historical and a geographical standpoint. If we teach local history to primary school pupils or others, we will raise the town's profile and create opportunities to sell goods in a global market where everyone get the benefit. So introducing the local things to all is the need of the time.

Keywords: Local History, Global Market, History Methods, Tourism, Skill development

Meaning of Local History:

The word "local history" is more complicated than it appears. Local histories have traditionally been considered of as amateur writings about a town, region, or state produced for a local audience. Local writing became popular among academics and historians in the 19th and 20th centuries. The older areas of historical research are reviving. Genealogy and local history have returned to importance as people in countries undergoing rapid change become concerned with holding on to or rediscovering the past of their family or neighborhood. Genealogy traces the history of a particular family. Local history, pursued with enthusiasm by residents and scholars alike, examines the evolution of a town, community or neighborhood.[2]

Another important research techniques is to separate the larger civilization into a small manageable unit, which lends itself to a total analysis in the manner of anthropologists. This approach led to local history, the in-depth study of a community, a village or sometimes a province. The best of the works are by French scholars such as Pierre Boubert and Le Roy-Ladurie for proveniences, Pierre Deyon for a city, and Martine Segalen and General Bouchard for a village.[3]

Local History: Local history is the tale of the smaller towns and villages where we all live. "Local history" refers to the people and events that we are most familiar with in a town, a rural or suburban area, or a city neighbourhood. More local historians write better histories. Local history will help to boost the profession's overall reputation. Local history can be related to a variety of academic subjects, such as ethnic studies,social history,[4]public history, and regional history. Urban history, place-specific histories, environmental history, oral history, and micro history are all examples of history.

[1] For detail see Amitabh Mishra, Heritage Tourism in Central India, Kanishka Publishers,New Delhi, 2007, pp.7-35

[2] Jules R.Benjamin, A Student's Guide to History (eighth edition), Bedford/St.Martin's New York,2001, p.13.

[3] Kirti .K.Shah, Meherjyoti Sangle (ed), Historiography, Past and Present, Rawat Publications, Delhi, 2017, p.26.

[4] See for detail, Arvind Pedai, History and Historical Research Theory and Method, Mirari Lal & Sons, New Delhi, 2016,pp.53-63.

The word 'local history,' as employed in historical writings, does not necessarily refer to the history of the town or hamlet where the person lives. It includes information about the history of the child's neighbourhood, suburbs, and city. A child's curiosity in and affection for his surroundings is natural. The child's surroundings, social context, and neighbourhood all contribute to a greater grasp of the meaning and significance of historical change. This could be the best place to start when teaching history. A teacher who ignores local history is ignoring a valuable source of historical data. From the Indus Valley civilization[5] to the present day, India is filled of such historical associations.

Sources of Local History: Various types of sources help us to write the Local history. In archaeological sources like caves, Temples, Idol, inscriptions, coins, remains of ancient period etc, and the literary sources are Folklore, Proverbs, Powade ,God and Goddess, Newspapers, Literature, Municipality Records, Banks ,Education Dept Records/Synopsis. The geographical places Mountain, Seas, Ocean , River ,Minerals/Treasure etc gave us lot of information on Local History. Even memories, dairies, ballads, tales, songs, paintings, sculpture[6], and other artifacts helps us to write the local history.

Why study local history? :Local history studies boost the student's interest in the greater subject of history. From memorizing names, dates, and locations, the learner progresses to wanting to know what was said about people, places, and events. Local history classes help students gain a stronger sense of realism. Local history research may then encourage presentation. It will make us conscious of our own historical connections. Reading Pertinent to Local History diaries and letters reveals that history is formed and preserved by ordinary people writing about events in their life and how those events affected them. Finally, as educators, we must keep in mind that we are preparing future citizens, not necessarily future historians. Historians and politicians must battle tooth and nail to keep access.

The Value of Local History to Professional Historians: Incorporating Local History into an academic history department benefits many, including professors, students their colleges and universities, as well as members of surrounding communities. As most Universities that house regional studies, local history or public history programmes recognize, such programmes can provide a direct link between a history department and members of the surrounding community .Incorporating coursework in reading and writing local history narrative brings value to any history department. Local history is a flexible form. It can be integrated as a field of inquiry or even as a single course. It can be an academic field on its own or it can be subsumed into a variety of subfields with in an Academic history department including History, Public History, Regional Studies and writing Notification Narrative History By incorporating a Local History programme a history department can add value to the department the University and the Surround Community.[7]

Importance of Local History:[8] Local history is extremely important to local people since it preserves their cultural and social information for future generations, and the following are some of the benefits of teaching local history at various levels of education.

1.Respect for local customs and traditions : A study of local history shows the kid how some of today's local customs and traditions have their origins in the past and have evolved over time. It informs them that conventions and traditions mirror their lifestyles. It fosters respect for local traditions and practises that have made significant contributions to the development of the community's moral and social life. On the other side, harmful traditions that do not suit in today's modern civilised society inspire animosity in the minds of children who want to change and better them.

2.Respect for Ancestors : A study of local history shows the youngster that his current life is not a result of a sudden change. It is

[5] Jha D. N., History of Ancient India, Manohar, New Delhi, 1998.pp.34-40.

[6] G.Kuppuram, K.Kumudamani , Methods of Historical Research, Sundeep Prakashan, New Delhi, 2002, pp.38-40.

[7] R.N.Sharma, Techniques of Teaching History, ABD Publication, Jaipur, 2005, p.176.

[8] Nalini Waghmare, Historiography, Roshni Publications, Kanpur, 2021,pp.215-218.

the culmination of thousands of years of experimentation and sacrifice on his forefathers' side. Respect for forebears will grow as a result of this knowledge. If the contribution of some of the local ancestors has led to the growth of cultural and educational opportunities, the child will feel very proud.

3. Living Interest for History : Learning about local history allows a youngster to comprehend that what he is reading in history books today has influenced the lives of his forefathers, who were the true historians. Such knowledge will pique the child's interest in history, and he will want to visit history to learn more about modern life. As a result, everything authentic and relevant to the students' daily lives in their surrounding area piques their interest.

4. Development of skills and Right Attitudes: A Learning about local history will help you build skills and positive attitudes. The students will be encouraged to participate. Charts and local guidebooks will be encouraged among the students. It will elicit sympathy for the unfortunate circumstances that may have befallen the entire community or the destitute people of the area. As a result, local history plays an important role in the development of concepts such as loyalty, integrity, fellow feeling, and responsibility.

5. Development of critical thinking and sound Judgment: A Learning about local history helps students develop their powers of observation and creativity. The pupil's critical thinking will be developed by observing a mound or heaps of ruins in the area. It also allows him to generate his own impressions and critical judgments based on what he sees. He would be able to envision people's lives at various moments in time. He will be able to imagine people's lives at different times in history as expressed through folk music, ballads, and religious and social institutions. It will also provide him with a grasp of cause and consequence, as well as public opinion, prejudices, and personal preferences.

Local Narratives : Local narratives (a term formulated by Lyotard) are a kind of historical work which have come in the wake of the postmodernist rejection of grand or master narratives as hegemonic stories told by those in power. They are generally accounts of forms or resistance –individual stories told by prisoners, students, peasants and others. Subjective in nature, they do not lay claim to objective historical truth or universal validity. Yet, postmodernist theory holds that it is a mass of such local narratives that must constitute history.[9] For writing local history oral sources helps lot to the researcher.[10]

Methods of Studying History

1.Excursions and tours:

2. Incidental method of teaching local history:

3. Undertaking local Survey :

4.Tracing the Significance of streets and village names:

5. Studying local records:

6. Meeting elderly persons of the locality:.

7.Preservation of aesthetic culture:

Findings and conclusion: Many historical sites, caves, monuments, and temples entice travelers. Geographical expertise is also required to visit certain locations. Tourists visit numerous locations due to their geographical location, climate, and acceptable environment for their enjoyment. Tourism has evolved into a business for everyone. In this environment, local attractions like as caverns, fairs and festivals, folklore, gastronomy, clothing, music, theatre, and craft can draw tourists while also providing jobs for numerous artists. To popularize tourism and bring local products to the global market, more oral propaganda and publicity are required. This will improve the living conditions of the residents of that particular town or community. The Archeological Survey of India and local governments are responsible for preserving and conserving a location's monuments, locations, and crafts .People are also required by the Indian Constitution not to harm monuments, historical sites, or religious historical objects.

As a result, raising public awareness about this is a pressing requirement. More and more advertising of local culture introducing others is required through mass media in order to conserve tourist attractions as well as introduce local history, language, geography, culture, and traditions in school,

[9] E. Sreedharan, A Textbook of Historiography, Orient BlackSwan, New Delhi, 2013, p.306.

[10] See for detail -Peter Claus and John Marriott , History An Introduction to Theory, Method and Practice, Routledge, New York, 2012, p.454-458.

college, and university curricula. People will be aware of it and proud of their own location and culture. The majority of local related works involve research by research academics for projects or doctoral studies, which helps to conserve local culture.

Many aspects of local history, medicine, eating traditions, dances, and songs have been translated into other languages for the benefit of everybody. For the tourist to come to that place and take use of the benefits according to their desires, a study of the soil and its distinctive features is also beneficial. As a result, tourism and history are inextricably linked. These two are inextricably linked, to address a variety of current issues such as unemployment, caste conflict, food scarcity, and stress reduction. The majority of local connected works use research researchers to conduct project research.

References:

1. Amitabh Mishra, Heritage Tourism in Central India, Kanishka Publishers,New Delhi, 2007
2. Arvind Pedai, History and Historical Research Theory and Method, Mirari Lal & Sons, New Delhi, 2016
3. Jha D. N., History of Ancient India, Manohar, New Delhi, 1998.
4. Jules R.Benjamin, A Student's Guide to History (eighth edition), Bedford/St.Martin's New York,2001
5. Kirti .K.Shah, Meherjyoti Sangle (ed), Historiography, Past and Present, Rawat Publications, Delhi, 2017
6. Kuppuram G, K.Kumudamani , Methods of Historical Research, Sundeep Prakashan, New Delhi, 2002
7. Nalini Waghmare, Historiography, Roshni Publications, Kanpur, 2021
8. Peter Claus and John Marriot History An Introduction to Theory, Method and Practice, Routledge, New York, 2012.
9. Sharma R.N., Techniques of Teaching History, ABD Publication, Jaipur, 2005
10. Sreedharan E., A Textbook of Historiography, Orient BlackSwan, New Delhi, 2013.

Chief Editor
P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association, Kolhapur (M.S), India

Executive Editor
Dr. Laxman D. Kadam
Principal,
Dr.Patangrao Kadam Mahavidyalaya, Ramanandnagar

Editor
Dr. R. R. Sonawale
Assistant Professor,
Head Department of History

Co-Editor
Dr. A.S. Khade
Ms. A. B. Madavi

Editorial & Advisory Board

Dr. S. D. Shinde	Dr. M. B. Potdar	Dr. P. K. Pandey
Dr. L. R. Rathod	Mr. V. P. Dhulap	Dr. A. G. Koppad
Dr. S. B. Abhang	Dr. S. P. Mali	Dr. G. B. Kalyanshetti
Dr. M. H. Lohgaonkar	Dr. R. D. Bodare	Dr. D. T. Bornare